1082/II-

О. Білоусенко

2

Україна
1926.

06/10

О. БІЛОУСЕНКО

ВІНОК

ДРУГА ЧИТАНКА

34082/II.

Видання четверте з малюнками

БІБЛІОТЕКА
НТШ. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

ПРАГА
1926

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Ш14.1.9-942.2

37082

...ківська держ...
наукова бібліотека
293

LEGIOGRAFIE
Praha-Vršovice Sámova 665

БІБЛІОТЕКА
КУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

І.

Мати й діти.

Хто вас, дітки, щиро любить?
Хто вас ніжно так голубить?
Як слабі ви, — цілі ночі
Не стуляє свої очі?
— Любая матуся!

Хто колисочку гойдає?
Хто вам пісеньку співає?
Хто вам казочку розкаже?
Хто вам лялечку покаже?
— Рідная матуся!

Коли, дітки, ви ліниві,
Неслухняні, пустотливі,
Як буває иноді, —
Хто ж то слізки ллє тоді?
— Все вона ж, матуся!

Люлю, люлю!

Люлю, люлю, мій синочку,
Справлю тобі колисочку
Справлю тобі колисочку
Та й повішу на дубочку.

Сонце зійде, обігріє,
Роса впаде та й скупає,
Листок впаде та й накриє.
Будуть пташки прилітати

Та будуть співати, —
Дитиночку маленечку
Будуть присипляти.

Пісня.

Сім' я.

У нашій сім'ї єсть тато, мама й діти, — в мене є ще братіки й сестрички. Ми дуже любимо своїх тата й маму. З братіками та сестричками я живу любо та мирно, — ми завжди бавимось укупі. По других сім'ях єсть іще дід або баба. А то й так буває, що в де-яких сім'ях нема тата або мами, а иноді й обох немає. Діти, що не мають тата або мами, називаються сиротами. Мені дуже жалко їх. Нема кому їх приголубити, нема до кого їм прихилитися. Тяжко жити сиротам.

Приказка. До свого роду хоч через воду.

Пустотливі ручки.

«Ох ви, жваві рученята, мої любі пустуни! Ні хвилиночки спокою не дають мені вони! От вже книжечку порвали, запалили сірничок, попсували ляльку нову жваві ручки діточок!»

Так на жваві рученята часом мати нарікала, а сама ті милі ручки цілувала-милувала. Знає мама, що не завжди будуть ручки пустувати: прийде час — і дітки стануть разом з нею працювати.

Маленька Оксанка.

У саду-садочку
Виросла малина.
Сонце її гріє,
Дощик її миє.

У тепленькій хатці
Виросла Оксанка.
Батько її любить,
Матінка голубить.

Моя мама.

1.

Мені минуло десять літ. Живу собі щасливо у моїх батьків з братіками та сестричкою. Ми все веселі; зведемо не раз, граючись, такого по хаті, що одно одного не чуємо. Тоді тато гукне: «А досить, діти, бо хату розвалите! Годі вже тих сміхів та герців!» А мама зараз на це: «Краще, що герцюють, як мали б сумувати або котре з них у постелі лежати! Тільки їх і нашого щастя, що вони веселі та здорові!»

2.

От тоді я зараз і нагадаю собі, як то мені було років може з п'ять. Я тоді довго нездужала, — лежала в постелі. До мене не заходив ніхто: ні тато, ні братіки, ні сестрички, — одна мама сиділа коло мене та котик Мурко мурмотів у ногах. У мене була пошесна хвороба, — така, що пристає до других людей, як наблизяться до хворого. Так мені не доводилось бачити тоді нікого, опріч мами. Що пробуджусь (я тоді багато спала), — бачу: сидить мама коло мене. Та ледве я розплющу очі, — мама до мене: то подає ліки, то питає, що снилось, то поцілує, то забавок поставить, погодує, подасть води напитися (мені страх тоді хотілось пити воду) та знов почне розказувати казочку, а я, слухаючи, несчуюсь, коли знов засну. А мама, бач, ані на хвилиночку не спочивала, не спала! Так моя мама привернула мені здоровля, а тепер побивається за нами та тішиться, як ми здорові і герцюємо по хаті.

Приказка. У дитини заболить пальчик, а у матері серце.

Діти.

Саме на Клечання захворіла удова Катерина. Так захворіла, що вже й ходити нездужає. Лежить вона, стогне та сумує: «у всіх сьогодня свято, всі веселі та раді, а мені нічим дітей нагодувати».

Діти почули материну журбу та до неї, щоб розважити.

— Ми не голодні, мамо, — сказала старша дівчина, — нам баба Одарка дала глечик молока за те, що ми їй помагали полоти на городі. Ми й вам принесли молока й окраєць хліба.

— А я, — каже менший хлопчик, — нарвав повен оберемок лепеху, щоб посипати долі, як у всіх. А як виросту, то буду помагати, щоб у нас усе було.

Поцілувала мати дітей, усміхається, і наче легче їй стало.

І. Труба.

Приказка. Нащо ліпший скарб, як у дітях лад.

Козинятка і вовк.

1.

Була собі коза з козинятками. Поставила вона собі хатку в лісі. Кожного дня ходила вона в ліс пастися. Сама піде, а діткам накаже, щоб вони нікому дверей не одчиняли. Вернеться коза додому, постукає ріжками в двері й проказує: «Козиняточка-дитиняточка, одімкнітеся-одчинітеся! Ваша мати прийшла, молочка принесла!» Козинятка почують матінчин голосок та й упустять козу в хату. Вона погодує їх та й знов піде пастись.

2.

От раз вовк почув, як коза до своїх дітей проказує. Пішла

коза, а він підійшов до дверей та й став гукати своїм грубелезним вовчим голосом: «Козинятоčка-дитинятоčка, одімкнітеся-одчинітеся! Ваша мати прийшла, молочка принесла!» А козинятка здогадалися, що то вовк, та й кажуть: «Ой, це не матінчин голосок! Матінчин голосочок тонший та ласкавіший!» І не пустили вовка в хату. Так і пішов собі вовцюган нездобихом. Прийшла мати та й похвалила діток, що її слухалися: «Розумашечки ви, діточки, що не одчинили вовкові, а то б він вас поїв!»

Казка.

П р и к а з к а. Одна мати вірна порада.

Качка-мати.

— Ой, не літай, сіра качко, до озера води пити:
Засідають два стрельчики, — хочуть тебе вбити.
— Ой, як мені не літати до озера води пити:
Єсть у мене на озері маленькії діти,
В мене діти-малоліти нездужають в степ летіти.

Пісня.

Свої діти найкращі.

1.

Була собі сова. І вивела вона дітей, — таких витрішкуватих, лапатих, — та так-то вже ними втішається:

— Ох, ви ж мої окатенькі! Ох, ви ж мої чубатенькі! Ох, ви ж мої лапатенькі!

От летить вона з гнізда, щоб пошукати їм поживку, бо все роти роззявляють — їсти хотять. Летить і зустріває вона орла.

— Куди це ти, орле, летиш? — питає сова.

— Та куди ж! На здобич: може що знайду, — яких пташенят, або що, — то й поживлюся.

2.

Злякалася сова, починає просити:

— Орле сизокрилий! Прошу я тебе, не поїж моїх дітей, не займай їх! Благаю тебе!

І так-то вже просила, що орел зглянувся та й каже:

— Ну, добре! Не буду вже займати твоїх дітей. Тільки скажи мені, які там твої діти, щоб я мав якусь признаку, — то й не зачеплю їх.

— Та яку ж признаку? — одказує сова, — як побачиш самих найкращих пташенят, — ото й будуть мої!

— Ну, добре, — каже орел. — Полетів. І поїв самих найпоганших, які були в гаю. Коли вертається сова, аж то як раз її дітей поїв орел!..

Приказка. Своя дитина кожній мамі найкраща.

Батько й мати.

Та нема дерева ряснішого над дубочка,
Та нема роду рідніщого над батечка.
Та нема цвіту цвітнішого над маківку,
Та нема роду мілішого над матінку.

Телесик.

1.

Був собі дід та баба, і був у їх хлопчик Івасик-Телесик. Уже так вони його любили, так кохали! От як підріс він, то й каже:

— Зробіть мені, тату, золотий човник і срібнеє веселечко: буду я рибку ловити та вас годувати!

От дід зробив золотий чоьник і срібнеє веселечко; спустили на річку, — він і поїхав. То оце він їздить по річці, ловить рибку та годує діда й бабу: наловить та віддасть — і знову поїде. А мати йому їсти носить. Та й каже:

— Гляди ж, сину, як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи далі!

2.

От мати наварила йому снідати, принесла до берега та й кличе:

— Івасику-Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

Телесик почув: «Ближче, ближче, човнику, до бережка, — це ж моя матінка снідати принесла!»

Пливе. Пристав до бережка, наївся, напився, одіпхнув золотий човник срібним весельцем і поплив далі рибки ловити.

3.

А змія й підслухала, як мати кликала Телесика, та прийшла до берега, та й давай гукати товстим голосом:

— Івасику-Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

А він чує: «То ж не моєї матінки голос! Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі!» Махнув весельцем і поплив.

Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля: «Ковалю, ковалю! скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері!»

Коваль і скував. Вона пішла до бережка й стала кликати:

— Івасику-Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

А він думав, що то мати: «Ближче, ближче, човнику, до бережка, — то ж мені моя матінка їсти принесла!» Та й приплив до бережка. А змія його хап з човна та й понесла до своєї хати.

4.

Приносить до хати: «Зміючко Оленко, натопи піч та спечи мені Телесика, а я гостей покличу та будемо гуляти». Та й полетіла кликати гостей.

От тільки Оленка почала топити піч, а Телесик ви біг на двір, замкнув хату, а сам виліз на превисоченного явора та й сидить.

Коли летить табун гусей. Телесик їх і просить:

— Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти й пити,
Ще й хороше походити!

«Сідай!» кажуть, та й ухопило його одно гусятко на крила, принесло та й посадовило на причілку знадвору, а само ходить по двору, пасеться.

5.

От сидить Телесик на причілку та й слухає, що в хаті робиться. А баба напекла пиріжків та виймає з печі й каже:

— Це тобі, діду, пиріжок, а це мені пиріжок!

А Телесик знадвору: «А мені?»

Вони й почули.

— Чи ти чуєш, діду, щось наче гукає?

— Та то, — каже дід, — мабудь так учувається.

Та знов баба: «Це тобі, дідусю, а це мені!»

— А мені? — з причілка Телесик.

— От же таки озивається! — говорить баба та зирк у вікно, — аж на причілку Телесик. Вони тоді з хати та вхопили його, та внесли в хату, та такі раді!

А гусятко ходить по двору, то мати й побачила нагодувала його й напоїла і під крильця насипала пшона. Так воно й полетіло.

Казка.

Батькова дочка.

Ой, Оришечка убіралася, наряжалася.
Як до церкви пішла, — наче зоря зійшла,
Як у церкву ввійшла, — аж засяяла.
Там люде стояли та її питали:
— Чи ти царівна, чи королівна? —
«Я не царівна, не королівна, —
Я батькова дочка».

Пісня.

П р и к а з к а. Рад би батько до дітей небо прихилити та зорями укрити.

Батькова наука.

Уміраючи, князь Ярослав заповіт своїм дітям покинув, щоби рідний наш край у руках у синів не загинув. В заповіті тому написав Ярослав коротеньке, та мудреє слово:

— Ви любітеся, дітки мої, та шануйте одно ви одного. Та щоб згода між вами була, бо вас ненька одна породила. І тоді вас ніщо не злама й не здола вас ворожая сила. Коли ж буде незгода у вас, то загинете ви, мої діти, та й загубите край дорогий; буде лихо тяжке він терпіти.

М. Кононенко.

П р и к а з к а. Чи є що краще, лучче в світі, як укупі жити?

С и н.

Пізно увечері вернувся батько з роботи. Він ледве тяг ноги. Увійшов у хату, сів біля столу і тяжко зітхнув.

— Чого ви, тату, так зітхаєте? — спитав його маленький син.

— Натрудився дуже, втомився.

Другого дня хлопчик прокинувсь удосвіта, почав зараз одягатись.

— Куди ти поспішаєш так рано? — спитала його мати.

— Піду з татом на роботу. Буду йому помагати.

Батько усміхнувся. Він бачив, що син його любить і жалує.

Бабуся.

Серед гаю, під горою
Старий дуб стоїть;
З-під кореня того дуба
Криниця дзюрчить.
Дзюрчить-біжить криниченька,
Наповня ставок;

Над тим ставком похилився
Вишневий садок.
Похилая хатиночка
З садка визира;
В тій хатинці проживає
Бабуся стара.

Сама собі, як мизинець.
Кругом гай шумить.
Полягла трава висока:
Нікому косить.
Чий же то в траві високій
Протоптаний слід?

Носять діти-унучата
Бабусі обід.
Як водиця із-під дуба
У ставок біжить,
Так бабуся з маленькими
Дітьми бубонить.

П. Куліш.

Червона Хусточка.

1.

Жила собі на хуторі дівчинка. Подарувала їй бабуся червону хусточку, і так тая хусточка прийшлася до лиця, що й саму дівчинку прозвали — Червона Хусточка.

Одного ранку напекла мати пиріжків, сколотила маслечка, поклала все те в кошик та й каже:

— Однеси це, дитино моя, бабусі, та не барися, щоб до вечора й дома була.

Взяла Червона Хусточка того кошика, поцілувала маму та й пішла до бабусі. Іде вона лісом, — коли вглянув її з-за кущів Сірий Вовк. Дуже голодний був вовк, — так би й проковтнув її, та недалеко хтось дерево рубав, — як почує, то прибіжить.

2.

От пускається вовк на хитрощі. Підходить до Червоної Хусточки та й каже: «Здорова була, дівчинко! Чи не до мене ти в гості поспішаєш?» — «Ні, до бабусі йду!» — одказує Хусточка. — «Де ж твоя бабуся?» — «А там за лісом у хатці!» — «Ну, то йди здорова. А мене дома ждуть».

Побіг вовк швидче до бабусиної хатки, а собі й думає: «Коли б швидче добігти, — то й бабусю іззім, і дівчинкою закушу».

Прибіг до дверей та й каже тоненько так:

— Бабусю, одчиніть, це я — Червона Хусточка!

А бабуся слаба була, не здужала встати, та й озивається:

— Торкни, дитино, двері, — вони сами й одчиняться.

Убіг вовк у хату, проковтнув бабусю, надів собі на голову бабусин очіпок та й уклався на ліжку під ковдрою. Облизується, жде дівчинки.

3.

Підійшла до хати й Червона Хусточка та й стук-стук у двері:

— Бабусю, одчиніть, це я — Червона Хусточка!

А вовк з хати:

— Торкни двері, — вони сами й одчиняться.

Увійшла Червона Хусточка в хату: «Добривечір, — каже,—бабусю!»—«Добривечір, дитино моя! А йди та сядь коло мене, бо я тебе й не бачу», — одказує вовк.

Сіла дивчинка коло його, дивиться, — мов не та бабуся стала. Вона й каже: «Бабусю, як же ви хрипко говорите!» — «Застудилася, дитино моя!» — гарчить вовк. — «А чого у вас такі великі очі?» — питає знов дівчинка. — «Щоб краще тебе бачити». — «Які ж у вас, бабусю, вуха великі!» — «Щоб краще тебе чути!» — «Ой, бабусю, які у вас зуби страшні!» — «Щоб тебе зїсти!» — заревів вовк та й простяг з-під ковдри свої лапища з страшенними пазурями.

4.

А тато Червоної Хусточки недалеко рубав дрова в лісі та й думає: «Треба відвідати бабусю, бо щось вона давно вже нездужає». Закинув сокиру на плече та й пішов до бабусиної хатки.

Тільки одчиняє двері, — а вовк саме тоді простяг свої лапища до Чорвоної Хусточки. Тато за сокиру, — так вовчик і покотився. Взяв він вовка за хвіст, тріпонув добре — і витрусив з нього бабусю.

Прийшли додому на хутір, і всі такі раді. А з вовчої шкури після справили бабусі теплу кожушанку.

Казка.

Дід і внука.

Дідусь сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У мамину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявся
Старий і внучку привітав,

Неначе справді молодицю:
— «А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! Лепьска мати!».

Т. Шевченко.

У гостях.

1.

Юрасеві дуже хотілося піти до дядини Горпини, бо в неї в саду саме наспіло всякої всячини багато. Іти треба далеко, довгими вулицями, де багато собак бігає. Самому ніяк не можна. Таки вблагав свою хрещену матір, щоб піти разом.

Прийшли. Дядина Горпина посадовила їх у саду за столом та все припрошувала пити чай і їсти пироги, то-що. Юрасеві дуже кортіло назбірати груш, яблук і слив; сині сливи рясно росли на дереві, і, сидячи за столом, він їх добре бачив. Дядина вгадала думки його та й каже:

— А тобі, Юрасю, мабуть смашніше буде, коли сам з дерева зірвеш? Так біжи з хлопцями. Степане, Паньку! Ось ідіть з Юрком збірати сливи та груші. Тільки високо не лазьте, щоб, буває, не повбивались!

2.

Хлопці побігли, як кози, підстрибцем. Зразу полізли на грушу, всі на одну. Юрась, як менший і легчий, зліз

найвище. Дарма, що гілка вгиналася, він не боявся. Попереду їли груші, а далі стали ховати їх у кешені й за пазуху. Потім Степан сказав, що груші несмашні, і йому більше подобаються сливи. Всі полізли на сливи. Тільки їх уже не можна було класти в кешені, бо давляться. А так хотілося понести додому, щоб похвалитися, що був у гостях.

Коли треба було вертатися додому, дядина дала Юркові цілий вузлик яблук і груш, щоб одніс матері і братам. Яблука були такі гарні, червоні й великі, що Юрко, хоч і не хотів їсти, а не вдержався, надкусив одно, щоб покоштувати.

І. Труба.

Ріпка.

Був собі дід Андрушка, а в нього баба Марушка, а в баби дочечка Мінка, а в дочки собачка Хвінка, а в собачки товаришка киця Варварка, а в киці годованка мишка Сіроманка.

Раз весною взяв дід рискаль та мотику, скопав у городі грядку велику, гноєм трохи попринадив, граблями підгромадив, зробив пальцем дірку та й посадив ріпку.

Працював дід не марно: зійшла ріпка гарно. Що-день ішов дід у горо́д, набравши води повен рот, свою ріпку підливав, їй до життя охоти додавав.

Росла дідова ріпка, росла! Зразу така, як мишка була; потому, як кулак; потому, як буряк; потому, як два; а на кінці стала така, як дідова голова.

Тішиться дід, аж не знає, де стати. «Час, — каже, — нашу ріпку рвати!» Пішов він у горо́д — гуп, гуп! Узяв ріпку за зелений чуб; тягне руками, уперся ногами, до-

буває сил усіх, сопе, як ковальський міх; мучився-потів увесь день, а ріпка сидить у землі як пень.

Кличе дід бабу Марушку: «Ходи, бабусю, не лежи, мені ріпку вирвати поможи!» Пішли вони в горо́д — гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за плече, — тягнуть, аж піт тече! Смикає дід ріпку за чівку, смикає баба діда за обшивку, працюють руками, упираються ногами; промучились увесь день, а ріпка сидить у землі як пень.

Кличе баба дочку Мінку: «Ходи, доню, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!» Пішли вони у горо́д — гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку; тягнуть руками, упираються ногами; промучились увесь день, а ріпка сидить у землі як пень.

Кличе дочка собачку Хвінку: «Ходи, Хвіночко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!» Пішли вони в горо́д — гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за обшивку, дочка бабу за запаску, собачка дочку за спідничку; промучились увесь день, а ріпка сидить у землі як пень.

Кличе собачка кицю Варварку: «Ходи, Варварко, не лежи, нам ріпку вирвати поможи!» Пішли вони в горо́д — гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку, киця собачку за хвостик. Тягнуть і руками, і зубами, упираються ногами; промучились увесь день, а ріпка сидить у землі як пень.

Кличе киця мишку Сіроманку: «Ходи, Сірочко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!» Пішли вони в горо́д —

Львівська державна наукова бібліотека 298
Львів Бібліотека АН УРСР

гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку, киця собачку за хвостик, мишка кицю за лапку, — як потягли, та й покотилися.

Упала ріпка на діда Андрушку, дід на бабу Марушку, баба на дочку Мінку, дочка на собачку Хвінку, собачка на кицю Варварку, а мишка — шусть у шпарку.

І. Франко.

Приказки. В гурті і каша їсться. — В гурті всі за одного і один за всіх. — В гурті і смерть не страшна.

Чередничка.

Гомонять, що я сиріткa
І сиріткою зросла;
Що мене ще змалку тітка
В чередничкu отдала.
От від ранку і до нічки
Все пасу я теличок.
— Гей, телички, гей, телички!
Час нам з вами у лісок!
Знаю я, що ви дрочені,
І що тільки задивись, —
Зараз ви в чужі ячмені
Піднялись і подались! —
Вечір хилиться до річки,
Світ тікає від очей...
— Гей, телички, гей, телички!
Час додому нам, гей, гей!

Я. Щоголів.

Діти.

На Великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стьожку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,

Кому свитку. Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала! —
Сирітка сказала...

Т. Шевченко.

Приказки. Чужа ласка сироті Великдень. — Тоді сироті неділя, як сорочка біла. — Ніхто того не відає, як сирота обідає. — Зараз знати, у кого є мати. — Як мати рідненька, то й сорочка біленька.

Кобзарь.

Ішов кобзарь до Київа та сів спочивати; торбинками обвішаний його провожатий. Мале дитя коло його на сонці куняє, а тим часом старий кобзарь «Ісуса» співає. Хто йде, їде — не минає: хто бублик, хто грошик, хто — старому, а дівчата — шажок міхоноші.

Полічили, що достали, встали сіромахи, помолились на схід сонця, пішли по-над шляхом.

Т. Шевченко.

II.

Хата.

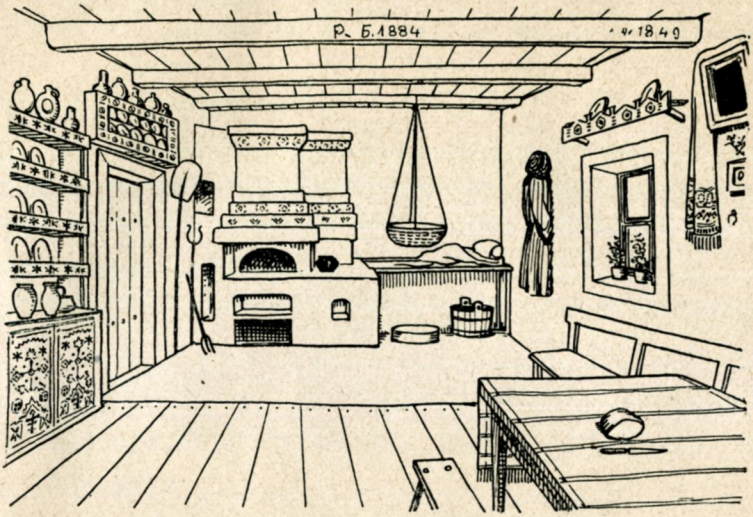
Стоїть хатка, мов палатка, соломляна стріха. Причілочки у китицях, мальовані вікна. Жовта призьба коло хати, а хата біленька. На подвіррю, як барвінок, трава зелененька. І садочок, як віночок, хатину квітчає. У віконце з неба сонце в хату заглядає.

Загадка. 1. Гей по хаті порох в'ється, щось по хаті все товчеться. Хитається, мотається, під припічком ховається.

У нас.

Вікнами нашу хату поставлено на вулицю. Перед вікнами ростуть верби — такі великі, що літом, коли вони зазеленіють, хату з-оддаля ледве видно.

Зараз, як увійти в середину, сіни. З сіней двері в хату та в комору.

У хаті в кутку, праворуч од дверей, стоїть мисник, а ліворуч піч, — там мати варять обід. На печі ми спимо зимою. Над дверима теж є мисник, де стоїть празниковий посуд. Од дверей до покуття стоять лави й ослони. На покутті великий стіл, де ми снідаємо, обідаємо і вечеряємо.

Стіни й стеля в хаті білі, бо помазані крейдою, а в хатині поміст. У хатині коло печі піл. На ньому ми влітку спимо.

Коло полу висить колиска маленької Оксани. Коли Оксанка починає плакати, мати колише її і співає котика або сона.

Зимою, коли надворі холодно, в хаті під піччю й під лавами живуть кури та инша птиця. Ми їх годуємо хлібом та всякою пашнею, що схована в коморі.

У коморі стоять великі скрині, де схована наша празникова одежина й сорочки. На стінах висять кожухи, далі лежать чоботи, черевики, то-що. Тут таки стоять макітри, кадовби з пашнею, крупами, горохом і сіллю.

Високо під стелею висить мішок з салом, щоб часом не напали миші.

Зараз за хатніми дверима стоїть діжа з водою. Коло неї покладено корець або кухлик, щоб було чим напитися.

І. Труба.

Приказки. Де-де, а дома найкраще. — Не пізно до свого дому й о півночі. — В своїй хаті своя правда, і сила, і воля.

Загадки. 2. Одно каже: «світай, Боже!» Друге каже: «не дай, Боже!» Третє каже: «мені однаково, що в день, що в ночі!» — 3. Годун-годунець під припічком ночував, усю сім'ю годував, упав — пропав, розсипався — ніхто не зібрав. — 4. А хто в хаті поцілуйко? — 5. Підсмикане, підтикане та й гайда по хаті.

Що то за родина?

«Ой ви, діти-квіти наші,
Наварю вам горщик каші,
Поїсте ви до смаку», —
Мовить баба у кутку.
«Я щедруха, я гладуха;
В мене донечка красуха;
Кучерявенький синок,
Як той сизий голубок.
Я морозу не боюся
І хто мерзне — я сміюся:
Бабу гріє не кожух,
А веселий теплий дух.
Біля мене всі товчуться —
І веселі дітки в'ються,
І старесенький дідок
Тут мурлика, мов коток».
(Піч, вогонь, дим).

Л. Глібов.

Обід.

Обід був на столі. Мати сказала нам: «Діти, гукайте батька з двору, нехай не бариться, а то борщ прохолоне».

Ми гукнули батька і всі вряд посідали на ослонах коло столу. Батько нарізав хліба скибками і дав кожному по великому шматку. Мені дав окраєць, — бо я люблю осущики.

Нас усього за столом семеро: батько, мати, дві сестри, брат із жінкою та я.

Борщ їмо з однієї миски. Як виїмо всю, мати насипле вдруге. Утираємось великим рушником, що простягнений унас на колінах.

За обідом говорити не годиться. Не можна вибігати з-по-за столу, аж поки мати не велить.

По обіді ми дякуємо батька з матіррю, а тоді розіходимося кожен по своєму ділу: на двір, на горо́д, у клуню, до криниці, то-що.

Все, що зосталось, мати злила до купи, накришила туди хліба, влила трохи молока й дала нашим малим приятелям — цуцикові, кошеняті, курчаткові та каченяті.

І. Труба.

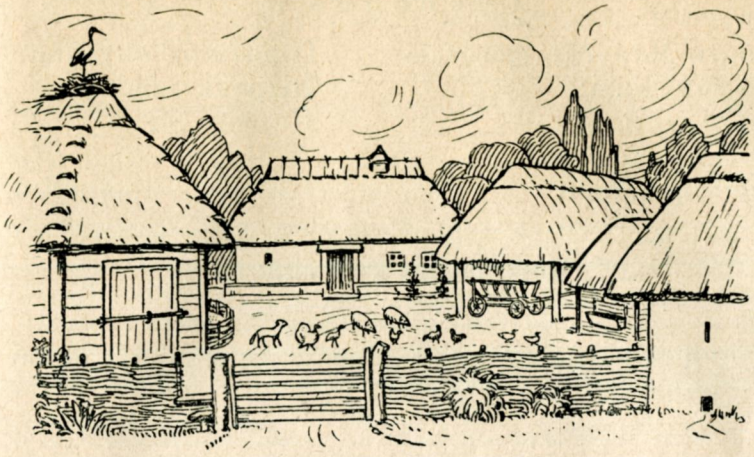
Приказки. До повної миски усі з ложками. — Хліба-солі та й доволі. — Каша під боки взялася, а кісіль вус закрутив. — Хліб на столі, руки свої, беріть та й їжте.

Загадка.

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удавсь;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купавсь.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав.
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Кру́ть верть та й пропав.

Хотів був догнати, —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати, —
Лінуюсь сказати,
А ну-те лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дітвора.
«Чому не вгадати!
Не бігать-шукати
Такого добра».

Л. Глібов.

Двір.

Наша хата стоїть аж у самому кінці двору. Зараз за воротями, як увійти, то ліворуч — велика клуня, а праворуч — хлів, возовня і саж.

У клуні по один бік лежить ще немолочений хліб у снопах, а по другий — сіно.

Посередині тік, щоб молотити. Коли хліб обмолочено, перевіяно й посушено, то його засипають у засіки й кадовби, там таки в клуні.

У хліві живе худоба: корова й коні. Волів у нас немає. Є ще свині, вівці й усяка птиця. Свині раз-у-раз риються по двору, шукаючи, де б їм лягти у холодку.

Наш собака Рябко не любить свиней і часто ганяє їх по двору, силкуючись ухопити свиню за вухо або вкусити за ногу. Так само ганяє Рябко курей і качок. Але не такий уже він сміливий з гусаком або з индиком. Од гусака не раз одходить Рябко ні з чим, бо старий гусак так страшно сичить, так витягує шию, що в Рябка не стає охоти заводитися з ним.

Ще в нашому дворі є лелека або чорногуз. Йому хтось підстрелив крило і він, бідний, не може літати, звик до нашого двору й ходить разом з иншою птицею близько коло двору.

І. Труба.

Господиня.

Ой, знати Марусю, знати,
В якій вона хаті:
Калиною обтикана
І черчиком обсипана,
А лавки-прилавки
Горять од китайки.
Вітрець повіває,
Калину вгинає,
А Маруся-господиня,
Як мак, процвітає.

Пісня.

Чого бажає господиня?

Щоб дійниця не текла, а господиня весела була; щоб господиня не засипала, до корови рано вставала; щоб корова стояла та багато молока давала.

Приповідка.

Біля хати.

Садок вишневий коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть.
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

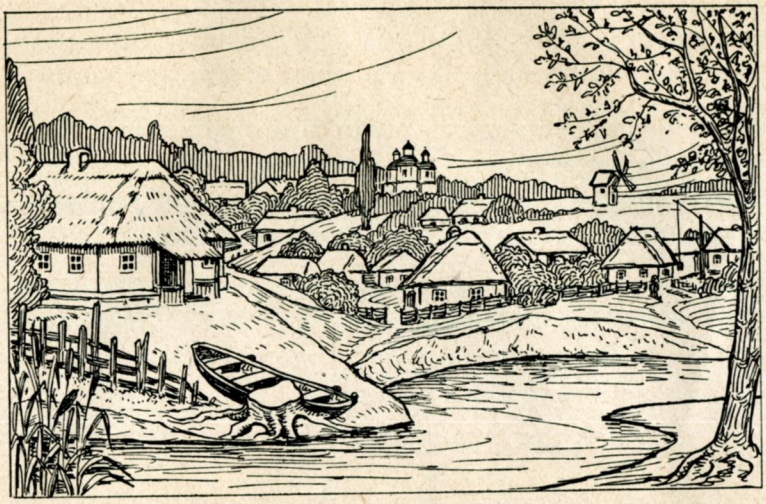
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все. Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Т. Шевченко.

Село.

Наше село розкинулося по згористій стороні невеличкої річки. Вздовж вулиць стоять двори з біленькими хатками, з зеленими садочками. По-над усім видно високі бані церкви та дзвіниці. Серед села стоїть наша школа, біля неї громадський дім. За селом, на горбку, стоїть млин-вітряк, мов сторож.

Через річку висипано греблю, вздовж обсажено її вербами. Біля греблі стоїть водяний млин з опустом і з

лотоками. По той бік річки простяглися луки і ниви; ген-ген далеко темніє ліс.

Гарні наші села!

По-над Дніпром зеленіють
Широкії села,
А у селах, у веселих
І люде веселі.

Вечір.

Нагулялося по небу
Весняному сонце,
Зазирає на-добраніч
У низьке віконце
І промінчком угору
Огняним стріляє;
Хрест на церкві розтопленим
Золотом сіяє.

Стало темно по садочках,
Тихо пил сідає,
І село у прохолоді
Ніби оживає.

П. Куліш.

Гай.

Стоїть гора висока,
По-під горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька,
Як скло вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега у затишку
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,

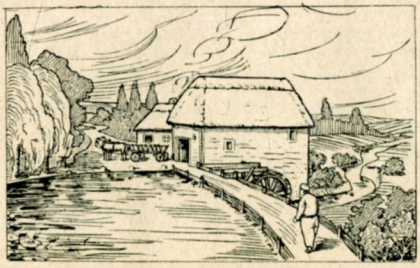
Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко
І понесе вода.

Стоїть гора висока,
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.

Л. Глібов.

Млин.

Верби кучеряві, горді та пишні, стоять мов ті башти кругом ставка; в тихій прозорій воді видко, мов би вони й там ростуть, тільки до гори ногами. А ось і гребля, що обгинає дугою ставок, а по ній похожає старий дід Матвій, мірошник, з білим волоссям на голові і з білою бородою. Дід іде на лотоки, підіймає заставки й пускає воду; колеса закрутилися, завертілася п'ятірня, загули камені і застукотіли ступи, що товчуть пшоно. Дід Матвій підставляє мішок під лоточку, куди падає борошно з жолобка, й насипає лопаткою в мішок. Біля млина стоїть кілька підвод, що привезли хліб молоти. Понижче млина вузенька річка з крутими боками в'ється гадюкою і біжить кудись-то геть собі далеко. А тут луки зелені, як рута, лани гріються собі на сонечку, немов дрімають під погідним небом.

З а г а д к и: 6. Що біжить без повода? — 7. Бігла чечітка в нові ворітка; вийшов черчик, дав їй мечик, а вона й стала.

Р і ч к а.

Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

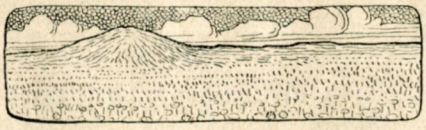
Тече вода із-за гаю
Та по-під горою,
Хлюпощуться качаточки
По-між осокою.
А качечка випливає
З качуром за ними, —
Ловлять ряску, розмовляють
З дітками своїми.

Т. Шевченко.

М о г и л а.

Ой, у полі могила
З вітром говорила:
Повій, вітре буйнесенький,
Щоб я не чорніла, —
Щоб я не чорніла,
Щоб я не марніла,
Щоб по мені трава росла
Та ще й зеленіла.
І вітер не віє,
І сонце не гріє,
Тільки в степу при дорозі
Трава зеленіє.

Пісня.

Р о з к а ж і т ь:

Як називається наше село? Чи є в нашому селі річка і як вона називається? А ставок є? Що живе у воді? Що росте у воді? Чи є в нашому селі або поблизу го́ри? Як їх називають? Чи є у нас ліс? Які у нім дерева? Скільки хат у нашому селі? Скільки людей у нашому селі? Якою мовою говорять у нашому селі? Як по мові називаються люде нашого села? З чого живуть наші селяне? Чи є у нашому селі ремісники, купці? Чи є у нашому селі уряд і який саме? До якого повіту належить наше село? До якої держави?

III.

До школи.

Минули дні гуляння,
Настав науки час,
Вже дзвоник обізвався, —
До школи кличе нас.
Кидаймо вже забаву
І ну-мо в добру путь!
До школи поспішаймо,
Де нас науки ждуть!

Школа.

Серед села стоїть великий будинок. На ньому видніється здалека напис: «Школа». Перед школою зацвіли у квітнику квітки. За школою велике подвірря, ще далі — сад та горо́д.

Школа має чотири кімнати, де розміщені класи. Кожна кімната простора, висока, з великими вікнами. На лавках сидять діти і вчаться. Коло стола сидить учитель. При стіні таблиця, а побіч неї шафа з шкільним приладдям. У кутку кафльова піч.

Школа — це окраса села.

Скликає дітей до школи дзвінок. Почує дітвора рано дзвінок, і з усіх кутків села спішить на науку. Школярі весело входять у кімнату, вітаються та сідають на лавки. Всі вони в чистій одежі, умиті та зачісані. Перед кожним школярем видно книжку, зшиток та оливець.

Приказки. Наука — штука. — Хто не вчився, не буде знати. — На те коня кують, щоб не спотикався. — Хлопче, хлопче, — до науки, бо втікає скоро час! І читати, і писати ходи вчитися до нас!

Коли б у школу.

1.

На дворі соняшний день. У школі повно дітей. Один хлопчик читає протягом: б-а-б-а, м-а-м-а. Далі другий почав читати. Учитель допомагає, коли який школяр недобре розбірає. Крізь одчинені двері чути, як школярі вчаться.

Під школою стоїть, зігнувшись, Петрусь. Пильно прислухається Петрусь, як учаться в школі. Повз школу ідуть Петрусеві батько та мати, а Петрусь не бачить їх.

2.

Подивилася, подивилася мати на Петруся та й каже батькові стиха: «Чи не віддати б нам, старий, і свого хлопця до школи?»

— Не про нас школа, — одказує батько, зітхнувши тяжко. — Як до школи хлопця посилати, то треба перше одежинку справити: і свиту, й чоботи, і шапку. На це грошей треба, а де вони у нас?

— Візьмемо на одробіток, — каже мати. — Ти ж бачив, як він пильно дослухається. Людські діти ходять та вчаться, і йому ж хочеться. Як би таки вивчився хлопець, то, може, краще б йому жилося на світі, не був би він такий темний та безпорадний як ми.

3.

Довгенько радилися та міркували батько з матіррю, де грошей добути на одежу Петрусеві, — дуже вони вбогі були. Нарешті таки добули грошей і справили Петрусеві одежу, а тоді одвела його мати до школи.

Гарний, щирий до науки вийшов школяр із Петруся.

Приказки. За школярську науку цілуйте, діти, батька й матір в руку. — Шануй учителя як родителя.

Школярська пісенька.

Ой, у лісі на орісі сидить голуб сивий, —
А хто добре в школі вчиться, той буде щасливий.
Ой, два воли, як соколи, чешуться рогами, —
Ой, як мені любо-мило межи школярами.
Ой, два воли, як соколи, обидва сивенькі, —
Коли в школі я учуся, то й дні коротенькі.
Стоїть явір над водою, хитає гіллями, —
Ой, не один, що не вчився, плаче за літами:
— «Пішли кози в густі лози та й я за козами,
Літа мої молоденькі, жаль мені за вами!»

Пісня.

Приказки. Знайко біжить, а незнайко лежить. — Вчися азбуки, прийде хліб у руки.

Спокуси.

Ось гарнесенька хатина: на ослоні, край вікна, примостилася дитина, пильно учиться вона. А в садку пташки співають, мов той жар, горять квітки та в віконце заглядають червоненькі вишеньки. Й шепотять отак помалу, аж схиляючись до рук: «Чи ж тобі не нудно стало од усіх твоїх наук? Нас на дереві не злічиш! Ось біжи до нас в садок! Ти собі з гілляк натрусиш повним-повний фартушок!» Але дівчинка не слуха тих знадливих вишеньок, затулила тісно вуха і не дивиться в садок. Пильно дивиться у книжку і очей не одведе, а її хапа за ніжку цуценятко молоде: «Годі, годі вже науки! Годі, годі цих книжок! Ось візьми мене на руки та й біжімо у садок. Там метелики біленькі, там гарненькі квіточки; я побігаю жвавенько, ти ж сплітатимеш вінки». Але дівчина не слуха цуценят-

кових річей: затулила тісно вуха, не одводить і очей.

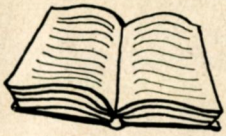
Ось і вивчила уроки, поховала всі книжки, а тоді вже скоки в боки та мерщій в гаї, в садки! Всі пташки її вітають, їй всміхаються квітки і сами у рот стрибають червоненькі вишеньки.

Л. Старицька.

Вічна подруга.

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Часом захоче —
Правди навчає;
Часом жартує,
Всіх звеселяє
Люба розмова.
Будемо, діти,
З нею до віку
Жити-дружити!
Хто ж то такая
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартовлива?
Стану в пригоді:
К н и ж к а та й годі.

Л. Глібов.

З а г а д к а. 8. Не кущ, а з листочками; не сорочка, а шита; не чоловік, а розмовляє.

У школі.

1.

Пошили Тарасові нові чоботи та кожушок, одягли його в обнови й повезли з дому, повезли з рідного хутора далеко-далеко, аж за двадцять верстов. Живе він тепер у селі Будищах, у тітки, і ходить до школи.

Усе це сталося так несподівано, аж не стямився Тарас. Ще торік батько все закидав: «Треба б тебе, Тарасе, одвезти до школи». Ото раз якось в-осени, після Покрови, батько й каже матері: «Збери лишень, жінко, Тараса: я хочу з ним у Будища до тітки поїхати»...

А Тарасові і невтямки, чого це його батько повезе. Ось уже й віз біля рундука. Поскладали все. Тарас уже давно сидить на возі. Сідає й батько. «Ну, — каже, — синку, поїдемо лишень, — до школи тебе віддамо».

— До школи?! От тобі й на! — У Тараса так серце й зомліло. А мати обніма сина та наказує: «Вчися, синочку, гарненько; не пустуй, слухайся тітки, слухайся вчителя. На Різдво додому приїдеш».

2.

От уже віз рипить по кальній дорозі, од'їхали, й хутора не видко стало за лісом.

— А ну лиш, Тарасе, — каже батько, — бери віжки, прав замісць мене; та дивись — усе просто держи, не звертай.

Тарас такий радий, що й про школу забув. Козаком уїхав Тарас у село. Ось і хата тітчина. Тітка виходить назустріч, старенька та ласкава така, сама одчиняє ворота: «Просимо до хати, племенничку! В школу приїхав? Добре діло, добре діло!..»

Підживилися. Тітка балакає з батьком, а Тарас грається. Поки він оглядівся у тітчиній хаті та поки награвся, вже й вечоріти почало.

— Час мені додому, сестро, — каже батько, — одведи хлопця до школи та гляди, щоб не пустував, доглядай його. Прощавай, Тарасе...

Як же скочив Тарас, як кинеться до батька, як ухопиться за його, як заголосить: «Ой, тату мій, таточку! візміть і мене з собою, не кидайте тут».

А батько мов і не бачe й не чує. Сів на віз — та й нема. Чого тільки не робила тітка, щоб розважити Тараса, ні — так і заснув, плачучи.

3.

Другого ранку тітка одвела Тараса до школи. Нічого робити, став ходити вчитися.

Школа була зовсім не така страшна, як гадав Тарас. Ніхто його не бив, не лаяв. Учителька було підійде до Тараса, погладить по білій кучерявій голівонці й скаже: «А що, Тарасику, хочеться додому на хутір?» А в Тарасика сльози так і затремтять в очах — от-от покотяться.

Але стримає, знає, що сором такому великому хлопцеві рюмати, тільки на виду почервоніє. А вчителька скаже: «Ну, нічого, Тарасику, глянь у вікно — бачиш, який сніг сипле; незабаром от Різдво,— додому поїдеш». Учитися теж було зовсім не важко. Так і не постеріг Тарас, як читати навчився. А вчителька ще малюнки показує, розказує. Дивиться — вже і вчиття скінчилося, а воно й ще б повчився. Ні, в школі не погано; а все-таки додому хочеться! І чого це Різдва все нема!

4.

Нарешті, за два дні до Різдва, порозпускали школярів. Тарас біг додому, наче його вовки гнали. Біжить та все думає: «Мабуть, батько вже приїхали по мене». Убіг у двір, — нема коня, убіг у хату — сама тітка.

— А тато де?

— Нема, голубе, ще не було, — каже тітка. — Мабуть, завтра ранком приїде на базарь.

Другого ранку тільки Тарас розплющив очі, бачить, — просто проти печі на лаві сидить хтось, до вікна обернувся. Чи не тато? Ні, наче несхожий. От повернувся просто обличчям, — сусідин син, Семен.

— А тато де? — питається Тарас.

— Дома, — відказує Семен.

— Дома?! А я ж як? — уже крізь сльози каже хлопець.

— А ти зо мною поїдеш: батькові твоєму не можна було самому.

Як вискочить Тарас з-під кожуха, котрим його тітка

вкривала на ніч! Одна хвилинка і вже він на-поготові, і кожушок свій одягає.

5.

Нарешті ж, нарешті виїхали. Був добрий морозець. Санки легенько бігли по рипучому снігові; з півночі віє вітер, дошкуля він Тараса, хоч і теплий у його кожушок і чоботи нові. Пальці на ногах почало щіпати так, що хоч плач. Аж ось і хутір. Нікого з хлопців нема на вулиці: поховалися по хатах від морозу.

А мати вже давно вибігла за ворота:

— Синочку мій, мій голубе! Змерз? Хочеш їстоньки? Сумно було без нас? Іди, йди швидче.

Ото вже Тарас і на печі лежить, гріється в теплому просі. Любо йому так. Чи є що на світі кращого від рідної хати?

О. Єфименкова.

IV.

Корова, кінь, вівця та собака.

1.

Зійшлися одного разу в дворі корова, кінь, вівця та собака. Зійшлися та й почали розмовляти. І кожне себе хвалить. Корова каже:

— Годі вже вам себе хвалити. Ви кажете, які то ви гарні, а чи єсть із вас яке добро нашому господареві? От я — скільки даю молока, а з молока скільки то всякої їжі.

2.

Почувши це, кінь розсердився. Він тупнув копитом, похитав головою та й сказав:

— Не хвалися своїм молоком. Скажи мені: можеш ти возити господаря верхи, тягнути віз та сани, волочити

борону? Як я не з'орю та не заволочу ниви, то й збіжжя не буде, а без збіжжя й жити не можна. А хто до міста збіжжя відвезе, щоб продати та всячини купити? Все ж то я!

3.

Вівця слухала, слухала та й собі ніжкою затупала й почала:

— Ме-ке-ке! Ні з коня, ні з вола, ні з корови нема вовни, нема й кожухів. А без свити, без кожуха хіба може жити чоловік? Та він замерзне зимою, — нащо тоді йому й хліб, і молоко, й нива, й місто.

4.

Собака, лежучи, аж заскомлів:

— А ти от скажи краще, мекекекало, де б ти було, якби я тебе від вовків не обороняв? Давно б уже тебе витягли вовки з хліва. Та й корові не минулось би! Я вас стережу! Без мене злодії все добро поротягали б у господаря. Отож не величайтесь, бо найбільше добра́ господареві з мене!

5.

Коли тут двором ішов господарь та й почув усю їх розмову. І каже він:

— І чого ви ото перечитесь? У кожного єсть своє діло, від кожного мені є користь. Не сперечайтесь, а робіть кожне, що треба, то всі будете мені любі.

Домашня й дика животина.

Животина буває домашня, або свійска, і дика. Домашня животина живе коло чоловіка; це — коні, воли, корови, свині, вівці, кози, собаки, коти. Дикі звірі живуть на волі, як от вовки, лисиці, ведмеді, тхорі, зайці, їжаки, кроти.

Та животина, що їсть траву, зветься травоїдною: коні, воли, корови, вівці, кози. А то ще де-яка животина живиться м'ясом,—це м'ясоїдні, або хижі звірі: ведмеді, вовки, лисиці, собаки, коти.

Травоїдна животина буває і по-між свійською (коні, воли, корови) і по-між дикими (дикі коні, дикі кози); так само і м'ясоїди де-які живуть коло людини (собака, кішка), а инші — дико на волі (вовк, лисиця, ведмідь).

Приказки. Без вола хата гола. — Даси коневі полови, будеш робити поволі. — Пропала корова, пропало й здоровля. — Хитрий, як лис. — Старого лиса тяжко зловити. — Вовча натура в ліс тягне. — Вовк, то вовче й думає. — Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться. — Битому собаці кия не показуй. — Волом зайця не доженеш.

Загадки: 9. Лежить під хворостом та й крутить хвостом. 10. За горою за крутою вовки шкуру мнуть. 11. Виса висить, хода ходить; виса впаде, хода з'їсть.

Хатні приятелі.

1.

У хаті тихо. Неділя. Мати, пообідавши, сидить на лаві коло віконця. Батько на полу спить. Плазун Івась отсе тільки встав і обідає. Сорочина його підкачана до самого нагрудничка, в руці здорова ложка, між ніжками в мисочці молочко. Івась радий молочкові, а ще більше ложечці: втіха дитині, що вміє набірати, а проте й байдуже, що не попадає в рот. На печі кіт Мурко, приятель Івася, теж тільки що встав і потягається. Стукнув ложкою, і кіт скочив на землю: «няв! няв!» до Івася, цеб-то: «здоровенькі були; їсти хочеться!» Івась тремтів приятелеві; ніжками сова є, рученята ходором ходять, а ротик і рад би припросити, та тільки: «и! и! и!», цеб-то: «сюди! сюди! до компанії!» Мурко потерся об спину Івасеві, настовбурчив хвіст, дістав кінчиком до рота, та й голову в миску, з язика зробив ложечку — хлюп! хлюп! А Івась радіє: й на голову ллє приятелеві молочко, й на спинку.

Вдовольнився приятель, обмився гарненько і став потішати Івася. Недалечко лежав клубочок, — от Мурко торк його хвостом буцім-то нехотячи, і клубочок танцює в лапах, а Мурко піддає йому духу. Івась утішається та сміється. Втомився мабуть кіт, та й Івась натішився. Приліг Мурко під лавою коло обніжа, наче заснув. Івась теж став позіхати та очиці терти ручками. Тихо стало.

2.

От під полом виглянула мишка: поживитися мабуть хотіла кришечкою, і байдуже їй, що Івасів приятель за обніжом. Зашуршіла вона соломкою. Мурко схопився, і як укопаний: вушка насторожив, хвостом повів, спинку зігнув, лапки наготовив, ані змигне з неї; а це — скік! «Піймав!» кричить він тоді до Івася. А Івась радіє, аж не всидить, — і поплазував під піл до приятеля. Мурко не голодний, а до штук охочий: випустить мишку, а вона й рада — біжить, що має духу. Мурко скік — і знов мишка «пі-пі» в зубах.

А Івась втішається та регоче. Славненьке звірятко мишка! «Дай, дай, дай!» кричить Івась, ручки простягає. «Не ру-у-ш!» — на це йому приятель. «Еге! дуже тебе боються». Івась — хап приятеля за хвіст. «Не лі-і-зь!» галаснув Мурко та й запустив пазурі в ручку!

С і р к о.

1.

Був собі в одного чоловіка собака Сірко — тяжко старий. Узяв хазяїн та й прогнав його від себе. Никає Сірко по полю, і так йому гірко, що скільки год він хазяїнові вірно служив, а той його на старості літ з двору вигнав. Коли це приходить до нього вовк та й питає його:

— Чого ти тут ходиш?

— Що ж, брате, — одказує Сірко, — вигнав мене хазяїн, я й хожу тут.

Подумав вовк та й каже:

— Дам тобі раду. Як вийде твій хазяїн із жінкою жати, і вона дитину положить під копою, то я візьму дитину, а ти будеш однімати від мене, — тоді наче я тебе злякаюсь та й пущу дитину.

От так і сталося, як радив вовк. Вийшли в поле той чоловік із жінкою. Жінка положила свою маленьку дитину під копою, а сама й жне коло чоловіка. Коли це вовк біжить житом, та за ту дитину — та й поніс її полем. Сірко за тим вовком, — доганяє його, а чоловік кричить:

— Гидж-жа, Сірко!

Сірко догнав вовка, одняв дитину та й приніс до чоловіка. Той вийняв із торби хліб і шматок сала та й каже:

— На, Сірко, їж, — за те що не дав вовкові дитину звісти!

Ото ввечері ідуть із поля, беруть і Сірка з собою. Так уже той чоловік Сіркові годить, щоб він не був голодний, щоб він часом гарячим не попікся!

2.

Ото Сірко й думає: «Треба вовкові оддячити!»

А той чоловік отдавав свою дочку заміж. Сірко пішов у поле, знайшов там вовка та й каже йому:

— Прийди в неділю, у вечері, до нашого горóда, а я тебе введу в хату та віддячу тобі за те, що ти мені добро зробив.

Діждавши неділі, прийшов вовк на те місце, куди йому Сірко казав. А в хазяїна саме весілля. Сірко непомітно увів вовка в хату, посадовив його під столом. Взяв Сірко на столі пляшку горілки, м'яса доволі й поніс під стіл. Люде хотіли собаку бити, а чоловік каже:

— Не бийте Сірка: він мені добро зробив, так я й йому добро буду робити, поки його віку.

Сірко, що лучче на столі лежить, бере та подає вовкові; нагодував і напоїв так, що вовк не витерпить та й каже: «Буду співати!» — «Не співай, — каже Сірко, — бо тут тобі буде лихо! Лучче я ще тобі подам пляшку горілки, та тільки мовчи».

Вовк, як випив ту пляшку горілки, то й каже: «Оттепер уже буду співати!»

— Не співай, бо обидва пропадемо — і я й ти.

— Ой, не видержу, — співатиму!

Та як завиє під столом! Люде посхоплювались — туди-сюди, під стіл, — аж там вовк. Де-які повтікали з хати, а де-які хотіли бити вовка. А Сірко й ліг на вовкові, наче хоче задушити. Хазяїн каже: «Не бийте вовка, бо ви мені Сірка вб'єте! Він і сам йому раду дасть,— ось не займайте!»

Ото Сірко вивів вовка аж на поле та й каже: «Ти мені добро зробив, а я тобі». Та й попрощались.

Пішов вовк полем, співаючи так, що у малих звірят по норах аж шерсть їжилася.

Казка.

Що смачніше.

Жили на однім подвіррі кіт, півень, собака й цап. Увечері було зійдуться всі до ґанку й починають гомоніти лагідненько про всякі справи. От тільки на однім не годились вони: що смачніше?

— Нема краще, як молочко, — каже кіт Мурко. — Не погана річ і миша, та тільки ловити їх — клопіт!

— Що то за смак — молоко? — каже півень, — а от овес або крупи, то це справді смак!

— Аби-що ви говорите, братця, — перебиває Сірко, — вже коли й є що добре на світі, то це — кістка! Скільки я їх гриз на своїм віку, то вже на тім розуміюся, еге-ж!

— Та воно й сінця попоїсти теж не погано, та ще свіженького, — додав і від себе цап.

Отак і досі що-вечора сперечаються вони, та ніяк не погодяться.

Хто воно?

Мале, забавненьке воно:
В дворі гуляє — в смішки грає,
Або підійде під вікно,
Стоїть і хлібця дожидає.
Буває, із дворку чкурне, —
Ловить його — смішна робота;
Або дивується дурне,
Що перед ним нові ворота.
Колись-то запряжем бичка
І привезем гостинців санки,
І маслечка, і молочка
Або ще й сиру і сметанки.

Л. Глібов.

Хазяїн та шкапа.

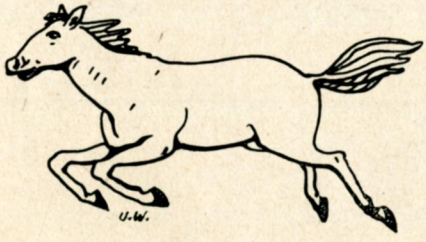
Хазяїн сіяв овесець. Була у його нивка невелика. От бачить шкапа та й базіка: «І на який це він кінець овес у полі розсипає? Мабуть і сам не знає... А я чувала, та й не раз, як про людей гукають всюди, що люде розумніші нас... Тепер я бачу — брешуть люде!»

Минуло літо; після жнив овес хазяїн змолотив, і шкапу ту, що вередує, він і шанує, і годує.

Л. Глібов.

Кінь і віл.

Коник каже: «Я гуляю, я буяю, як вітер у гаю. Ношу свого господаря, де сам загадає: до родини у гостину і у бій кривавий, де то наші козаченьки здобувають слави. Тому мене він кохає, на стайні тримає, вичісує щіточками, в річці напуває. От того-то я і хочу лиш коником бути, господарю молодому всю славу здобути».

Волик каже: «Гуляй собі, товаришу, та здобувай славу. Не один з вас свого пана поклав на мураву. А я буду на пшеницю у полі орати: звеселиться мій господарь в новій теплій хаті, повгинаються столи там під хлібом-дарóю; він бідного нагодує, прагнущих напоє».

О. Федькович.

Приказка. Пошануй худобу раз, то вона тебе десять раз пошанує.

Два коні.

Осідланий кінь сміявся з степового:
«Нема на тобі, — каже, — сідла дорогого,
Ні стальних підків».
На те степовий йому відповів:
«Мене не жалій!
Хоч ти і в багацтві, та в неволі;
А я хоч голий, та на волі».

Л. Боровиковський.

Свиня.

— Ну й бридка ж ота свиня! — мабудь усякий скаже, дивлячись, коли вона риється де-небудь на смітнику або в гноїщу. А зажерлива яка! Їсть усе, що попадеться: всяку рослину, садовину, помиї, навіть иноді й своїх поросят; через те й називають її всеїдною твариною, що їсть усе. А в горóд і в поле як забереться, — чимало лиха накоїть!

Шкідлива свиня, а проте ж подивіться, в якій вона пригоді людям стає. У иншого хазяїна нема корови, вівці, а свиня знайдеться. Скільки з неї м'яса та сала

чоловік має; щітина іде на щітки, віхті; тонкий волос на пензлі, а з ратиць виварюють карюк. Навіть шкура дає користь, бо на заводі її вичиняють на сап'ян.

Все бачила.

Свиня у панський двір залізла; посновигала там по всім куткам, на смітнику кісток нагризла; як слід свині, в гної куйовдилася пикою своєю. Та із гостей ізнов прийшла така ж, як і була, — свиня-свинею.

От став свинарь її питать:

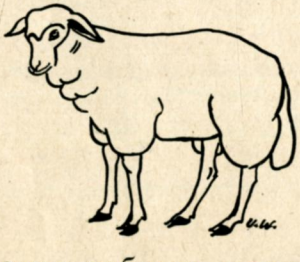
— Що, свинко, бачила ти в пана? Чи хороше там гостювать? Яка була тобі там шана? Я чув колись, що у панів, мов у царів, срібло та золото скрізь сяє, що буцім-би пани так хороше живуть та солодко їдять і п'ють.—

— Та де там воно є! — свиня йому мовляє: — Брехня! Не слухай! Я ж була і їла, і пила, всі заходеньки обходила, і смітники, і куточки, а доброго нічого там не вздріла, — то тільки вигадки одні.

Л. Глібов.

Овечка.

Як подивишся на овечку, так здається, що нема на світі другої скотини такої нещасної: усяке її скривдить, а вона й оборонити себе не зможе. Та ледве знайдеться друга худобина, щоб було від неї стільки користи, як од вівці. З овечих та з баранячих смушків шиють теплі кожухи на зиму, а з ягнячих смушків — шапки; овечий лій іде нам на світло у довгі зимові вечорі, а ягняче м'ясо — дуже смашна страва. А що-найважніше—з овечої вовни роблять сукно і повсть. Овеча вовна довга, в инших біла, як сніг, а в других сіровата або чорна. Вимивши овечку добре у воді, її стрижуть раз або й двічи на рік, потім вовну ще миють, перебірають і прядуть.

Як острижуть вовну, приказують до вівці: «здорова скачи, од вовка втечи, на той рік рунце принеси».

Сестри.

1.

Одна вівця одбилася від отари та й паслась сама по-над яром. Бігла яром лисиця, побачила вівцю та до неї:

— Здоро́ва була, овечко!

— Здорова, лисичко. Що доброго скажеш?

— Ох, яке там добро мені, — каже лисичка. — Хто б що не зробив, а я за все винувата. Лис нашкодить, а мене лають: сяка-така лисиця. Чоловік чоловіка одурить, а мене згадують: хитрий, як лисиця. Нема в світі правди.

— Та й мені таке ж лихо, — каже вівця. — Хто не зробить яку дурницю, а мене згадують нізащо, ніпрощо: дурний, як вівця, кажуть. Так, лисичко, нема в світі правди.

— От, виходить, ми наче з тобою сестри, — така доля наша. Ходім зо мною жити. Підемо у ліс та й не будем чути, що про нас кажуть.

2.

Пішли. Ідуть та ідуть лісом. Лисиця вже неситим оком на вівцю поглядає.

— Се, — каже, — на тобі мій кожух. Зараз мені оддай.

— Як таки твій? — каже овечка. — Він зроду мій, бо навіть не скидається.

— А я таки кажу, що мій. Віддай, бо силою одберу.

Бачить овечка, що лихо. Пригадала, що її господарь поставив пастку біля курника, та й каже:

— Добре, оддам тобі кожуха, — тільки по обіді. Попереду я тебе курятинкою угощу. У мого господаря курей багато, а собак нема.

— Ходім, ходім, овечко, — зраділа лисичка.

3.

Пішли вони до села. Вже добре смеркалося. Підійшли до курника. Лисиця питає:

— А що, овечко, чи тут безпечно?

— Безпечнісінько. Лізь сміло у ту дірку.

Тільки лисиця просунула туди лапи, а пастка: клац! — і прихватила їх.

Так лисиця не то що чужого кожуха не здобула, а й свого позбулася.

Казка.

Коза.

Сестра овечки — коза — дуже до неї схожа. Коза, як і вівця, має дві ратиці на ногах, довгу вовну; ця вовна в инших кіз буває дуже коштовна. Роги у кози порожні в середині, тільки вони загнуті назад, а не закручені, як у барана. Верхня губа у кози гола, а на нижній борода, — і оце найбільше одріжняє її від овечки. Молоко кози смачне і корисне; його вживають як ліки від сухот.

Коза з козинятами.

На горі коза з козинятами,
У долині зайчик з зайчинятами.
На горі гаряче — сонце пече,
У долині травиця, холодна водиця.
Поглянув заяць став козу лаять:
«Ой, ти, коза нерозумная,
Своїм діточкам не господиня,
Своїх діточок та й не кормила,
Ранньою росою та й не поїла».
Коза за серпок — побігла в лісок,
Нажала травиці з вівсяний сніпок.
Своїх діточок та й накормила,
Ранньою росою та й напоїла.

А з крутої гори не спускалася,
Щоб сірому вовчику не попалася,
Бо тоді б вовчок — за козу чок-чок,
А вовчинята — за козинята,
Тільки б зосталися ріжки та ніжки та чорнії ратички.
Та й ходить кізонька по крутій горі,
Ніженькою як туп, так туп!
З сіренького вовчика сміється:
«Я тебе, сірий вовче, не боюся!»

Пісня.

Приказки. Дере коза лозу, а вовк козу. — Коза з вовком тягалася, тільки шкурка зосталася.

Лисиця й осел.

— Відкіль бредеш ти, голово лиха? — Лисиця так мовля ослові.

— Дивився, як там лев здиха аж-ген у тій діброві! Що тепер із ним зробилось! Де й сила тая ділась! Лежить неначе пень, і ніч, і день. Ніхто його вже не боїться, усяк безпечно йде дивиться. Хто схоче — добре ускубне за чуб його зубами, а хто під боки стусоне — чи дрюком, чи рогами.

— А ти, запевне, не посмів? — йому підсміює лисиця.

— Оце-таки! чого-ж дивиться? І я його раз захмилив, нехай і наших знає!

А й в людях такечки буває, — чи то вже світ тепер такий: поки ти чим кому страшний, усяк тебе і поважає; а тільки як-небудь спіткнись, — дивись, — хто й поважав, той лає.

Л. Глібов.

Вовчик-братік.

1.

У глухій лісовій пущі, в густому корчі вовчиха вигребла нору і вистелила в ній теплі, м'якенькі ліжка своїм діткам. Було їх шестеро. Мати годувала їх своїм молоком, кохала їх і пролежувала біля них трохи не цілісінькі дні, хіба на хвильку одвихнеться перехопить чого.

Вовчинята росли. Почала мати привчати їх і до иншого харчу. От вибігла вовчиця з нори, наловила мишей та инших маленьких звіряток і почала дітей вчить, як ту звірину їсти. Обдерла сама одну мишку, дала покуштувати дітям свіжого м'яса. Ті спершу не хотіли,— таки молочка давай нам! Але покуштувавши, почали аж гризтися між собою за новий харч. Мати підсовує їм друге звірятко, але ще не облуплене: на-те, мов, сами потруділься, а тоді вже їжте. Сердяться вовченята, гарчать, мнуть і рвуть на всі боки мертве звірятко; мати їм трохи допомагає — то пазурами, то зубами, але більше пильнує, щоб сами привчалися опатрати здобич. Маленьким хижакам дуже подобалося свіже м'ясо, і вони скоро пройшли першу науку. Стала приносити їм мати і живе зайчатко, — вони і з ним справлялися.

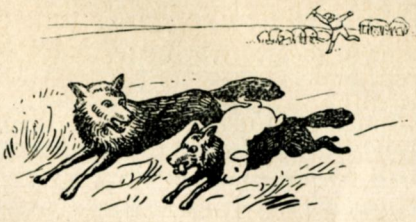

2.

За першою лехкою наукою пішла друга, вже трудніша. Несила вже була вовчиці настачити їжи малим ненажерам. Треба було привчати їх, щоб сами собі здобували їсти. Один вовчик був найспритніший між своїми братами, — то мати повела його першого на влови.

Побігли вони на узлісся. Тут вовчик уперше побачив поле, а на полі, недалеко від лісу, паслася отара овець. Біля їх був невеличкий хлопчик вівчарь. Він сидів

собі під горбочком, щось копирсав у землі ножиком і не завважив, як вовча пара тихенько підкрадалася до овець невеличкою балкою. Враз вибігла з балки вовчиця, ухопила ягня та й понесла його в зубах. Назустріч їй вибіг з балки вовчик і кинувся до ягняти. Вовчиця завдала йому ягня на спину, і він так і поніс його, держучи зубами за ноги. Мати порожнем за ним бігла і доглядала, як він справлявся. Вівці заметушилися, замекали, вівчарик счинив крик. Поприбігали люде з собаками. Як побачила вовчиця людей і собак, підбігла до вовчика, вихопила у нього ягня і скинула собі на спину. Тоді обоє подалися до ліса швидче і зникли з очей. В лісі вовчик знову взяв ягня собі на спину і так поперед мами побіг до нори, гордо позираючи на своїх братів, що вибігли йому назустріч.

3.

Після того по черзі вовчинята бігали з мамою на влови, а далі й сами ловили здобич, а мати їм показувала та часом помагала. Вовчинята росли, ставали справжніми вовками. Чим більші росли та розумнішали, тим більше було від них шкоди. Забіжить який у село і хапа там, що побачить, — чи теля, чи вівцю, а иноді й дитину. Зненавиділи вовків і в селі і в лісі, бо й тут вони нищили багато усякого звіря. Стали люде берегтися вовків, нищити їх, як воргів своїх. Де лиш вгляне чоловік вовка, то й заходиться почастувати його доброю ломакою, сокирою, а то й оловяним горохом з рушниці.

Зимова ніч.

Ніч ясна, прозора,
Зіроньки тремтять,
Спить земля простора
І хати всі сплять.

Одіж сніговая
Стріхи їх вдягла,
Тиша мовчазная
Сном оповила.

Замкнені ворота,
Сплять собаки злі
І важка дрімота
Залягла в селі.
А з левад виходить
Тихо вовк старий;
Став... Очима водить...
Огляда двори.

Він сидить. І зорі
Блимають, тремтять
В сніговому морі,
І двори всі сплять.

Вийшов на дорогу...
Сів, як пень, сидить...
Переставив ногу,
На село глядить.
Що то він гадає
І чого тріва,
Що то наглядає
Сива голова?..

Тиха ніч прозора
Дише над селом,
Далечінь простора
Спить холодним сном.

М. Чернявський.

Вовк неситий.

Біжить вовк; от хтось пита його: «Куди ти, вовче, біжиш?» — «До вдови за поросям». — «У неї ж одно!» — «Так щоб не було й того».

З а г а д к и. 12. Прийшли бори́ та забрали дари. — 13. Прибігла шурда-бурда, вхопила щики-брики, та почули м'якинники, дали знати житникам: гей ви, житники, сідайте на вівсяники, доганяйте шурду-бурду, видирайте щики-брики!

Вовк і кіт.

В село із лісу вовк забіг... Не думайте, що в гості, братьця! Ні, в гості вовк не забіжить; а він прибіг, щоб де-небудь сховаться: його вже люд з собаками настиг... І рад би вовк в які ворота вскочить, та лишенько йому: куди не поглядить, — усюди вовченька недоленька морочить; ворота, як на те ж, кругом усі заперті, а дуже вовкові не хочеться умерти.

Коли глядить, — на загороді кіт сидить, на сонечку мурликає-дрімає. Підскочив вовк і до кота мовляє:

— Котусю-братіку! скажіть мені скоріше, хто з хазяїнів оттут усіх добріше? Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав на цей недобрий час. Я б у пригоді став!..

Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!.. Котусю-батечку! куди-ж мені поткнуться?..

«Проси мерщій Степана, він добрий чоловік», — кіт вовкові сказав. — «Так у його я вкрав барана». — «Ну, так навідайсь до Дем'яна». — «Е, і Дем'яна я боюсь: як тільки навернусь, він і згадає поросятко». — «Біжи ж, аж-ген живе Трохим!» — «Трохим? боюсь зійтися з ним: з весни ще злий він за ягнятко!» — «Погано ж!.. Ну, а чи не прийме Клим?» — «Ох, братіку! теля я в його звів». — «Так, бачу, ти усім тут добре надоїв, — кіт вовкові сказав, — чого ж ти, братіку, сюди і забігав? Ні, наші люде з розуму не спали, щоб вовка од біди сховали! І так таки ти сам себе вини! Що, братіку, посіяв, те й пожни!»

Л. Глібов.

Як лисиця та вовк рибачили.

1.

Надумала лисиця рибкою поласувати. От лягла вона на шляху та й лежить. Коли це їдуть чумаки з рибою. Вона впала серед шляху й ноги одкидала, — притаїлася, мов нежива. Чумаки дивляться — аж лисиця.

— Візьмім, — кажуть, — продамо, то буде за що хоч погрітися.

Скинули її на останній віз та й поїхали.

Їдуть, а лисичка-сестричка бачить, що вони не дивляться, — то все кида по рибці на дорогу, все кида... От як накидала вже багато, то й сама нишком зоскочила з воза. Чумаки ж поїхали собі далі, а вона позбірала рибку, сіла під копицею та й їсть.

2.

Коли це біжить вовчик.

— Здорова була, лисичко-сестричко!

— Здоров, вовчику-братіку!

— А що це ти робиш, лисичко-сестричко?

— Рибку їм.

— Дай же мені!

— Піди собі налови!

— Та як же я наловлю, коли не вмію!

— Ну, як знаєш, — а я не дам ні кісточки!

— Так хоч навчи, як наловити.

Піди до ополонки, встроми хвоста в ополонку, потихеньку води та й приказуй: «ловися, рибко велика й маленька!». То вона й наловиться.

— Ну, спасибі за науку!

3.

Прибігає вовк до ополонки, встромив хвіст в ополонку.

— Ловись, — каже, — рибко мала й велика!

А лисичка з очерета:

— Мерзни, мерзни, вовчий хвіст! Мерзни, мерзни, вовчий хвіст!

А мороз на дворі такий, що аж шкварчить.

Поти ловив вовчик рибу, поки хвіст аж прикіпів в ополонці. Тоді лисичка в село:

— Ідіть, люде, вовка бити!

Люде як вискочать — з коцюбами, з рогачами, з сокирами... Ледве не пропав вовчик — насилу втік.

Казка.

Лис та качка.

Качка пливає собі по воді, аж тут прибігає лис.

— Добридень! — каже лис.

— Здорові були, — одказує качка. — А що доброго скажете?

— Розказав би багато доброго, та ніколи, бо біжу з села. А чи не ви ота качечка, що люде кажуть, нема від неї кращої на ціле село?

Качка аж не стямилася з радощів.

— Та може й я! — каже.

— То ходім швидче зо мною, бо так хочуть вас люде

бачити!.. Ви не знаєте, які ви скрізь славні, усе село вас знає!

Дурна качка, багато не гадаючи, вискочила на берег, а хитрий лис тоді її за шийку хап!

— Оттак, — каже, — пиха не одному вже шию скрутила.

О. Федькович.

Лисиця на вловах.

Вийшла лисичка на влови. Тихенько та обережненько посувається вона в лісі, помахуючи своїм довгим, пухнастим хвостом; до всього додивляється, до всього прислухається, в повітрі носиком нюшить. Морда у лисички довга, гостренька; зуби міцні, білі; очі невеличкі, а проте бачить ними добре, — і сільце обійде, і від мисливця заховається.

Найбільше смакує їй свіженьке: мишку зловить, жучком закусить, гніздо знайде — яєчка вип'є, пташенят поїсть, а то й зайчика-лапанчика злапає, зайчинят малих передушить. А трапиться зайти в болото, вона й тут собі дасть раду: диких утят ловить, жабку по дорозі схрупає. Та й у річці знайде собі поживу: спіймає рибку, вхопить рака, а як треба, то скоренько й на той беріг перехопиться.

І на полі побуває вона, й на сіножаті — пташкам на лихо. Гнізд тут багато та все долі, — от і відвідує вона ті гнізда одно по одному. Здалеку вгляне, присунеться потихеньку, до землі прилипне та й стежить, як би й саму пташку захопити з пташенятами.

Доводиться лисичці й до села завітати, — курочками поласувати. Смачна курятина, та не смакує їй з собаками бачитись.

Пополювала, наїлася,—то й спочити можна. На пеньок скікне, скрутиться калачиком, очки прижмурить, вуш-

ка нащулить, — гріється на сонечку. А то й зовсім додому піде, у свою яму глибоку; багато там скриток та виходів, — то й спить собі безпечно.

Лев та миша.

Старенька миша горювала: їй нігде, бідній, було жить, головоньки на старість прихилить; сама собі по світові блукала...

Діток нема: були колись, — теперечки по світу розбрелись, одним-одна зосталась мати. Пішла вона звичайненько прохати, щоб лев в дуплі дозволив їй, самотній та старій, хазяйство завести маленьке біля їх милости близенько.

— Хоч сила всім страшна твоя, в пригоді, може, стану й я...

— Хто? Ти?

Злякалась миша та притьмом поміж травою, лопушком.

Раз лев пішов поживи розглядать та у тенета і піймався. Рвонув він раз, — тенета не тріщать; удруге, втретє — ні... Вже як не силкувався, як не ревів, як не вертів, а все-таки не вивертівсь, — зостався. Згадав про мишу, що вона казала, та й дума, плачучи:

— Як би вона була, загинути б мені, дурному, не дала: тенета б всі попрогризала... І я б гуляв оце в зеленому гаю, мов у раю...

А сам, сердешний, слізоньки ковтає: є каяття, та вороття нема є.

Не плюй в колодезь: пригодиться води напиться.

Л. Глібов.

Зайчик на морозі.

Сидить зайчик на морозі,
А мороз аж тисне,
Воно ж, бідно зайчинятко,
Навіть ані писне.
Лапки, вушка задубіли,
В жилах кров холоне,
Воно ж, бідне зайчинятко,
Тільки тихо стогне.
Ось лісок, там рух, пожива
В лісовій громаді.
Так би й скокнув, та як можна:
«Вова» на заваді.

Весь трясеться, счулив вушка,
Не дріма лиш око.
Мерзне бідне зайчинятко
В полі одиноко.

О. Білоусенко.

Побігайчик.

Ось перебігає дорогу полохливе вухате звірятко. Довге тіло його витяглося; задні лапки значно довші за передні, — того він підстрибує, як біжить; губи товсті, з довгими вусами і посередині переділені надвоє, наче репнули; хвіст куций, трохи догори задертий. Се зайчик-побігайчик.

Зайчик — звірь плохий; уся його сила й оборона — чуткі вуха та бистрі ноги. А чуткий він дуже; крізь сон почує, як зашелестить лист на дереві, — і прокинеться.

Їдять зайці усяку рослину, а найбільше люблять городину — капусту, ріпу, петрушку. Бігає зайчик і на луги та на хліби пастися, толочить траву і хліб, з'їдає— що найкраще та наймолодче. Зимою накидається він на молоде дерево, що по гаях та по садках росте, і обгризає на йому геть чисто кору.

Гризти йому дуже зручно, бо у нього спереду чотири довгих та міцних зуби — два горішніх і два спідніх. Ті зуби трохи вигнуті, як серп, і на кінчиках загострені, мов долото. Ними заяць гризе свою їжу так само, як миша, пацюк або білка: всі вони так і називаються гризунами.

Так цілий рік об'їдає заяць людей, шкодить їм. Через те вони дуже нищать сього свого ворога-гризуна. А до того ж і м'ясо його смачне, а з шкури можна пошити кожушинку.

С. Єфремов.

Яку користь маємо од звірів.

Велику користь має чоловік від звірів. Він не тільки живиться їх м'ясом, але й із шкури їх виробляє усякі корисні речі. Коли шкури уживають разом з шерстю, тоді їх називають **хутрами;** з хутра шиємо на зиму теплі

кожухи. Шкура без шерсти — се справжня **шкура;** з неї роблять чоботи, упряж та багато инших річей. Аби шкура була міцна та не псувалася, — її спочатку **дублять,** тоб то, держать у шеритвасах, переклавши її дубовою корою; так оброблена шкура не пропускає води.

Шерсть окремо без шкури теж іде в діло. Теплі **тканини** виробляються з шерсти, головним чином з **вовни.** Вовну дають нам вівці. Обстригши вівцю, вовну промивають, скубуть, чешуть, прядуть та нарешті тчуть із неї ріжні тканини.

Корови, вівці та кози дають нам **молоко.** Коли молоко поставити, аби воно вистоялось, то наверхи підпливають **вершечки** або **сметана.** Із сметани збивають **масло.** Те молоко, з якого зібрали сметану, одігрівають у печі і видушують з нього **сир.**

Миша й пацюк.

«Добривечір, сусіде мій!
Чи всі ви живі та здорові?»
Гукнула миша пацюкові.
«Та ще» — пацюк мовляє їй.
«А я це — каже — прилинула,
Щоб розказать тобі, що чула,
Щоб ти радів, як я, та знав:
Лев, кажуть би, кота піймав...»
— «Якого?» —
«Котюгу нашого рудого,
Що нам просвітку не давав».
«Гай-гай! — пацюк мовля, — раденька,
Як кажуть, що дурненька!
Що з того, що піймав?..
Як дійдеться у них до чого, —
Не бачить лева нам живого!
Бо знаєш, що за звірь той кіт!»

Оттак, як хто кого боїться,
То й думає, що на того ввесь світ
Так буде, як і він, дивиться. Л. Глібов.

Як зимують звірі.

Настає осінь. Опадає листя з дерева. Трава мерзне, в'яне, сохне. Холодний вітер віє, дощ холодний мов крізь сито сіє без перестанку. Починаються морози. Все живе турбується, як йому зиму прожити.

Домашня скотина та свійська птиця загинули б з холоду та з голоду, коли-б не подбав про них чоловік. Він їм дає притулок — у стайні, в хліві, в повітці, а часом і в хаті; він їх годує, доглядає, захищає. А от дикому створінню стає зимою трудно. Хижий звірь, що м'ясом живиться,—вовк, лисиця—ховається в нору або в пущу і звідтіля вибігає по снігові на здобич, щоб де або меншого звіря, як от зайця, впіймати, або яку домашню скотину — коня, корову, свиню, овечку — зчигати. Де-які із звірів, наприклад, ведмідь, засипають на зиму, зарившись у барліг, і так під снігом сплять цілу зиму; весною прокидаються вони й вилазять худі, виснажені після довгого посту. Єсть звірята хазяйновиті, що й літом пам'ятають про зиму: білочка все літо носить горішки та жолуддя в своє дупло, то й не бідує й зимою. Тяжко доводиться бідному зайчикові. Не стало листя на деревах, трави на землі,— не стало йому й захисту, бо тепер чи звірь хижий, чи птиця лехше його вглянуть; не стало йому їжі: як то здобути ту суху травичку або листочок з-під глибокого снігу. От і гризе голодний зайчик молоду кору на деревах: забравшися в садок, геть погризе, попсує молоді садові дерева. А як біда притисне, то полохливий зайчик такої сміливости набереться, що й на тік прискаче та й не один колосок із стіжечка висмикне. Так бідуючи, ждуть звірі ясної весни, теплого літа.

V

На річці.

По-над вечір, як з роботи
Всі вертаються в село,
Я іду собі на річку,
Де мій човен і весло.
Довгий бовт, і сак, і сіті
Я у човен положу;

«Пощасти, моя ти доле»,
Одпливаючи, скажу.
Гей, пливе старий рибалка:

Розігнись, очерети!
Розступись густе латаття,
Дайте човнику пройти!
Як вода стемніша, сміло
Сак мій, зігнутий в дугу,
Закидаю з човна в воду
По-під аїр і кугу.
Вдарю бовтом раз і вдруге,
Сонну рибу сполохну;

Те-і-діло сак виймаю,
Щуку й окуня тягну.
Ну, вморився я в очеретах,
Так поїду у гаї
І на чистому закину
Сіті прядені мої.

Я. Щоголів.

Р и б а.

Риба живе у воді, а без води пропадає. Усякий помічав, що кров у риби холодна. Так само лехко помітити, що шкура риб'яча покрита лускою. Риба не має ні ніг, ні крил, але у неї єсть плавникове пірря. Звірі ходять, птиці ходять і літають, а риба плаває за допомогою своїх плавників. Весною в тихих місцинах риба викидає икру (яєчка), а з икри виводиться дрібненька рибка. Скоро лиш появилася, — вже вона сама дбає про їжу, — ніхто її не годує.

По наших річках та ставках водяться **карасі, лини, плітки, лящі** або **чабаки, в'юни, йоржі, соми, чечуги.** Сі риби живляться хробачками та дрібними тваринками, що живуть в намулі та в болоті. **Окунь** вистежує малих рибок. **Щупак** — се справжній водяний хижак, бо хапає усе, що тільки попадається йому живого по дорозі.

Багато риби водиться у морі. У Чорному морі ловляться **баламути (скумбрія), бички, кефалі, осетри, камбули, оселедці, тараня.**

Більшість риб пожиточні для чоловіка, — їх можна їсти. Небезпечні для чоловіка великі та ненажерливі риби, — як риба **жравець,** або ж **акула.** Се велика морська риба, пливе часто за пароплавами; схопивши чоловіка в свою пащу, вона може його перекусити.

П р и к а з к и. Гуляє, як риба в морі. — Рибка без хліба бридка. — Риба шука— де глибше, а чоловік — де

ліпше. — Б'ється, як риба об лід.— Не вчи орла літати, а рибу плавати. — Лови рибку, де лопух є. — Ой ти, щука бистрá, бери окуня з хвоста. —

З а г а д к и. 14. Їхала пані в срібному жупані, як уїхала в сад, не вернулася назад. 15. Хата не хата, вікон багато: єсть куди влізти, та нікуди вилізти. 16. Чорну гадюку візьму я в руку, вона не вкусить.

Пісня про всяку рибу.

1.

Гей у броду за байраком танцювала риба з раком, — танцювала, озиралась та на рака дивувалась: як то гарно він танцює, то сягає, то тупцює, то свої розправить вуси та ще й шийкою потрусе.

Плине щука з Кременчука, подивилась — от так штука! Подивилась, засміялась, в Дніпр широкий заховалась. Попливла; йоржа зустріла, з'їсти враз його хотіла; але йорж на те не дався, ще з прожори й посміявся: їй хвоста свого підставив, колючки свої розправив, — так вона хвоста лизнула та оглоблі й повернула... Пливучи, зустріла плітку, себелькову рідну тітку; плітка до смерти злякалась, як шалена геть подалась; себель теж перелякався, вслід за тіткою помчався, і кого де зустрічали, то здалека ще кричали, щоб тікати від прожори та ховатись в ті аж нори, у котрих зимують раки та живуть міньки бідаки.

2.

Піднялась тоді трівога, утікають яко мога: окунь, лин, піскар, вівсянка, в'юн, карась, рибець, селявка, головань сідий, старенький, і лускир малий, худенький, і минога, і навага і веризуб-побродяга. А сазан та лящ завзятий, та чабак, та вяз пузятий, та сула — вельможна паня, та чахоня, та тараня, — обік стоючи, сміялись, бо прожори не боялись: їх прожора не займала,

силу й зріст їх поважала. Запливла одначе боком і мов якось ненароком злехка ротом позіхнула та вільшанку й проковтнула. Проковтнула, облизалась, далі вздовж Дніпра подалась і давай громаду звати, щоб про рибу ту питати, що танцює за байраком з клешньоватим, чорним раком.

3.

Назбіралось страх народу, — всі із риб'ячого роду. Вийшов сом старий, вусатий, здоровенний, головатий, що хапа й ковта утяток і малесеньких гусяток. Вийшов короп, похожає та шамайку підмовляє: «А ходім удвох дивиться, що за диво там твориться?» Вийшла стерлядь гостроноса, килька йде простоволоса, осетер пливе, білуга, вобла, ка́мбала, севрюга, далі сьомга та форелька, та єпітка йде худенька і тріска йде нечупарна, і доратка люба, гарна. А ще всякі оселедці: кримські, керченські, крулевські... Табунами виступали, ще і пісні затинали: «старий оселедьку, не стоїш за редьку: не вспів ожениться, стала жінка биться».

Вся громада тут зібралась, і гуртом вся дивувалась, як та риба за байраком танцювала з чорним раком.

4.

Коли де взялась акула!.. Зараз рибу ту ковтнула і сунулась на громаду, щоб піймать, хто буде ззаду. Тут громада догадалась, мов опарена подалась, хто куди попав ховаться, щоб акулі не достаться. Та й акула схаменулась, найскоріш назад вернулась: побоялась в Дніпр попасти, щоб самій там не пропасти; бо життя їй тільки в морі, на великому просторі, де вода гірка, солона, там вона хазяйка повна.

5.

Як минулось тее лихо, то усюди стало тихо: всі розбіглись по затоках, по відногах та притоках. Навіть щука присмирніла і рибок тоді не їла; тільки все ж бичка вскубнула, та бубирика ковтнула, бо вона — річна акула.

Але цілая громада вся була безмірно рада, що те лихо так скінчилось: на тій рибі окошилось, що у броду за байраком танцювала з чорним раком.

В. Олександрів.

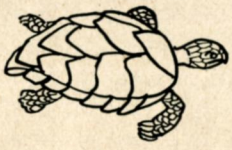
Гади.

Гади живуть у воді й у землі. Між гадами найбільше знаємо: змію (гадюку, вужа), ящірку, жабу, черепаху. У нас водяться лише невеликі гади. У теплих краях есть гади дуже великі: велика ящірка — **крокодил**, велика змія — **удав** завбільшки по 10—15 аршин. Але наша гадюка хоч невелика, та дуже отрутна: як укусить, то можна і вмерти.

У **жаби** та її родички **ропухи** чотири ноги, хвоста нема. Але дивна річ: з яєць, що вони кладуть у стоячу воду, виходять маленькі тварини з хвостиком, та без ніг, схожі на маленьких рибок, — **пуголовки**; поки пуголовка росте, хвіст її зменшується та показуються і виростають лапи,— і поволі пуголовка перетворюється в жабу.

Черепаха дуже чудна тварина: вона уміщена в тверду коробку, а з коробки виглядають голова, чотири ноги і хвіст.

З а г а д к и. 17. Чорна курица під тином кублиться. — Посеред ліса лежить круг заліза, хто знайде — обмине.

Гадюка і ягня.

Під дубом у гаю жила гадюка, непросипуща злюка: усе було сичить-сичить, щоб кого-небудь укусить. Мале ягнятко там гуляло, скік-верть, сюди-туди — та якось під той дуб і доскакало, не сподіваючись біди... Гадюка кинулась та й укусила — от так, як бач, безвинного занапастила. Ягнятко в плач, а потім на травицю впало: «Ох, за що ж, за що?» — простогнало...

Гадюка ж знов сичить: «Щоб тут гулять не сміло! Ти, може, затоптать мене хотіло, — вас треба вчить!» Ягнятко більше не озвалось... На світі нажилось, награлось... затихло... спить.

Колись і між людьми чимало таких ягнят попропадало. Тепер гадюкам час сказать: минулися вже тії роки, що розпірали боки, — та годі: правді не вмірать!

Л. Глібов.

Комахи.

Багато у нас водиться усяких комах: бджола, джміль, метелик, міль, мошка, муха, комар, овід, оса, шершень, сарана, боже сонечко, хрущ, цвіркун, жучок-хлібоїд, мурашки. Більшість комах мають крила і літають як пташки.

Вони й розпложуються так само, як і пташки: кладуть яєчка, з яких виходить молодь. Спершу з яєчка виходить хробачок (гусениця), зовсім неподібний на комаху. Хробачок росте, скидає свою шкурку і обертається в лялечку, а лялечка вже в справню комаху. Отже і гарненький метелик, що по квітках літає, був спершу простим собі хробачком.

З а г а д к и. 18. Коло вуха завірюха, а у вусі ярмарок. — 19. У піч положу — мокне, на воду положу — сохне. — 20. Летить — виє, сяде — риє. — 21. Тисяча тисяч бондарів роблять хату. — 22. Хто мене вб'є, свою кров пролле.—23. Сімсот солов'ят на одній подушці сплять.

Муха і бджола.

Весною муха-ледащиця майнула у садок на ряст, на квіти подивиться, почуть зозулин голосок. Побачила бджолу близенько.

— Добридень! — каже їй: — оддиш хоч трохи, моя ненько, сідай оттут мерщій.

— Та ніколи мені сидіти, — одвітує бджола, — вже час до пасіки летіти, — далеко від села.

— Яка погана, — муха каже, — на світі доленька твоя: раненько встане, пізно ляже... Мені б оттак — змарніла б я, за тиждень би головоньку схилила. Моє життя, голубко мила, — талан, як слід: чи де бенкет, чи де обід, або весіллячко, родини, такої гарної години ніколи не втеряю я: і їм, і ла́сую доволі, — не те, що клопоти у полі і праця бідная твоя!

На річ таку бджола сказала:

— Нехай воно і так: та тільки он-що я чувала, що муху зневажає всяк, що де ти не поткнешся або до страви доторкнешся, — тебе ганяють скрізь, — непрохана не лізь.

— Стару новинку, — каже муха, — десь довелось тобі почуть!.. Запевне дурень дурня слуха... Велике діло — проженуть! Не можна в двері, — я в кватирку або пролізу в иншу дірку, — і зась усім!

Л. Глібов.

Метелик.

З гусе́ниці — метелик став
Хороший, золотий, аж сяяв, аж блищав
І на других гусениць не дивився...
А ти б, метелику, не дуже то гордився,
Бо ти недавно сам з гусениці вродився.

Л. Боровиковський.

Три метелики.

Було собі три маленьких метелики: один білий, другий червоний, а третій жовтий. Вони весело літали цілий

день у великому саду, в соняшному світлі, перелітали з квітки на квітку, кожній квіточці щось тихенько говорили, коштували її медок і летіли далій.

Час їм дуже швидко минав. Вони так заграліся, що й не зогляділіся, що сонечко сховалось за хмари і пустився дощ.

Змокли метелики. Полетіли б вони до своєї хатки, так далеко, а дощ не перестає. Змокли страшенно. Насилу вже крильцями ворушили. Ледве долетіли до тюліпана, червоного з жовтими крапочками. Попросили в його захисту:

— Любий тюліпанчику! Просимо тебе, одчини свій келих та сховай нас од дощу!

Тюліпан подивився на них і промовив:

— Жовтого і червоного прийму, а білий нехай зостається на дворі.

Але обидва метелики, жовтий і червоний, промовили:

— Коли ти не хочеш захистити нашого братіка білого метелика, то й ми краще на дощі будемо мокнути!

Метелики смутні полетіли до білої лілеї. Попросили й її, щоб сховала їх від дощу; але вона згожувалась прийняти тільки білого; тоді й він промовив:

— Сам-один не хочу ховатися в тебе! Або вже разом з своїми братами десь знайдемо захист, або вже вкупі бідувати будемо!

Та й полетіли далі.

Почуло це з-за хмар сонечко, і схотілося йому побачити тих приятелів, що так один за одного обстоювали. Продерлося крізь хмари і кинуло на метеликів своє проміння. Зараз крильцята їх висохли і самі вони зогрілися; і знов літали й раділи, як давніш, аж до самого вечора. А як сонечко зайшло за гору, то метелики полетіли додому спати.

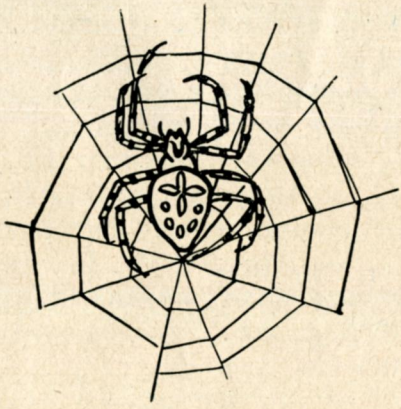
Леся Українка.

Павук.

1.

У діда Панаса стояла в саду пасіка. Цілісінький день з ранку до вечора, завірюхою крутились і гули тут бджілки-трудовниці. Ясне сонечко і піднімало їх, і спати вкладало.

Забрів якось сюди на гудіння бджілок лихий павук-тенетник, видряпався на яблуньку й почав роздивлятись звідтіль.

— Еге-ге, голубоньки, та й сила ж вас, — муркнув він, радіючи. — Оттут буде пожиток!

Не довго гаючись, жвавий павук-тенетник почав снувати свої тонісінькі шовкові тенета, такі нікчемні для людини і такі страшні для комах.

Ой, стережіться, бджілки-трудовниці, метелики-дурисвіти, мухи-ласухи, — лихо вам буде! Не торкайтесь до тих шовкових тенет: лапкою зачепиш — увесь загинеш.

Сховавшись під листом, визирав звідтіль павук-тенетник і ждав здобичі. Він уже гаразд виголодався, й товсте черево його поменшало.

2.

— Діду! Чуєте, діду! — задзвеніла до шершня якась молоденька бджілка. — Що воно за чудасія отсе на вишні заявилася, — і цікаво, й боязно:

— Не руками снувалося,
Не руками і ткалося,
Десь далеко вродилося,

Біля бджілок мостилося.
Сидить злодій тихо-тихо:
Комусь буде лихо-лихо.

Чорні очі блиснули з-під листу, так хижо блиснули, що бджілки вгледіли лихого тенетника й, крутнувшись раптом, метнулись до вишні, ніби вітер дмухнув на їх.

Вмить звістка про ворога облетіла всю пасіку, і бджілки сердито гуділи, літаючи круг вишні, але близько не підлітали.

— Ку-ум, ку-ум! А що тут за метушня? — тонісіньким старечим голосом запитав комарь-довгонос і вирячив на павутину свої зелені перелякані очі. — Еге, голубчику, ти вже ось де! Годі вже нашого брата, комаря, в очереті хапати: забажалось смачнішої їжі. Цікаво, цікаво, кого впіймаєш...

І комарь сів на гілку біля шершня.

— Цвірінь-цвірінь! Чого ви хмарою оточили вишню? — гукнув зверху горобець-молодець.

— Дзз-дз-дзз!.. Га? Що? Тут меду багато? — розпитувала муха-ласуха, підлітаючи то до одної, то до другої бджілки. Вона завсігди не від того, щоб де підживитись на дурницю.

— Де? Оттам?— і муха прожогом кинулась в тенета.

— Дз-дззз... — жалібно задзичала сердешна й раптом обмерла з ляку, як угляділа чорні блискучі очі тенетника.

А він стрілою кинувся до неї і упявся своїми отрутними щелепами їй у груди.

3.

Але тут скоїлось щось надзвичайне.

Побачивши горобець-молодець муху, кулею впав на тенета, клюнув дзюбом бідолашну муху, та з нею несподівано проковтнув і павука.

— Пху-пху, — пирхав він, стрибаючи по вітах і обчищаючи дзюб і крильця од павутиння об гілку, — яка велика соковита муха і яка ж гидка, несмачна!..

Всі голосно сміялись.

— Пху-пху! Чого ви регочете?

— Горобець ковтнув павука! Горобець ковтнув павука! — дзвеніли бджілки, радіючи.

— Цвірінь-цвірінь! Павука? То це павук такий бридкий?.. Ну, байдуже, — горобцеві не завадить.

С. Черкасенко.

З а г а д к а. 24. Розмостився ткач у куточку, тче сорочку на смерточку рідній сестрі, близькій свасі, бідній мушці і комасі.

Жаба і віл.

Раз жаба вилізла на берег подивиться та й трошечки на сонечку погріться. Побачила вола та й каже подрузі тихенько (вигадлива була!):

— Який здоровий, моя ненько! Ну що, сестрице, як надмусь, то й я така зроблюсь? От будуть жаби дивуваться!

— І, де вже, сестро, нам рівняться!.. — казать їй друга почала. — А та не слуха... дметься... дметься...

— Що, сестро, як тобі здається, побільшала хоч трохи я?

— Та ні, голубонько моя!

— Ну, а теперечки? Дивися!

— Та годі, сестро, схаменися!

Не слуха жаба, дметься гірш, — все думає, що стане більш. Та й що собі зробила? З натуги луснула — та й одубіла.

Л. Глібов.

VI.

Птиці.

Свійські птиці живуть коло чоловіка. Свійську птицю розводять для яєць (кури), для м'яса (индики, гуси, качки) та для краси (лебеді, голуби).

Дикі птиці живуть на волі: ворона, сорока, галка, горобці, жайворонки, соловейки, ластівки, журавлі, сичі, сови, шуліки, яструби, орли, лебеді, чайки, чаплі, буслі (чорногузи, лелеки, бузьки).

Зерном, хробаками та комарями годуються: кури, гуси, голуби, горобці, жайворонки, соловейки, ластівки. Ті птиці, що їдять м'ясо, називаються хижими: орли, шуліки, яструби, сови. Всі хижі птиці мають міцний та великий дзьоб, загнутий до низу, сильні лапи з гострими та кривими пазюрами. Орли та соколи — се серед птиць те саме, що леви та вовки серед звірів. Орли бувають такі великі та сильні, що можуть у пазюрах піднести з землі дитину.

Єсть і такі птиці, що не літають. Найбільша з них — струсь. У його дуже малі крила, що не можуть піднести в повітря його велике тіло. На зріст він більший за людину, бігає швидче за коня.

Птиці вилуплюються з яєць. Коли яйце сирове, то на жовтку можна помітити меленьку цяточку. Се — зародок. Коли птиця нанесе яєць, то сідає на них і огріває своїм тілом. Тоді зародок росте, живиться жовтком та білком яйця. Через де який час зародок стає маленькою пташкою, що вилуплюється з шкаралупини.

Курчатка, як тільки вийдуть з яйця, зараз починають бігати. Птиці лісові не так швидко стають на ноги. Через те їх гнізда бувають високо на деревах; батько та мати приносять своїм діткам багато комах та черваків і так вигодовують їх.

Птиці здебільшого наші приятелі. Вони знищують гусельниць, хрущів та ріжних комах, що приносять велику шкоду нашим ланам. Наприклад, **блиски, жовтобрюшки та солов'ї** їдять багато комах,— ловлять їх на льоту та вишукують під корою дерева. І навіть таки пташки, як горобці, що дуже ласі на всяке зерно, і ті виловлюють багато комах для своїх дітей.

П р и к а з к и. Всяка птичка своїм носиком живе. — Лучче птиці на сухій гільці, як у золотій клітці. — Півень крізь ніч за своїм хазяїном побивається. — Всяка

пташка своє гніздо знає. — Жадна пташка без пари не пробуває в лісі. — Горобець на все удалець. — Кулик не велик, а все таки птиця. — Кібчик птичка невеличка, та пазурі гострі. — Зозуля собі гнізда не мостить.

З а г а д к и. 25. Двічі родиться, а раз поміра. — 26. Живу, а не рожуся і трояково гожуся. — 27. Сива латка, чорна латка — на березі скаче. — 28. Дорога розлога, на дубі ярмарок. — 29. Чорне, як крук, біле, як сніг, просте, як стріла, криве, як коса. — 30. Біле, як сніг, надуте, як міх, лопатами ходить, а рогом їсть. — 31. Пішла панна до міста, на ній суконь триста. — 32. Впала боденька з гори, — нема такого майстра, щоб її направив. — Без дірочки, без донця повна бочечка винця.

Півень і перлинка.

Під тином півень, біля хати,
Знечев'я смітник розгрібав
І квокчучи там дещицю клював, —
Наїдку не було, а так — аби клювати.
У сміттячку угледів якось він
Блискучу, кругленьку перлинку
І дорогу таку новинку
Узяв та й викинув під тин.
«Не хочу я таких новинок, —
Промовив він: — на що здалась вона?
За жменю цих цяцькованих перлинок
Не дав би я і зернятка пшона, —
Нехай индик ковтає».

Так недотепа-неборак
Ганьбує те, чого не знає,
І думає, що добре так.

Л. Глібов.

К а ч к а.

«Качка йде, каченята веде, на напасочку, на порясочку, на холодну водицю, на зелену травицю». Скоро

вилупляться з яйця жовтенькі каченята, — вже мати веде їх на воду, — так їх до води й тягне. Любо дивиться, як сі маленькі, гарні, пухнаті створіннячка жваво та прудко пливають по воді, пірнають, гуляються, шукають поживи — ряски, маленької рибки, рачків, жабок, усяких комашок.

Качка — водяна птиця. Як у всіх водяних птиць, у качки поміж передніми пальцями єсть шкурка, що називається полотенце; коли качка пливе, то вона розчепірує пальці і полотенцем загрібає воду, як веслами.

От пливе качка, — пірнула вниз головою, тільки хвостик стирчить; голова на довгій шиї достала до дна; своїм роговим широким дзьобом з зубцями на краю захопила вона мулу з водою, підняла голову, закрила дзьоб і, немов крізь сито, просіяла дрібненький мул; на зубчиках дзьоба зачепився хробачок, — і вона його проковтнула.

По річках з густими очеретами бувають дикі качки. Вони краще за свійських літають і в-осени великими зграями летять у вирій, у теплі сторони. С. Єфремов.

Крук.

1.

Виїхали на весні орачі в поле і почали важким плугом перевертати землю, а за ними поважно похожає по ріллі чорний, незграбний крук, — наче придивляючись до праці людської. Але він не придивляється: він і сам не згірше працює. Ось виткнула носа з нори польова мишка, — крук зараз ухопив її та проковтнув. Трохи далій знов крук нагнувся: то він знайшов червака, що лежав собі спокійно під землею і не чув, яке лихо чекає його. Через кілька часу знов натрапить крук на мишку або на хробака. І тієї шкодливої для хлібороба погані з'їдає крук що-дня без ліку!

2.

Корисна, але й злодійкувата птиця крук. Як запримітить щось блискуче, то зараз хапає і заносить у своє гніздо. Певне всім доводилось бачити на вершечку якого-небудь дерева купу паліччя, коріння та терну колючого; в середині гніздо вистелене мохом, вовною, піррям та волоссям. Ото і єсть крукове гніздо. В гнізді тому можна знайти чимало всякої всячини: блискучу бляшку, срібну ложку, золоту каблучку, скляний черепочок і таке инше. Иноді знаходили там не одну дорогу згубу. Не дурно про великого злодія часом кажуть: «краде, як крук».

Ворона і лис.

Пробігає лис голодний, через пеньки скаче, аж слухає, — десь ворона на гиляці кряче. Прибігає, — хоч видати, та ніяк дістати. Лис хитриться і вертиться, — давай підмовляти. Підмовляє, щоби злізла, прищурює очі, обіцяє м'яса гори, — ворона не хоче.

— І не хочу, і не злізу, — стала говорити. — Іди собі, коли хочеш, иншого дурити. Бо я знаю, що ти хочеш, як собака, їсти, — і хіба б я дурна була, щоб думала злізти?

— Бог з тобою, голубонько! — став лис прикидатись. — Та тепер вже, зозуленько, нічого боятись. Вийшов указ з того світа, щоб мир був усюди, щоби мирно собі жили і звірі, і люде.

А ворона розважає: «Не здуриш, мій враже!» Далі кругом подивилась та лисові й каже:

— Та який же мир той буде та спокій між нами, коли онде йдуть до ліса стрільці із хортами!

— Будь здорова, голубонько!

— А то що? Куда ти?

— Та ж стрільців лихе надносить, треба утікати!

— А указ же з того світа, що про мир писали?

— Може вони ще указу того не читали.

— Ну, не бійся ж, голубчику, я лиш так сказала. Але вашого указу і я не читала. С. Руданський.

Перепілка.

Ой летів малий соловієчко
Та зустрів він рябу перепілочку.
«Куди ти летиш, ряба перепілочко?»
— У пшениченьку, малий соловейчику.
«Ой не літай, перепеличенько, опівночі, —
Повиколюєш на билиноньку очі».
— Ой як мені вночі не літати,
Дрібні діти маю, нічим годувати.

Пісня.

Скороговірка.

А ну, скажіте швиденько — тричі: «Перепел підподьомка, перепілка підпідподьомкує, а перепелинята перепідпідподьомкали».

Чиж і голуб.

Весною чижик молоденький, такий співучий, проворненький, в садочку все собі скакав, та якось у сільце й попав. Сердега в клітці рветься, б'ється, а голуб бачить та й сміється:

— А що? Попавсь? Мене б не піддурили, хоч як би не хитрили, бо я не чижик! Ні... оце!

Аж гульк, і сам піймавсь в сільце...

Ото на себе не надійся, чужому лихові не смійся!

Л. Глібов.

В діброві.

Колись від скрути й гаму я
Пішов в зеленую діброву
Послухать пісню солов'я
І древ таємную розмову.
Був ранок тихий і ясний,
На взнебі сонце підіймалось;
В природі силою весни
Все оживало й поновлялось.

Я сів під явора і став
В задумі тихо дочуватись,
Як мир пернстий починав
Помалу з дупел підійматись.
Он чорний шпак співа вгорі,
Зозуля голосно кукука,
Скриплять червоні снігирі,
В дубову кору дятел стука.

Щебече зябличча сім'я
І сиза горлиця воркує;
Чудова ж пісня солов'я
Над всіми співами царює.

Я. Щоголів.

Про соловейка.

Хто гляне на цю маленьку, сіреньку, непоказну птичку, той зроду не скаже, що це той славний співака, який звеселяє своїми гарними співами людей чудової весняної ночи. Він скидається на горобця, тільки менший, тонший і краще складений. Прилітаючи на весні з вирію, він мостить собі гніздечко і починає нестись. Для гнізда він любить вибірати захисний куточок у кущах у гущавині недалеко од води. Співає він здебільшого вечорами й ранком, хоч часто співає й цілу ніч, втішаючи свою дружину, що сидить на яйцях. Їсть він маленьких комашок, жучків, хробачків, тощо. Люде дуже люблять слухати соловейків і ловлять їх та запірають у клітки і таким способом страшенну силу цієї пташки вигублюють до щенту. Окрім людей, ворог соловейка — це наша кішка. Соловей, співаючи, часто сідає де-небудь на невисокому деревці чи кущеві і, ніби милуючись сам з свого співу, заплющує очі, — тут-то й ловить його кішка. Де-які породи хижих птиць, як от сова, теж не помилує цього співаку, коли вловить його. Багато теж шкоди роблять діти, що видирають його яйця і руйнують гнізда.

Соловей.

— Хто не вгадає? Я? Оце городять небилицю! Щоб не пізнав я солов'я, щоб не пізнав цю гарну птицю?.. Як тільки оком наведу, то і вгадаю, де співака.

Так дядькові казав небіж, Грицько Підсака.

Ходімо, я тебе до лісу поведу, усякої там птиці

є багато. Та буде сором, пане-брате, коли б ти солов'я ізразу не пізнав, — Грицькові дядько одвічав.

І ось вони дійшли до гаю; по гаєві усякий птах літає, щебече хто, хто свище, хто гуде, аж округи луна іде.

Н е б і ж. Ось-оськде соловей! Який червоногрудий! А дметься як, мабуть, великий пан! Уже то не зпроста в його такий жупан.

Д я д ь к о. Та годі, годі, Грицьку, буде так снігиря хвалить! Ця птиця не співа, а так усе щебече; вона в гурті як-небудь засвистить, а більше, голову похнюпивши між плечі, насупившись, сидить.

Н е б і ж. Так цитьте, лишень, ось я зараз угадаю: увесь мов золотий, а крильця чорні має.

Д я д ь к о. Це просто іволга зоветься; вона із саду в сад літа, то вишні гарно об'їда, то оббива горох, а в співи не вдається.

Н е б і ж. Так ось коли побачив співака! Яка мальована та штучна птиця! Вертиться, джерготить, по дереву скака, — оце то соловей!

Д я д ь к о. Та це ж — синиця!..

І довго небіж так маленький між птицями знаходив солов'я. А соловей собі сіренький над ним співав, сховавшись між гілля.

Є. Гребінка.

Ш п а к.

Шпак корисна пташка. Дбаючи про їжу для себе й для своїх шпаченят, він вигублює багато гусені, хробачків, метеликів, жуків, черви й сарани, а головним чином — слимаків і взагалі всяких слизяків, котрих він дуже любить.

Коли взяти шпака молодим із гнізда, то він швидко звикає до рук і робиться дуже втішним: легко вивчається ріжних штук, переймає голос і пісні инших хатніх пташок, вивчається висвистувати голос де-яких пісень. Про одного вдатного шпачка таке розповідають.

Був собі дяк, та умерла у його жінка, і він з горя дуже піячити став. Як, було, нап'ється, то й промо-

вляє: «От тепер я, бідний, пропав!» А шпак, слухаючи, перейняв те й собі та увесь час за дяком: «От тепер я, бідний, пропав!» Як збереться, було, до дяка компанія, то п'ють та один одного заохочують: «За компанію, за компанію!» А шпачок і собі так само з клітки: «За компанію, за компанію!» Надокучило се дякові слухати, коли й компанії не було, от він і повісив клітку із шпаком на дворі під стріхою. А хлопці з вулиці, побачивши шпака, почали його дражнити: «Дяків шпак, дяків шпак!» Шпачок і собі за ними: «Дяків шпак, дяків шпак!» Одного разу шпак видрався з клітки та й полетів на поле у просо. А хлопець Омелько саме тоді у просі перепелів ловив та й накрив сіткою шпачка разом з перепелами. Як не закричить шпак із-під сітки: «От тепер я, бідний, пропав!» Хлопець спершу злякався, а далі й питає: «Хто ти такий?» А той йому з-під сітки: «Дяків шпак, дяків шпак!» «Чого ж ти там опинився?» «За компанію, за компанію!» Омелько вийняв шпачка з-під сітки та й одніс дякові.

Щоглик.

— Щоглик! Щоглик! — дітки раді.
— Щоглик! — тільки і слівця.
А він тріпавсь на принаді,
Марно рвався із сільця.
Визволяють, — скільки сміху!
Глянь, дідусю, глянь, чи ба?
— Бачу, дітки, вашу втіху;
Зате щоглику журба!
Зна, що буде нудить світом;
Не про нього ваш куток...
Щебетав би собі літом
Та згодовував діток.
Не привикне він до клітки,
Бо неволя всім гірка...
Не то пташки, милі дітки, —
Шкода навіть червака.
То ж послухайте старого,
Не держіть узаперті
Цього щоглика малого,
Бо загине в самоті! —
Позирнули дітки вгору, —
Пурхнув щоглик з рукава:
Знов витає по простору,
В небі ясному співа.

— Щоглик! Щоглик! — дітки раді.
— Щоглик! — тільки і слівця...

З того часу на принаді
Вже й не ставили сільця.

П. Грабовський.

Чапля.

Ласуха-чапля до рибок, підстрелена, крива і одноока, не здужала бродить глибоко за рибами в ставок. Лукава й здумала: дай, каже, попитаю та рибок налякаю. От стала говорить до риб:

— Від рибалóк я чула, що хотять спустить ставок, щоб, не бродивши в воду, забрать всю риб'ячу породу.

А риби в плач! Давай її просить, щоб їх переносить в другúй ставок. А чаплі й на руку ковінечка! Таскала рибок та все глитала. Поїла чапля всіх, — у горлі рак застряв і чаплю доконав.

Л. Боровиковський.

Ластівка.

Ой, у нас під хатою
Над своїм гніздом
Ластівка малесенька
Шурхотить крилом.
День увесь літаючи,
Ловить комашок,
Носить та годує все
Малих діточок.
З вирію далекого
В рідний край вона
Зараз повернулася,
Як прийшла весна.
Влітку звеселятиме
Щебетанням нас,
А минеться літечко,
Прийде зимній час, —
Знову щебетушечка
В вирій полетить
Та і знову вернеться
Нас повеселить.

Б. Грінченко.

Погана забавка.

В одному селі було стільки садів, що здалеку здавалося, наче то один сад. В тих садах розводилося сила гусені, але ранньої весни налітало туди всяких пташок, що тою гусінню годувалися і поїдали її геть до останку. Через те садові дерева вільно розвивалися, рясно цвіли,

садовина зав'язувалася, достигала, а в-осени дерева гнулися від червонобоких яблук та жовтих груш.

Але хлопчики в тім селі знайшли собі погану забавку: юрбами бігали вони по садках, вишукували пташині гнізда, розкидали їх, видирали маленьких пташенят. Позбувшися своїх гнізд, птиці покинули ті сади і вже більше туди не верталися.

Минула зима, знову настала весна, але в садах уже не чути було пташиного співу. Знову розплодилася на деревах сила шкодливої гусені. Тепер вже нікому було нищити цих садових шкідників. Гусінь об'їла листя, цвіт, і серед літа дерева стояли голі, як зимою. Настала осінь, — і в пишних колись садочках не видно було ні яблучка, ні груші, ні сливи.

В далеку дорогу.

Котра пташина живе коло чоловіка, то вона може перезимувати. Курка, гуска, качка, индик — знаходять собі затишок у хліві або в хаті і годуються коло чоловіка. І горобчик знайде собі затишок у соломі під стріхою, видзьобає зернятко або кришечку на току, на подвіррі, на дорозі; перезимує коло смітника і сорока.

А котра пташина їсть комах, гадів або траву, — тій зимою нічого їсти, треба десь далій летіти, де можна їжу знайти; а за ними й хижі птахи мусять летіти, що тими пташками живляться. Чим ближче до зими, то стає пташкам все сутужніше. От вони збираються, злітаються табунами та й летять у теплі краї — у вирій, як у пісні:

Жнива вбрали. Смутно в полі,
Пожовтіли вже ліски
І збираються поволі
В вирій літні пташки.

І живуть там пташки до нової весни. Коли поверне у нас на весну, пташки до нас вертаються саме на провесні і знов, як і торік, починають гнізда мостити, нестись і плодитись.

Перельотні птиці з добрим, теплим піррям могли б і не літати в вирій, як би здолали добути собі зимою їжу. На Дніпрі на порогах, де вода і взімку не замерзає, бо дуже бистра та об каміння бунтується, там і зимою у найлютіші морози мисливці б'ють диких крижнів,— здорові такі птахи, завбільшки з доброго старого селезня. Вода в тім місці не замерзає, — то й риби можна завше здобути; от крижні й зостаються там на зиму й нікуди не летять, хоч нехай який мороз.

VII.

Рослини.

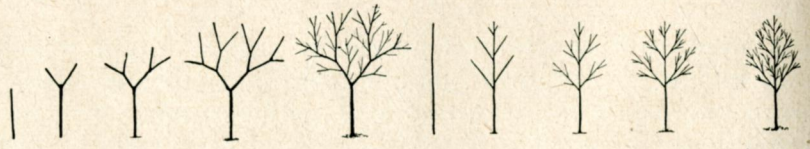
Серед рослин найбільші це — **дерева**. Дерева бувають садові — вишня, груша, яблуня, слива, черешня, і лісові —липа, береза, граб, дуб, ясень, осика, тополя, сосна, ялина.

З деревами схожі **кущі**: бузина, калина, споришки, малина, аґрус.

І в дерева, і в куща однаково єсть стовбур і гілля, а в землі — коріння; стовбур та гілля вкриті корою; на гіллі росте листя, а часом — колючі голки (сосна, ялина). Але в дерева лиш один стовбур, а в куща стовбурів багато. У дерева стовбур товстий, а в куща стовбурці тонкі, низенькі.

Крім дерева та кущів є ще рослини — **зілля** (бур'ян, блекота, кропива, лобода, лопух, муріг, німиця, полин, деревій, очерет, осока, рогіз, щавель, паслін, реп'ях, хміль) та **квітки** (барвінок, гвоздика, чорнобривці, ромен, ромашка, конвалія, рожа).

В кожному господарстві розводять **городину**: біб, горох, квасолю, гарбузи (кабачки), дині, огірки, буряки,

моркву, петрушку, пустернак, редьку, ріпу, картоплю (бараболю), хрін, цибулю, часник, капусту.

На полі ростуть **хлібові** рослини: жито, пшениця, овес, ячмінь, просо, гречка.

Всі ці рослини цвітуть і дають насіння, з якого виростає нова рослина. Але єсть рослини, що не цвітуть і не дають насіння; це — гриби, мох, папороть; замісць насіння з них випадають такі дрібненькі порошинки, з яких і виростає нова рослина.

П р и к а з к и. Яке коріння, таке й насіння. — Гни тоді дерево, як воно молоде.

Д і б р о в а.

Ой діброво, темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву.

Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую,
І сповиє дорогою
Білою габою, —
Та й спать ляже, втомившися
Турбою такою.

Т. Шевченко.

Як дуб старшинувати став у лісі.

Зібралися раз у лісі всі рослини, щоб вибрати собі старшого. Довго вони радились і порішили так: буде старшим той, хто вищий виросте. От вони й лягли всі зернятками в землю. То було в-осени. Зиму вони пролежали під снігом. Коли це — повіяв теплесенький вітерець, пішов дощик і розмив сніг, зашуміла вода, і ясне сонечко заблищало на небі так весело та тепло, що не то люде — пташки і комахи всякі — і ті ожили, стрепенулись і загомоніли, усяк по своєму. А зернята кинулись рости навипередки. Полущились горіхи й жолуді, квасоля, кісточки й зерно, — всі повипускали корінці вниз, а ключки вгору і потяглись до неба.

Инші виткнулись із-під землі разом двома листочка-

ми, другі одним; але довгенько таки всі були рівні. Горох і ячмінь аж біжать вгору, так їм хочеться старшими бути; все випускають то нове листя, то нові ключки.

Минуло місяців зо три; горох та квасоля піднялись на аршин від землі, а хміль ще вище: мабуть бути йому старшим! Верби та осики теж чималі, берези та горіхи мало їх не догнали. А молодий дубок остався позад усіх; навіть травиця та бур'ян, і ті перегнали його.

2.

Ще минуло кілька місяців. Сонце пізніше встає і раніше лягає, надворі холоднішає; далі морози почались. Прудкі рослини разом зупинились: хміль хирів, горох зблід, не держиться вже на ногах; травиця полягла й квітки пов'яли. А дубок стоїть собі твердо на своїому маленькому стовбурові, хоч він ще такий, що й заяць через нього перескочить. Листочки на ньому зачервоніли і посохли, але на маленьких гіллячках виросли вже свіжі бруньки з твердою шкуркою: в такому кожусі не страшні морози. Пішов сніг і покрив усе, мов білою сорочкою. На другий рік усі бруньки на дубкові порозпукувались, і пішов він собі потроху підніматись угору. Горох, квасоля, де-які квітки й травиця навіки пропали: їх вік — один рік. А ліщина, калина та инші кущі та дерева з весни навипередки ростуть. І оттак що-року.

3.

Минуло мало не піввіку. Де-які берези й осики, й кущі, що почали рости разом із дубом, потрюхли, попадали; а горох, хміль і другі такі рослини давно погнили, й на тім місці росли вже їх праправнуки; забули б вони й про той договір, та кожен батько, вмираючи, розказував про нього синові. А дуб стоїть мов велетень: найвищий, найдужчий, далеко простяг він своє кріпке гілля, міцно вхопився за землю корінням: не обхопити його чоловікові, та й дуже великої бурі треба, щоб його зломити.

Ото дуб і став старшим. Як уже всі рослини приняли собі дуба за старшого, вгорі на високих сучках його де

не взявся його супротивник. Він п'явся з усієї сили вгору, але насилу виріс на дві долоні, — ото була омела. Злізла вона на дуба та й хотіла, щоб її старшинство було! Дерева тільки похитали своїми верхів'ями: не першина їм бачити такого злидня, й вони добре знали, що то не хто, як жовтоносий шпак, заніс аж на верхній сук липке сім'я омели.

Омела розсердилась і з того часу стала заклятим ворогом зеленого лісу. Скрізь вона прилипає до сучків і висмоктує з них соки; за те лісник, як тільки побачить її на дереві, — то зараз і зриває. Казка.

Берізка.

Ой, хвалилася та березонька:
«На мені кора та біленька,
На мені листя та широке,
На мені гілля та високе».
Ой, як обізветься зелений дубок:
«Ой, не хвалися та березонько,
Не ти свою кору вибілила,
Не ти своє листя широчила,
Не ти своє гілля та височила.
Вибілило кору та яснеє сонце,
Широчив листя та буйний вітер,
Височив гілля та дрібен дощик».

Пісня.

Верба.

1.

Ранньої весни пішов господарь на горо́д і заткнув вербу в землю. Через скільки днів на кілку вербовому почали розвиватися листочки, а там стали рости й гілляч-ки, а в землю кілок пустив коріння, — почала верба рости. В-осени вже чоловік не міг натішитися з свого деревця. Верба з кожним годом розросталася. Хлопці малі гралися під вербою, лазили на неї, ламали з неї

гиллячки. В літню спеку часто, натомившись, спочивали в холодку, обідали й полуднували під вербою.

2.

Чоловік той, що посадив вербу, — давно вже помер, а вона все росла. Старший син двічі зрубував все гілля з неї і топив ним. Верба все росла. Обрубають її кругом, зоставлять тільки пень; а вона на весну знову випустить гілля. Зеленіє здалека, вкрита густими вітами.

Перестав хазяїнувати й старший син, і село перевели на друге місце, а верба все росла на чистому полі. Чужі люде їздили й рубали її, а вона росла. Грім ударив у вербу, одчахнув цілу половину її, й вона з одного боку росла та зеленіла. Якийсь чоловік хотів зрубати її на колоду, надрубав і покинув.

3.

Верба почала підгнивати після цього. Одного літа буря звалила її додолу. Верба держалася на одній корі, а все таки не всихала, а пишалась уся зелена, як і давно, одягнена пишним зеленим листям. Раз на весні хлопці пасли коней. Стало їм холодно й вони почали розкладати багаття; набрали торішнього бур'яну, наламали сухих гілляк із верби, розіклали все це в дуплі й підпалили. Зашипіла верба спершу, але ж вогонь почав переходити на сухі частини дерева, і вся середина верби потлілася і почорніла. Похилилися гіллячки, зівяли листочки, що зеленіли до того. Хлопці погнали коней додому. Осталось у полі одне тільки напів обгоріле старе дупло вербове.

Сад.

Дівчинонька сад сажала,
Сад сажала, поливала
Та співала-примовляла:
— Рости, саду, вище мене,
Вище мене, краще мене,
Та дай мені три користоньки:

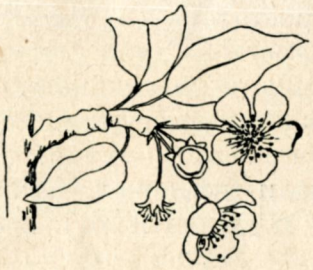
Перша користь то горішеньки,
Друга користь — красні вишеньки,
Третя користь — славні яблучка:
Горішками — чечуватися*),
Вишеньками — забавлятися,
Яблучками — підкидатися.

Пісня.

З життя одної яблуні.

1.

Росла в лісі дика яблуня, а попросту — кислиця. В-осени попадали з неї яблука на землю. Йшла через ліс дитина, підняла одно яблучко, але, надкусивши, скривилась і кинула його знова додолу. З надкушеного яблучка випло зернятко й досталось у землю. Зиму перележало воно під снігом, а на весні, коли сонечко пригріло, пустило зернятко в землі корінці, а по-над землею два листочки. Поміж тих листочків піднявся прутик з пучечками, а з пучків знов стали листочки. Так росло очко за очком, листочок за листочком, аж поки не виросло гарне, молоде деревце.

2.

Повз молодої яблуньки йшов раз лісник; побачив він гарне деревце, оглянув його навкруги й почав викопувати. Перелякалася страшенно яблунька й, заплакавши, сказала сама до себе: «тепер я пропала!» Але лісник переніс її на инше місце, в сад, і посадив її в добру, родючу землю. Запишалась яблуня: «певне, я якесь чудове дерево, коли мене з лісу в сад перенесли», — думала вона, позираючи з призирством кругом себе на якісь пеньки, що сумно стояли, обмотані ганчірками та обліплені глиною.

*) Чечувати — гуляти в чіт і нечіт.

3.

На другий рік приступив знов до неї чоловік із кривим ножем і стяв її головку. Ще більше перелякалась яблуня: «аж тут моя смерть», — гадала вона собі. Чоловік зрізав зо старої яблуні зелений прутик, розколов пеньок від молодої яблуні, встромив у розколину молодий паросток, потім замазав рану мазею і гарненько обкутав ганчірочкою. Кругом обставив чоловік нову щепу патиками й привязав її до кілка, щоб від вітру не зламалася.

4.

Чує молода яблуня, що чужий паросток починає зростатися з її тілом, починає годуватись її соками; росте паросток дуже швидко, випускає листок за листком, гильку за гилькою. На третє літо зацвіла яблуня білорожевими квітками, а коли одцвіла, то з'явилися натомісць маленькі яблучка. Де далі яблучка наливалися, ставали більшими, кращими. Вони були вже не кислі, як у її матері в лісі, а смачні, червонобокі. Дерево вийшло таке гарне, яблука були такі добрі, що аж із других садів приходили, щоб попросити в її господаря паросток від неї на щепу.

Оттак із кислиць та зробили яблука!

Приказка. Яка щепа, така й яблуня.

Вишеньки.

Поблискують черешеньки
В листі зелененькім,
Черешеньки ваблють очі
Діточкам маленьким.
Дивчаточко й хлопяточко
Під деревцем скачуть,
Простягають рученята
Та мало не плачуть.

— «Ой, вишеньки-черешеньки,
Червоній-спілі,
Чого ж бо ви так високо
Виросли на гіллі?»

— «Ой, того ми так високо
Виросли на гіллі, —
Як би росли низесенько,
Чи то ж би доспіли?»

Л. Українка.

З а г а д к а. 33. За лісом, за перелісом біле шмаття висить.

П і с н я.

Скажи мені правду, мале пахоля,
Над якеє зілля у світі нема?
Чи над той запашний васильочок,
Чи над той хрещатий барвіночок,
А чи над тую та повную роженьку?
— Запашний васильочок три запахи має,
Хрещатий барвіночок сади устиляє,
А над тую та роженьку повнесеньку,
А над тую роженьку червонесеньку
Й у світі немає!

М а к і в к а.

У лузі маківка весною зацвіла, проміж других квіток як жаром червоніла. До неї раз-у-раз літа бджола, бабок, метеликів над нею грає сила. Пройшов день, два — із неї цвіт опав і маківка осиротіла. Бджола на иншій квітці сіла, а метелів немов би хто забрав.

Є. Гребінка.

В о л о ш к и.

Там, де наша нива слалась,
Де страшні чмелі гули,
Де пшениця наливалась,
Там волошки розцвіли.
На межі вони стояли
Голубіючим кущем,
Разом з сонечком вставали,
Умивалися дощем.

Вітерці їм вдень шуміли,
І вклонялись колоски,
І метелики летіли
Розказати їм казки.

О. Олесь.

Будяк та коноплиночка.

«Чого ти так мене у боки пхаєш?»
На коноплиночку в степу будяк гукав.
— Та як рости мені? І сам здоров ти знаєш,
Що землю у мене з-під корінця забрав.

Є. Гребінка.

Горо́д.

Любо було глянути на Ганнин горо́д, так хороше все посходило! Зелена піддимка разрослася, як зелене руно, висадки пішли в кущі, а цибуля погналась у стрілки, сіянець повитикався з грядки густо, як щіть. Морква вкрила землю неначе зеленим жабуринням. І вздовж і впоперек гуляли в хрещика по грядках зелені ряди гостролистої кукурузи та широколистого соняшника. А кругом грядок по зеленій траві розлізлося довгим ужем та батогами на всі боки роскішне, сите гарбузове бадилля, підіймаючи з трави зелені вусики. А з курчатами квочка, той лихий ворог сільських хазяйок, кублилась у моркві.

І. Левицький.

Загадки. 34. Росте під хворостом догори хвостом. — 35. Баран у хліві, а роги на дворі. — 36. Без рук, без ніг, а на тин лізе.

Сердита пані.

Як була я молодою, грала в хрещика з весною і між квітами росла, зеленіла і цвіла. Добрі люде доглядали, шанували, поливали, щоб жила краса моя, щоб доладна була я.

Як великою вже стала, я сім плахт поначіпляла, довгі кісоньки взяла, у віночок заплела. І нема того обіда, чи у пана, чи у діда, щоб і я там не була, і не їла, й не пила.

Тільки я сердита з роду: хто задивиться на вроду, чи захоче цілувать, — буде сльози проливать.

Не вгадали ви? О-то! То ж **цибуля** — більш ніхто.

Л. Глібов.

Угадайте.

До сонця я підхожий
І сонце я люблю:
За сонцем повертаю
Я голову свою.

Стою стрункий, високий
В зелених шатах я,
І золотом убрана
Голівонька моя.

На кожному городі
Ви бачите мене,
І всі ви їли з мене
Насіннячко смашне.

Загадка. 37. Під одним ковпаком сімсот козаків.

Загадка.

Мати доні молодій
Огородик наділила.
Роскошує доня мила,
Каже неньці — тісно їй:
В земляній сижу коморі,
А коса моя на дворі.

Хочу цей раз штуку втнуть:
Не скажу, як доню звуть;
Ви ж до загадки верніться,
З краю пильно придивіться.

Л. Глібов.

Капустиця.

Ой коли б та час добрий, щоб моя капусточка приймалася й у головки складалася! Щоб моя капусточка була із коріня корінистая, із листу головистая; щоб не росла

високо, а росла широко; щоб була туга, як камінець, головата, як горщок, а біла, як платок!

Приповідка.

Засіяне поле.

Ой, за осінню, за дощовою,
Сніги білії з неба сиплються,
Немов килимом та білесеньким
Всі степи-лани прикриваючи.
Під снігами та м'якенькими
Всходи житнії вигріваються,
Щоб рости, цвісти, людей радувать,
Весни теплої дожидаючи.
Не барвінок то у саду цвіте,
То не дерева розпускаються, —
Пшениці-жита то зеленії
Колосяться і пишаються.
А над хмарками сонце котиться,
На степи-лани споглядаючи,
В золоту шату замісць першої
Ті степи-лани убіраючи.

Пісня.

Ячмінь та пшениця.

Ячмінь прийшов до пшениці та й каже їй: «Пшеничко-сестричко, ходім туди, де золото родить». А пшениця до його: «У тебе, ячменю, вус довгий, та розум короткий. І нащо таки кидатиму я домівку? Як зерно моє вродиться, так само золото до мене прикотиться».

Чи правду пшениця казала?

П р и к а з к и. Хліб усьому голова. — Як хліб буде, то все буде. — Хліб і на ноги поставить, і з ніг звалить.

С і я ч і.

Дивись якось син, як батько сіяв жито. Коли вони верталися додому, син і питає: «Жито сіють люде, а хто сіє дерева в лісі й травичку в полі?» В цей саме час ві-

тер ніс багато легеньких білих пушинок. Батько спіймав одну пушинку, показав синові й каже: «Ось глянь лишень, — цю пушинку приліплено до насіннячка рослинного. Вітер розносить оце насіння й сіє його скрізь». — «Вітер — це сіяч», — подумав собі хлопець. Ідуть вони далі, аж дивляться, пташка клює ягоду. От батько й каже синові: «В ягодах є насіннячко, й пташки-ласухи разом з ягодами розносять усюди й насіннячко». — «Пташки — це також сіячі», — подумав хлопець. Ідуть далі, дивляться — в струмочку пливуть по воді насіння з крильцями, а подекуди вже й до берега пристали. «Вода — це також сіяч», — подумав хлопець. Дивиться він, а до його одежі причепилися на гачечках якісь насіннячка. Став він обривати їх, кидати на землю, а батько й каже: «От бач, і ти сієш тут насіння з якихось рослин. Он глянь, і в твоєї собачки Лиски на шерсті поначеплялося репяхів, і собачка теж розносить насіння з репяха». — «Навіть Лиска наша, й та сіяч!» — промовив син.

Урожай.

В чистім полі похожаю,
Скільки зору оглядаю —
Буйні ниви та лани:
Скрізь пишаються вони!
Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Божа ратайка мала.
Ледве-ледве коливає
Білотурка золотая,
І поник густий ячмінь,
Мов йому стояти лінь.
Шелестить овес мітластий,
З вітром бавиться, сріблястий,
І волошка проміж ним
Грає вінчиком дрібним.

Перепілка голосиста
І комашка золотиста,
Жук метелик той і я —
Всі в степу одна сім'я.
Всім нам сонце з неба сяє,
Всіх нас степ приймa-вітає
На ясних своїх ланах,
Всі ми в його у гостях...
А над степом вітер віє,
Сяє сонце, землю гріє,
Ходять-грають на корні
Хвилі золота ясні:
Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Божа ратайка мала.

М. Чернявський.

Пшенишне зернятко.

1.

Упало пшенишне зернятко з рук сіяча на землю. Лежить воно на землі, аж ось щось важке наїхало на його, — то борона вкрила його мокрою землею, а кінь притоптав ногою.

Лежить зернятко у вохкій землі. Тепло йому, м'яхко. Сонце припікає землю, гріє її. Бубнявіє зернятко від вохкої землі.

Набубнявіло зернятко, стало м'яхким та товстим. Вийшла з нього ключка й потяглася вгору, до сонця. А знизу зернятка витяглися білі ниточки-корінці й поповзли вглиб, у землю, шукати води та їжі.

Тягнеться ключка вгору, — от уже і з землі травичка показалася, вже й пострільчилася. Дивиться — аж усе поле вкрилося зеленим килимом, — то все поросли другі пшенишні зернятка.

Росте яра пшеничка. Стрілка її товщає, листя стає темнішим. То там, під землею, білі корінці смокчуть воду з вохкої землі й годують всю рослинку.

2.

Добре росте пшеничка; але дощу все ще нема. Почала вже земля сохнути. Глибоко всмоктались корінці в землю, чи не вохкіше хоч там. Але сонечко все висушило, вся вода спарилась у повітря.

Зажурилася пшеничка, перестала рости. Кінчики її листочків стали жовкнути, самі листочки стали засукуватися. Води треба, а її нема. Сохне пшеничка, така сумна

стоїть. А сухий вітер підніма куряву з сухої землі й укриває пилом пшеничку.

3.

Та ось хмарами край неба вкрило. Ось насувається велика чорна хмара. От уже там десь далеко й гремить, блискавка оперізує хмари.

Ближче насуваються хмари. Загуркотів грім, блискавка вогнем перерізала хмару й полив дощ. Довго йшов дощ, жадібно вбірала його в себе суха земля. Корінці пили воду.

Стихла гроза, перестав дощ, і все навкруги зазеленіло. Досхочу напилася пшеничка й знову почала рости.

Скоро пшеничка поросла в колінця, і на ній появився колос. Зацвів колос, закрасувався, полетіли від його жовті порошинки цвіту і став колос наливатися, маленькі та м'якенькі зернятка в колосі стали рости, товщати та твердішати.

Налився колос, обваженів. Пожовк він, став сохнути; почало сохнути й стебло. Пшеничка достигла, — час уже її й жати.

Ячмінь.

Син:

Скажи мені, буд ласкав, тату, чого ячмінь наш так поріс, що колосків прямих я бачу тут багато, а де-які зовсім схилилися униз?

Батько:

Отті прямії колоски зовсім пустісінькі. Котрі ж поклякнули — то божа благодать: їх зерно гне, вони нас мусять годувать.

Є. Гребінка.

Як порають хліб.

Уже хліб на току в стіжки та в скирти складений. Пора вже порати хліб: молотити, віяти, до млина везти.

Не так воно робилося тоді, коли люде не видумали ще ціпа та лопати; приходилося тоді, щоб зерно добути, мняти колоски руками, віяти з якої-небудь посудини та, провіявши так, нести хліб до жорен; а коли ще й жорен не було, то руками доводилося терти зерно між двома каменями.

Згодом видумали люде ціпа, а в степових місцях, де пашня коситься на голу косу та де мало робітників і до току везти далеко, почали гарманувати (молотити) кіньми. Гарманують ось як: вистругують на полі тік (піднисько), посередині вбивають кілок, до його прив'язують коней, а їм до посторонків чіпляють дрючок, чи кам'яного котка з пругами й гонять коней кругом кілка по току. Коні топчуть ногами, а коток чи дрючок вибивають зерно.

Ця робота, як і робота ціпами, дуже загайна. От люде видумали кінські та парові молотилки — машини.

Кінською, на пару коней, машиною в день можна змолотити кіп з тридцять, а паровою двісті, а то й більше; та вона не тільки змолотить, а й провіє і вичистить, — знай прибірай чисте зерно з-під машини, — і вітру, щоб віяти, не треба ждати. Хоч кінські й парові машини дорогі, але їх купують спілкою, і вони стають тоді у великій помочі хліборобам — навіть у малих хазяйствах.

З а г а д к а. 38. Не живу й не гуляю, а сім бід знаю і від ножа пропадаю.

Хто сестра і брат?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
Рано до-схід сонечка росою вмивалась,
Є у мене листячко, пахучії квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому від мене немає,
Аж до моря славонька про мене літає,
Із моєї сипанки смашна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люде!»

— «Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, —
Обізвався братічок десь за борозною. —
Скрізь по людях склалася і про мене слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

Л. Глібов.

У полі.

Я полями іду, там жита золоті
Колихаються,
А над ними вгорі голосній пісні
Розливаються.
Ой, поля, ви, поля, ой, жита золоті,
Втіха ратая!
Хто зростив вас таких, де взялася краса
Пребагатая?
І шопочуть жита, одмовляють жита
Тихим голосом:
«Щира праця людей уквітчала нас всіх
Повним колосом».

Льон.

Виорав чоловік поле; посіяв на полі льон і заскородив його. Виріс славний льон і вкрився цвітом. Цвіт на йому гарнесенький, а тонкий же — то немов крильця в мухи, а то й ще тонший. Сонечко на його світило тепленько, хмарка кропила дощиком; льонові з того було так любо, як от часом дитині, коли мати вмиє її та ще поцілує.

Коли це одного ранку прийшли люде на поле, взялися за льон під головки та й позривали його геть з корінням. Потім повкидали у воду, ніби потопити хотіли, а далі до вогню розіслали, немов на смаження.

Але що день, то й гірше ставало льонові: мочили його, терли, тіпали, чесали, а далі поклали на прядку, та сюрр... веретеном крутили — і вийшла нитка...

Взяли нитку й понесли до ткача, а ткач — нитки до верстата. От і зробився льон великим, гарним шматком

полотна, а що-вечора робили для нього купіль. Від цього полотно зробилося біле, як сніг.

От понесли потім полотно те до одного дому і поклали під ножиці, пошматували, покраяли його на шматки й шматочки. З полотна вийшло дванадцять сорочок.

Минуло кільки років, і сорочки порвалися; пошматували їх на ганчірки, а далі викинули на смітник.

Раз їхав ганчірник, підняв шмаття з ганчірок і повіз на паперову фабрику. Там їх посікли, розмочили й почали в окропі варити... Став льон чудовим, білим папером.

На папері написали гарнесеньке оповідання, та так чисто та хороше, що любо й весело було глянути! І люде слухали, що на йому стояло, а було там саме добре й розумне, і люде через те ставали добрішими та розунішими.

Яку користь маємо з рослин.

З рослин людина має найбільший пожиток. Хліб наш насушний росте з землі: жито, пшеницю мелють на борошно, а з борошна печуть хліб; гречка, просо, горох, кукуруза та инші хлібові рослини — теж добра для нас пожива. Скотина наша так само живиться рослинами — травою, сіном, соломою, зерном.

Найкраще, що маємо з рослин, се овочі — грушки, яблука, сливи, вишні. Не погано поласувати і ягодами — малиною, аґрусом, споришками, суницями, полуницями. Смашний і виноград; його й так добре їсти, а ще роблять з нього вино, оцет, виноградний спирт.

Не тільки овочі, але й листя де-яких рослин вживаємо для їжі, — наприклад: листя капусти, буряка, щавлю, петрушки. Листям шовковиці годують шовковика. З листя тютюну роблять цигарки і цигари. З засушеного листя чайного дерева готують смашний напій — чай.

З де-яких рослин маємо олію. Оливкову олію або оливу видушують з овочів оливкового дерева. Добру олію дає і волоський горіх. Із зерен льону витягають олію, яку вживають для малярства, бо вона швидко сохне. Крім того, є ще олія конопляна (із зерен коноплі), соняшникова (із зерен соняшника) та инші.

З рослин здобувають і цукор. Цукор буває буряковий та очеретяний. Буряковий цукор виробляється з цукрового буряка. У нас багато сіють цукрового буряка, і українським цукром задовольняють сусідні краї. Очеретяний цукор здобувають з цукрового очерету, що росте в теплих краях.

Навіть самий стовбур рослини дає нам користь. Дерево рубають на дрова, опалюють дровами хату, готують їжу на вогні із розпилених дров. З дерева ж випалюють вугілля. З дерева роблять зруби для хат, пиляють його на дошки, роблять з нього меблі, діжки, хатній посуд, вози.

Із стовбура де-яких рослин роблять матерії для нашого одягу; такі рослини називаються текстильними, як от льон, конопля. Під час війни дійшли способу виробляти матерію із стовбурів простої кропиви та з очерету.

Квіти розводять здебільшого тому, що вони гарні та приємно пахнуть. З де-яких квіток виробляють пахощі — з ясмину, з фіялки, з рожі, а де-які вживаються на ліки; кожному доводилося, застудившись, пити вивар з липового цвіту, з ромена або з бузини. Із квіток збірають бджоли мед і віск.

Трудно й довго було б розказати про всю ту користь, яку маємо з рослин. Та досить того, що коли б не було рослин, то не було б на землі і живого створіння, не було б і людини.

VIII.

Рік на селі.

Гучне село в-осени. Селяне вже й забули про важку літню працю в полі. Оранка й сійба озимини вже пройшли. Багато хазяїнів упораний хліб уже й змолотили; змолотили й позсипали, а то й попродали чимало. Не голодне село: є й хліб, є й до хліба — горóди й садки повіддавали своє добро. Видко в-осени по селі нові свитки, шапки, пояси; показні теж на дівчатах юпки, хустки,

чоботи рантові, — одягнене село! В-осени по селах часто ярмаркують, весілля гуляють, обіди справляють. Брязчить у сільських кешенях, — і веселиться, гуляє село.

Не те саме зимою. Не таке веселе воно. Холодно по хатах, а як де, то й голодно. Придбало літо, а зима прибірає. Робот надвірних у селі не багато: скотині дати, на водопій погнати її, у ліс иноді поїхати, за чагарником на паливо — ото й уся праця. Зимою пряде село. На всі сорочки, запаски, рядна, мішки й инше таке напрядено зимою. Прялося дома, прялося й на досвітках при веселих співах.

По весні село йде в поле. Треба орати, ралити, сіяти, волочити ярину. Хоч і минула холодна зима, хоч і заворушилося весною все село, та не зовсім бадьориться воно. Зазимована худоба тягнеться в поле, плутаючи ногами; не весело й хазяїнам. Зима впоралася добре: засіки й кухви спорожнила, ожередів сіна й соломи мов і не було. Та зеленіє кругом; світить, пригріває сонечко, — буде наша скотина сита, буде праця людям, буде й за працю хліб.

А ось і літо настало. Тихо в селі, пусто. Трохи не все село на роботі в полі. Зостались вдома тільки старі та малі. На дорозі ні лялечки. Коли-не-коли пройде стара баба з неповними відрами, а ген-ген на перелазі сидить старий, сивоголовий дід, а недалеко від його граються в замазаних сорочках, підперезані поясочками внучата.

Приказки. В-осени й горобець багатий. — Зимнє сонце, як мачушине серце. — Весна днем красна. — Літо на зиму робить.

Од льоду до льоду.

Рік складається з 12 місяців, 52 тижнів, 365 або 366 днів (кожний четвертий рік має 366 днів; такий рік називається переступний або високосний).

Місяці: січень, лютий, березень (березіль), квітень, травень (май), червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень. Весняні місяці — березень, квітень, травень; літні — червень, липень, серпень;

осінні — вересень, жовтень, листопад; зимові — грудень, січень, лютий.

Тиждень складається з 7 днів (доб або суток): неділя, понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота.

Доба (сутки) складається з дня і ночи, або з 24 годин; година — з 60 хвилин (минут), хвилина з 60 секунд.

Сторони світу: схід (відки сонце сходить), захід (куди сонце заходить), північ (ліворуч від сходу), південь (праворуч від сходу).

Приказки. Місяць лютий питає, чи обутий. — Місяць березень з трояка бика ріг збиває. — Як прийде марець (березень), то обмерзне старцю палець. — На Теплого Олекси (17 березня) щука-риба лід хвостом розбиває. — Теплий квітень, мокрий май — буде хліб, як гай.

Загадки. 39. Летів птах на 12 ногах, та одно яйце зніс. — 40. Стоїть дуб, а на дубі 12 гіллів, на кожній гіллі по 4 гнізда, а в кожному гнізді по 7 яєць і кожному ім'я есть. — 41. Чорне сукно лізе у вікно. — 42. Сірий бик у вікно ник. — 43. Чорна корова всіх людей поборола, а білий віл усіх людей звів. — 44. А що ж то штука, що цілий день стука, — ні дума, ні гадає, хвостиком виляє, все собі мугиче та чужий вік ліче?

Часи року.

Весна.

Та це ж весна, бо тане сніг, — дивись, струмок з гори побіг. Шумить вода, ламає все. Весна іде, тепло несе. Шумить, гуде веселий гай і гомонить: «Вставай, вставай!» Розтане сніг, зима мине, земля кругом цвісти почне. Дітей малих веселий рій посуне з хат на луг мерщій. Радіє все, співає все: весна іде, тепло несе.

Літо.

Душно, аж дихати важко... полумя'м сонце палає, ані дихне прохолода, у небі й хмаринки немає. Ледве вору-

шиться річка, верби мов сонні схилились. Небо і луки, і поле у хвилях прозорих відбились.

Любо та мило гуляти — оттут в холодочку, у хвилях оцих поринати, що гомонять на пісочку. Весело гратися літом, — та не усім тоді свято: влітку від рана до ночи людям роботи багато.

Колос на полі жовтіє, в луках трава дозріває, — йде чоловік із косою, жінка за ним поспішає.

Душно... Натомлені руки часу не мають спочити... Доки не знаєте лиха, — тіштеся, грайтеся, діти!

Осінь.

Плинуть за хмарами хмари, крапає дощ без упину, вітер холодний голосить, не затиха й на хвилину. Падає листя додолу, в'яне трава, пропадає... Он журавлі полетіли у ирій, де сонечко сяє.

Холодно, порожньо в полі, нудно й по хатах сидіти... Час вже, коханії діти, вам і до школи ходити.

Зима.

Подивись: зима настала, снігом все позамітала, вітер виє, не вгаває, білу куряву здіймає.

Пусто скрізь, як в домовині. Не дзвенять пісні пташині, ліс стоїть, ані шелесне, спить земля, — чи то ж воскресне? Тільки в лісі звірі хижі день і ніч шукають їжі та людина працьовита не спочине, лихом бита.

П. Капельгородський.

Тепло.

Тепло на землі маємо од сонця. Коли сонце огріває землю більше, то на землі стає тепліше.

Улітку сонце вище підноситься на небі і проміння падає на землю простіше, а зимою сонце стоїть нижче і проміння його падає скісніше. Тому то улітку соняшне проміння дужче гріє; адже ж од печи теж дужче гріє тоді, як стоїш просто неї, ніж коли стоїш збоку печи.

Так само рано і ввечері проміння соняшне падає

скісно, і земля тоді не дуже розігрівається; в полудне сонце гріє більш, бо піднімається воно вище і проміння його падає простіше.

Одні речі скоріше нагріваються і скоріше тратять тепло, другі — і нагріваються і охолоджуються повільніше. Чавун скоріше нагрівається і скоріше стигне, ніж глиняний горщик. Рівно ж і піч залізна — і нагрівається і охолоджується скоріше, як піч кам'яна. Взагалі речі густі, збиті і тверді огріваються скоро, але й скоро тратять тепло. Навпаки речі лехкі, м'яхкі та пухкі нагріваються поволі, але й довше задержують тепло.

Чоловік має тепло в собі. Зимою люде одягаються в кожухи, у вовняні свити та взагалі у все таке, що не пропускає тепла. В пухкому кожусі або в добрій свиті чоловік не тратить свого тепла, не змерзає, бо вовна не дає, щоб те тепло із нього виходило. Тепла одежа огріває нас не своїм теплом, а теплом нашого ж тіла, — бо не пускає тепла з нашого тіла.

Весна.

Після Стрітення стане подувати тепленький вітрець; сонечко, вибравшись угору, вже геть припікає, а волики стоять біля тину, знай вигрівають свої боки. Незабаром сніжок понявся водою; скрізь вода, степ синіє, як море, а по йому від сонця, як жар, грають іскри. Де набереться тієї птиці: скрізь летять гуси, журавлі, лебеді; мов яке летюче військо кудись поспішає. Жайворонки щебечуть під небесами, ластівки в'ються, бугай гуде в болоті, а біля його, знай, раз-у-раз свистить вівчарик. Усе живе, все дише! Через тиждень і не пізнаєш степу — як рута зеленіє. Тільки то там, то там синіє сон та жовтіє горицвіт, по садах цвітуть голубі проліски; і вишеньки, й черешеньки, і груші, й яблоні обкинуться пахучим біленьким цвітом. Там що ранок кує зозуля; цілісінький день висвистує іволга: «покинь сани, візьми віз»; що-вечір співає соловейко, а на вигоні дівчата виводять веснянки, аж округи луна йде.

Є. Гребінка.

Приказки. До першого грому земля не розмерзається. — Весною і в горобця пиво. — Не до Різдва йде, а до Великодня. — Весна днем красна, а на хліб пісна.

Пісня.

І красна, і ясна
Молоденька весна
До нас в гості прийшла
Й молоком облила
Наш вишневий садок.

Соловейко в саду,
Десь в кущах на бузку,
Весняну-голосну
Веде пісню свою
І втішає діток...

Заспіваймо ж і ми
До краси, до весни,
Щоб ласкава була,
Людям хліба дала.

О. Коніський.

Земля.

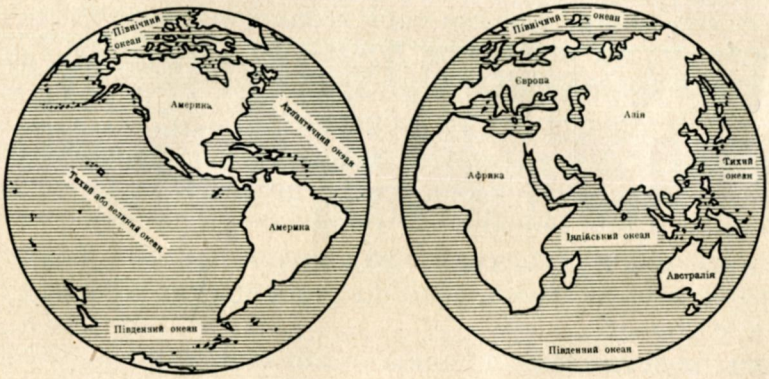
Ми живемо на землі. Як глянуть оком кругом себе, то здається, що край землі там, де вона з небом сходиться. Наш поет Шевченко, як ще дитиною був, то ходив дивитися на те місце, де залізні стовпи небо підпірають. Розуміється, стовпів тих не знайшов він, як і ніхто їх не бачив. Скільки б не йшов хто, все так само обрій небесний перед собою бачитиме і кінця землі не знайде.

Люде, що пускалися в подорож по землі та йшли просто та просто, не звертаючи з дороги, через якийсь час верталися на те саме місця, з якого виїздили — тільки з другого боку. Так само муха, коли б повзла по кавунові все в одну сторону, то приповзла б знову туди, звідки почала лізти. Люде довідалися, що земля так само кругла, як і кавун, — як куля. Тільки та куля така велика, що найбільша гора на ній — все одно, що якась порошинка землі до кавуна пристала.

Не увесь верх землі сухий, себ-то непокритий водою. Приблизно третя частина всієї землі суха, а вся решта — під водою: під річками, озерами, морями та такими великими морями, що зовуться океанами.

Суходол лежить серед води великими шматками, що називаються материками. Крім того єсть ще серед води в ріжних місцях менші шматки суходолу, що називаються **островами.**

Увесь світ земний — материки й острови — поділено на п'ять частин, що називаються частинами світу. Ті п'ять частин світу такі: Європа, Азія, Африка, Америка, Австралія.

Оттут змальовано суходол і воду на землі. Земля кругла, мов куля, то й малюнок зроблено окремо з двох боків земної кулі, наче б розрізавши її надвоє. На одному боці земної кулі бачимо частини світа — Європу, Азію, Африку, — се східна півкуля землі; на другому боці — Америку та Австралію, — се західна півкуля землі.

Між частинами суходолу розлито по земній кулі великі простори води. Ті води поділені між собою суходолом на окремі великі моря-океани. Таких океанів п'ять. Два з них називаються льодовими океанами (бо там дуже холодно і вода здебільшого замерзла); один льодовий океан називається ще північним льодовим океаном, другий — південним льодовим океаном. Поміж частинами світа єсть іще три океані — атлантицький, тихий та індійський.

Наш край лежить на східній земній півкулі, в частині світа Європі.

П р и к а з к и. Скільки світа, стільки й дива. — Земля-мати всіх годує.

Сонце та вітер.

Із вітром сонечко розгуторило мову про силу, бачите — хто з їх міцніший був. Звичайно, за слівцем балакали по слову, а далі вітер так на заклад навернув:

— Чи бачиш? Їде ген собі козак по полю. Як цупко він нап'яв на плечі кобеняк! Хто з плеч зірве його до долу, хай буде той уже моцак.

— То й дми собі! — так сонечко сказало, і вітер шпарко полетів.

На дворі дуже сумно стало, по небу хмари скрізь погнало, а вітер заревів. За поли смикає, відлогу з плеч гирує, аж шлях курить, трава в степу хвилює. Дув, дув, аж потом весь облився, із моці вибився, сердешний, — на бік плись.

Ось розгулялося і сонце — з хмари блись. Козак кобилку зараз зупинив: бо, страх, горюшну заморив, поплівся стежкою ходою, потихеньку.

А сонце гріє все та гріє помаленьку, угріло світ; почув тепло козак та й скинув кобеняк.

Є. Гребінка.

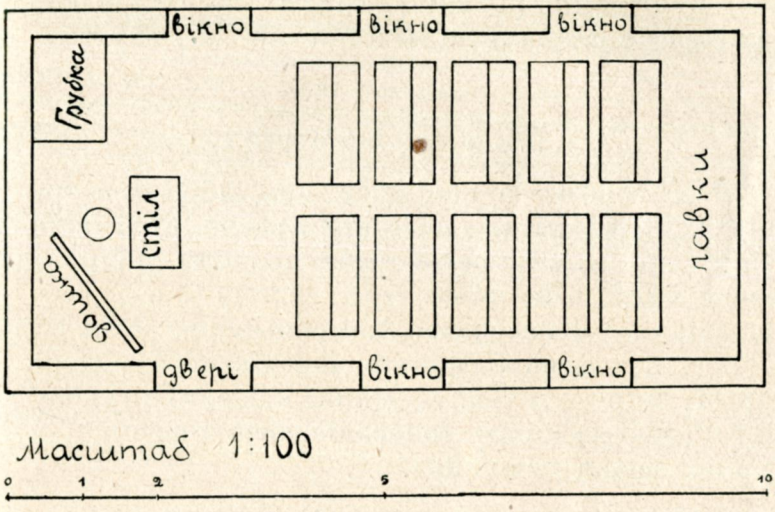
П л а н.

Коли швець хоче пошити чоботи, то він здіймає мірку з ноги, а часом ставить праву ногу на папір та обводить олівцем по паперу навкруги ступні. Так він робить р и с у н о к ступні і по тому рисункові добірає колодку, щоб по ній вшити чобота.

Коли б захотів хто зробити скриньку для своїх книжок, то склав би книжки до купи, зміряв би ту купу зо всіх боків або зарисував на папері її розміри, обводячи олівцем, як то робить швець із ступнею.

А що як нам треба зарисувати наш клас та розташо-

вані в ньому меблі? Клас дуже великий, і до паперу його не прикласти як ступню або книжку. Тоді роблять рисунок класу, зменшивши однаково всі розміри. Нехай наш клас має 10 метрів завдовжки і 5 метрів завширшки. На папері ми замість метра будемо відкладувати сантиметр, — всі розміри класа, стола і лавок зменшуємо в 100 разів.

Масштаб 1:100

Оттут і зроблено рисунок класу. У довжину одкладено 10 сантиметрів, у ширину 5 сантиметрів. Тут видно, де стоїть стіл, де вікна, де двері, як стоять лавки. Такий рисунок називається плано м.

Під планом класу протягнено просту лінію, а на ній пороблено поділки з цифрами. Ся лінія з поділками називається масштабом і показує, якою маленькою мірою замінено на плані справжню міру. Коло масштабу пишуть: 1 см. (сантиметр) — 1 метр або — 1 : 100; се й означає, що одним сантиметром на плані замінено один метр справжньої міри класа. Через те, що план значно менчий за клас (у 100 разів), то де-які дрібні речі не показано на плані: не показано клямки коло дверей, чорнильниці на лавках, малюнки, що висять на стінах, і таке инше.

Так само, як нарисований план класа, можна нарису-

вати план села; тільки розміри доведеться іще зменшити — хоч в 2.000 разів, тоб-то рисувати 1 сантіметр заміць 200 метрів; в сім плані ще більше дрібниць не стане: не доведеться тут зазначити усіх дерев, усіх будинків села.

Зарисовують також і великі площі землі — цілий повіт, губерню, державу, частину світу або й половину земної кулі. Такі рисунки великих просторів землі називаються не планами, а м а п а м и або картами.

О. Яницький.

Т р и т о в а р и ш і.

Ой за горою, за кам'яною, там зібралися три товариші. Один товариш — то сонце красне, другий товариш — то місяць ясний, третій товариш — то дрібний дощик. А сонце каже: «Як ізійду я, як ізійду я в неділю рано, то ізрадіють усі на світі». А місяць каже: «Як ізійду я, як ізійду я з вечора рано, то ізрадіє риба у морі, люде в дорозі, звірі у полі». А дощик каже: «Як упаду я, як упаду я тричі на землю, то ізрадіє жито, пшениця, — жито, пшениця, всяка пашниця».

Як ходить вода.

Сонце гріє, стає тепло. Вода з криниць, з річок, з озер, з болот та з моря піднімається парою вгору. Так вода від тепла стає парою.

Пара збірається до купи, й робляться з неї хмари. Вітер жене хмари і розносить по всій землі. Як стане вгорі холодно, то пара охоложується, стає знову водою. Тоді вода падає з хмар на землю дощем, градом чи снігом.

Та вода просмоктується в землю і знов із землі вибивається джерелами, стікає в калюжі, в струмки, в річечки й у ріки, а з великих рік тече в море.

З моря, з річок, із струмків, з мокрої землі, джерел вода знову піднімається парою вгору, збірається там у хмари; вітер розносить ті хмари по землі і з них знову й знову падає дощ на землю.

Так раз-у-раз вода й ходить то в хмари, то з хмар, і від того велика користь усьому, що живе на землі: людям, і звірю, і рослині, бо без води ніщо не росло б, ніщо не могло б жити на землі.

Приказка. Вода і камінь довба.

Сонце та хмари.

Ось сонечко зійшло і світить нам, і гріє,
І мир, як маківка, цвіте;
На небі чистому ген хмара бовваніє,
Та хмара надулась і річ таку гуде:
«Що вже мені те сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся — воно таки блищить.
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить!»
Дивлюсь — і хмарами пів неба замостило,
На сонечко, мов ніччю, налягло...
А сонце вище підпливло —
І хмари ті позолотило.

Є. Гребінка.

Загадки. 45. За лісом за перелісом золота діжа горить. — 46. Без чого світ не буде?

Краплина.

1.

Жила колись під землею краплина води. Було там темно й непривітно. Жила ж краплина одна однісінька. Через це знудьгувалася вона та й пішла бродити по-під землею. Тут зустрілася вона з другою краплиною, а там з третьою, з четвертою, і пішли всі вони вкупі. Коли ж їх назбіралося багато і стали вони дужі та сильні, то загомоніли між собою:

— А чом би нам не зробити в землі дірочки, — чи не побачили б ми там сонечка?

І от вони, справді, зробили дірку, виглянули з неї

і побачили сонечко й небо блакитне. І як же там було гарно! Зрадівши, вони почали гратись і дзюрчати. Почули це інші краплини, що були під землею, не втерпіли, захотілося й їм побачити сонечко, — й потекли вони вслід до вільних уже краплинок.

— Дивіться, яке чудове джерельце! — казали діти, що гуляли тут поблизу. І почали вони набірати жменями та пити хорошу криничну воду; але її зоставалося ще досить, бо з землі витікало краплинок усе більше та більше. І зробилося краплинкам тісно, і побігли перші краплини вперед, а за ними побігли й другі, і ось по траві вже в'ється цілий струмок!

2.

Зустрічалися по дорозі йому всякі квітки — блакитні й білі, жовті й червоні — і казали струмкові:

— Струмочку, струмочку! Підожди трішки, погуляй з нами.

— Ніколи, любесенькі, ніколи, гарнесенькі, — відмовляв струмок і знову біг уперед, куди очі дивляться.

Коли гульк! — другий струмок.

— Здоров, брате, візьми й мене з собою!

— Гаразд, побіжім укупі, — відказав струмок.

І побігли вони, як два брати, держучись за руки. А тут знов нові струмочки, а там ще нові, й усі просяться: «Візьміть і нас з собою, візьміть і нас з собою».

— Еге, — казали люде, — наш струмочок таки став річкою! Як його перейти?

Довелося міст збудувати.

3.

— Нехай же він і роботу нам робить, борошно меле.

Набудували млинів, і взялася річка вертіти колеса своїми дужими руками.

— Та чи не понесла б уже вона за нас і ваги всякої?

Навантажили ріжним добром кораблі, і понесла їх могутняя річка на своїй широкій спині далеко-далеко від міста до міста, аж до синього моря — до океану.

4.

Тут, у синьому морі, сходяться на відпочинок усі річки з цілого світу; спочинуть, — піднімуться туманом до неба, зіб'ються в хмари і понесе їх вітер по-над землею. Коли ж земля висушиться спекою, а квітки й трава змучаться жагою, то тисячі краплинок раптом упадуть із хмари на землю, напоять, оживлять рослини, а там знову проберуться в рідну землю, відкіля вийшли.

З а г а д к и. 47. Їду, їду — ні дороги, ні сліду. — 48. Що біжить без повода? — 49. Крутиться, вертиться та все берега держиться. — 50. Брат брата січе, біла кров тече. — 51. Сиві гуси усе поле вкрили.

Х м а р а.

Над селами, над нивами,
Лугами та долинами
Велика хмара йшла.
Ні жита, ні пшениченьки,
Ніякої травиченьки
Дощем не полила.
Від степу, від широкого
До моря до глибокого
За вітром потяглась.
Над морем гуркотаючи,
Ввесь день не оддихаючи,
Дощем вона лилась.
Діждала нічки темної —
І до гори зеленої
Присунулась спочить.

«Бач», каже, «горо милая,
Дощу не пожаліла я;
Нехай тепер шумить!»
— «Шкода», гора озвалася:
— «Цього не сподівалася
Од тебе, сестро, я!
Над селами, над нивами,
Над тихими долинами —
Там славонька твоя!
На кожную стеблиночку
Пошлеш одну росиночку —
І віку додаси;
А морю широченному,
Глибокому, силенному,
Води не надаси!»

Л. Глібов.

З а г а д к и. 52. Що без очей плаче? — 53. Гуркотить, стукотить, як сто коней біжить. — 54. Шило-мотовило під небесами ходило.

П р и р о д а.

На кілочку у клітці висить пташка; на вікні у посудині стоїть квітка; в куточку біля печи лежить камінь.

Коли б, замкнувши хату, вийти на кілька день, то квітка засохла б, пташка загинула б і тільки камінь не зазнав би ніякої зміни.

Пташка перестала б жити, коли б їй не давали їсти й пити. Квітка всохла б, коли б її не поливали і тим не давали б їй живитися із землі. Кожне живе створіння і кожна рослина починають життя від свого народження, скінчають життя смертю і увесь час від народження до смерти потрібують для себе поживи; а камінь залишається увесь час такий, як і був, бо він не потрібує поживи і як не жиє, так і не вмірає.

Живі створіння і рослини називаються живою природою (або, як ще кажуть, органичною природою). То жива природа, бо все те живе, хоч і не однаково: живі створіння і самі рухаються, і бачать, і чують, і почувають біль, страх, смуток, радість, а рослини сами не рухаються, не почувають, а тільки ростуть.

Каміння і все, що не єсть живе створіння і не рослини, називається мертвою природою. Мертва природа — то речі, що самі не рухаються, як живі створіння, і не ростуть, як рослини. Се — неживі речі, не́рости, як от — камінь, глина, залізо, олово.

Усе, що єсть на світі — то природа. Природа єсть жива — що живе і росте, і мертва — не́рости.

Світає

Світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає;
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами, над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторо́жа,
Розмовляють в полі.
І все то те... вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою;
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає,
І нема йому почину,
І краю немає.

Т. Шевченко.

Косарі.

Вийшли в поле косарі
Косить ранком на зорі.
До обіду покосили;
Гострі коси притупили;
По обіді спочивали,
Потім коси поклепали;
Ополудні гребли сіно
І в валочки клали щільно;
А ввечері холодком
Клали в копички рядком.
Завтра треба рано встати,
У стіжчеки щоб покласти.
Як стіжечки покінчаєм, —
По козацки погуляєм.

Гей, ну-те, косарі,
Що не рано почали;
Хоч не рано почали,
Та багато утяли!

Пісня.

Загадки. 55. Ходить пані по майдані, куди гляне — трава в'яне. — 56. Кривеньке, маленьке збігало поле всеньке.

Літо селянського хлопчика.

1.

Тарас був простий, маленький селянський хлопчик; одначе йому не погано було жити на світі.

Правду кажучи, Тарасові доводилося трохи не ввесь рік бігати босоніж і в самій сорочці. Та зате у великі морози мати завжди давала йому свій старий кожух, а батько — чоботи.

Хутір стояв на березі тихої степової річки. Річка ця проти їх хутора розливалася так широко, що робилося неначе озерце.

Берег був похилий, піщаний; пісок чистий, білий. Діти ввесь день на березі метушаться, полощуться у воді, збірають черепашки, камінючки.

2.

— А ну, Тарасе, — скаже було його дід, — поїдьмо завтра раненько: половимося рибки...

Тарас не стямиться з радощів. Ще зовсім ніч, ні один півень не співав, а дід уже будить Тараса; важко Тарасові так рано вставати, але ж устає. Човен жде їх, стиха хитаючись під самим бережком, під зеленим вербовим віттям. Сіли, попливли. Тихо-тихо ще все й на землі й на воді. Тільки що починає на світ займатися.

— Ой-ой! — зненацька кричить Тарас. Дід навіть здрігнувся.

— Що тобі, внучку, що ти?

— Щука, дідусю! Яка щука!.. Виплигнула з води, ляп хвостом — і нема!

— Ну, сиди тихо, то не наша щука, наші ще будуть, — каже дід.

Попливли далій. Сонечко вже виглянуло. Як то гарно, весело! Там гуде, там щебече, там свище; і на селі, мабуть, попрокидалися; чути — кінь ірже, віл реве, півні співають...

3.

Усе напоготові для на́діння. Червачків ще з вечора накопав Тарас, треба тільки настромити на гачки.

— Тут, тут сідай, Тарасику, поміж лататтям закидай: тут окуні на сонечку гріються. А я в очереті сяду, — каже дід.

Сидить Тарас, усе дивиться на свій поплавець і очей не одведе. Коли це зненацька по поплавцю й далі-далі про-

бігла якась-то тінь. Підвів хлопець голову, дивиться: що воно за птах летить? У діда б спитатися, так розсердиться, що рибу лякаєш...

— Чого рота роззявив! — сердито шепоче дід, — сіпа! Тягни, тягни швидче!

— Отже-ж упустив таки, такого окуня впустив! — грімає дід з серця. — Не варт тебе й брати після цього!

Сором Тарасові, такий сором! Швидче настромлює нового червачка й уже не ловить гав.

4.

А сонце так і припіка. По зеленій травиці ворушиться кілька окунів, линів, пліток.

— Ну, буде, внучку, на цей день. Виймай з човна казанок, юшку варитимемо та поснідаємо.

А Тарасові давно вже набридло сидіти, та й їсти хочеться. Та ще й подобається йому вогонь розпалювати — страх як подобається! Швиденько назбірав дрівець, і ось уже вода в казанку запарувала, й та пара така смашна, що аж слина тече.

Бува й так, що дід на́дить рибу, а Тарас полізе у воду з другими хлопцями — одному нудно — раків по печерах драти. Иноді рак так ущипне, що й ой-ой-ой! Зате, як принесе матері на обід десятків з пять-шість раків, воно й добре: набридне все буряки та буряки, та картопля, та капуста.

5.

А як піти в ліс по суниці, по ожину — хиба погано?

Який же гарний ліс був біля їх хутора! Зайдеш — і не виходив би. Горлиця туркоче в кущах; бджоли гудуть проміж запашного зілля; соловейко виспівує. А квіток, а пташок — рай та й годі! Ще й до суниць не дійшли хлопці, а вже й зайця бачили, й їжака піймали, і гніздечко з пташками знайшли. А ось і суниці — та червоні, та соковиті, та солодкі. Хто в рот собі хова ягоди, а хто в шапку кладе: додому, на ласощі.

— Ловіть, братіки, ловіть, голубчики! — несамовито репетує Тарас.

— Що, що таке? — гукають товариші, збігаючись зусюди.

Та й гарне ж, гарне: очиці ясненькі, хвіст волохатий та довгий, а само чи жовте, чи червоне...

А тим часом білка, що наробила такого переполоху, вже давно стрибонула, і сліду нема. Один хлопець, що побіг був на галас, зачепився за пеньок, полетів сторчака й усі до одної суниці розсипав. І сміх, і горе.

6.

А не хочеться Тарасові ні в ліс, ні на річку, так можна піти на пасіку до діда Степана. Він хоч і сердитий, наче й балака так мов свариться, а любить, коли до його діти приходять. Велика в його пасіка й гарна. На сонечку рядочками стоять вулики чистенькі й рівненькі; трава скрізь повикосювана, все попідчищувано. Загляда Тарас у пасіку через тин, бачить: ходить старий поміж вуликів, туди зазирне, там попідбіра. Бджоли хмаркою літають над ним. «І як це вони його не покусають?» дума Тарас.

— Добридень, дідусю!— гука він до старого Степана.

— А, це ти, хлопче! Ну, що у вас дома — все гаразд?

— Усе, спасибі вам, дідусю, — каже хлопчик, а сам усе стоїть, погляда через тин. А старий уже зна, чого він погляда.

— Меду, мабуть, схотілося? Знаю я вас, ласуни... Ну, вже йди-йди, дам...

7.

Та нарешті, хіба не можна й у себе на городі побавитися в смак? За городом сестра Наталя догляда, й догляда не аби-як. Чого тільки нема на тому городі! Буряки

й капуста, цибуля, часник, картопля, а поміж ними гвоздики повні та мак усякого коліру, рожі, всяка запашна травиця.

І не поперелічуєш, і не позгадуєш, куди тільки можна побігти Тарасові й досхочу побавитись. А там косовиця надійшла, — треба на лузі сіно громадити; там жнива, — треба помагати хліб звозити; там на баштані час кавуни та дині збірати. Діла, діла — не переробиш!

У Тарасовій сім'ї було кому робити, тим то й Тараса не силували до роботи, як других хлопців, його політків. Так адже ж инша робота веселіша за всі іграшки!

О. Єфименкова.

Приказки. Літо на зиму робить. — Хто вліті гайнує, той взимі голодує. — Влітку день — год.

Що єсть в землі.

В землі багато єсть річей, що не рухаються, як живі тварини, і не ростуть, як рослини. Се не́рости або **мінерали.**

Наприклад, камінь — се мінерал. Каміння буває велике і тверде, як от пісковець, що з його роблять жорна; вапняк вже м'якший камінь, — його вже й ніж бере; часом камінь розсипається на дрібні шматочки, як от жорства, що її багато по-над річками; ще менші частинки каменя — се пісок.

Із землі викопують дуже потрібні для нас мінерали — залізо, мідь, олово, срібло, золото. Всі ці мінерали можна кувати, розігрівши на вогні, навіть топити — так їх нагріти, щоб вони ставали рідкими, плинними. Такі мінерали називаються **металами.** Найпотрібніший для нас метал — залізо, — без його не може тепер людина обійтися. З заліза виробляють зброю, хліборобське та усяке майстерське приладдя — плуги, серпи, коси, молотки, пилки, свердли; потрібне воно при будівлі хат, для залізничних рейок, для осей вагонів та возів, і багато ще куди іде воно.

Здобувають у нас із землі **кам'яний вугіль**; його ужи-

вають на паливо і по хатах, а головне — для великих печів у фабриках та заводах, для паровозів на залізницях, для пароплавів.

Нафта — се рідкий, плинний мінерал. Нафта сама виходить цівкою із землі через щілини, що пророблюють для того великими свердлами. З нафти роблять гас для освітлення, земляний віск для свічок, бензін для самоходів.

Викопують ще з землі **сіль**. Така сіль називається земляною або лизухою, бо її дають лизати коням, волам, вівцям. А то ще єсть сіль у морях та в де-яких озерах, що мають солону воду; коли набрати такої солоної води і нагрівати її, поки вся вода не випарує, то зостанеться сама сіль.

Степ.

Іду шляхом; сонце сяє,
Вітер з травами говоре;
Перед мною і за мною
Степ колишеться, як море;
А затихне вітер буйний, —
Степ, мов камінь, не двигнеться
І, як килимом багатим,
Ввесь квітками убереться.

Он нагнулась тирса біла,
Звіробой зкрутив стебельці,
Червоніє материнка,
Як зірки, горять козельці;
Крикнув перепел в ярочку,
Стрепет приснув над тернами;
По кущах між березою
Ходять дрохви табунами.

Тихо всюди; тільки де-де
Вітерочок пронесеться
Та на землю із-під неба
Пісня жайворонка ллється...

Я. Щоголів.

Клечана неділя.

Добрі люде мають свято;
А роботи ще багато:
Треба й хату чепурити,
Треба й призьбу поновити.
Потім того на подолі
Ми нарвем трави доволі;

В лузі клечання зламаєм,
Чебрецю понариваєм,
Ще й кануперу і м'яти,
Щоб у хаті діл заслати.
Над ворітьми, до притики,
Заткнемо гілля осики.

Я. Щоголів.

Пожежа.

Прокіп настав, наступило і жниво: ось зажовтіла за нивою нива, ось поспіває і сиплеться колос... Все схаменулося, все в один голос: годі нам, годі без діла лежати, ну, за годину косити та жати!

І піднялися, серпи посталили, справили коси, вози порядили; сало й пшоно в казаночки складали, воду в барила з криниць наливали...

Дома остались одні тільки діти: ніде їх людям з собою подіти. Все потягло, що робити уміло, на косовицю; село опустіло.

Гей закипіла на нивах робота! Косе і вяже до поту біднота.

Варом їх варе... Коли ж огляділись, — аж у селі їх немов закурилось... Так і скипіли! Ось вітер димочок з хати на хату кида, як клубочок; далі, мов хмара, кругом почорніло, — все чому можна, як в пеклі, горіло...

Кинулись люде додому, а дома діло вже здіяв огонь та солома. Тільки одно там небоги й застали: попіл курився та печі стирчали...

Я. Щоголів.

Веселі танці.

Жнива вже одходили. Поле вкрилося копами. Подекуди копи було вже звезено додому і на стерні пасся товар. Показалася хмарка, повіяв вітерець і почали падати великі краплі дощу. Пастушки сховалися під дерево. Серед них стало чутно сміх, жарти, вигадки. Один почав співати «дощика»:

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В поливлянім горщику.
Горщик ісхитнувся,
А дощик линувся
Цебром, відром, дійничкою,
Холодною водичкою
Над нашою пашничкою.

Другий заспівав і пішов у танець:

Танцювала риба з раком, а петрушка з пастернаком,
А цибулька дивувала, як петрушка танцювала.

А хтось задроботів «дрібушечки»:

Дрібу-дрібу-дрібушечки,
Наївшися петрушечки,
Наївшися лободи —
Гала-гала до води!

А там пішла «пташка»:

Пташка маленька, де твоя ненька?
На маківці сиділа, дрібний мачок дзюбала.
Дзюб, дзюб, дзюбанець, ходи, пташко, у танець.

Дощик пройшов. Пастушки вибігли з-під дерева і побігли товар завертати. А один голос дзвенів по полю, як дзвіночок:

Ой, діждали літа
Та нажали жита,
Поставимо в кошки
Та вдаримо в гопки —
Гоп-гоп-гоп!

О. Білоусенко.

Вечір у жнива.

Втомився день — вже й сонце сіло,
Мир божий хоче відпочить;
Надворі вже повечоріло,
Вже череда в село біжить.
Повагом тихо йде отара,
За нею з пугою пастух;
Устала курява, мов хмара,
Надворі вар займає дух.
Жінки покинули куделі,
Ідуть овечок відлучать,
Хватаються, щоб на вечері
Діток своїх нагодувать...

Вози, нав'ючені копами,
Вже крутороги везуть...
Слідом з блискучими серпами
Женці з обжинками ідуть.
В вінках дівчата молодії,
У хлопців на брилях квітки —
Брилі солом'яні, новії,
Неначе злото те, блищать.
На небі зірки так і сяють,
Здається — чесний труд селян
І зіроньки святі вітають;
Старий, як лунь, дідусь стрічає
Своїх женців аж у воріт.

О. Коніський.

Ніч.

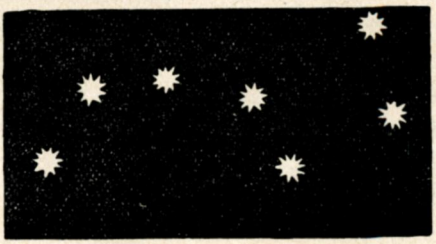
Опочине ясне сонце, —
Місяць випливає.
Безграничнеє склепіння
Зіроньками сяє.
І весело зорі грають,
Мигтять і міняться,
То погаснуть, потемніють,
То знов загоряться.
Тільки місяць, місяць думний,
Знать своє гадає:
Мірним ступнем поміж зорі
К заходу ступає.

С. Руданський.

Віз.

В ясну зоряну ніч видно сім великих зірок укупі. Ті зірки звуться — Віз: чотири зірки коліщата, а оті три, що наче простяглися, то — віз. Біля середньої зірки ще є маленька зірочка, — вона зветься собачкою.

Про той зоряний віз розказують таку казочку.

Давно-давно колись на землі була страшенна посуха: повисихали всі річки, струмки, криниці; позасихали дерева, кущі, трава, й умірали від жаги люде й тварини.

Раз ніччю з дому вийшла дівчинка та й пішла з ківшиком шукати води для хворої матері. Ніде не знайшла вона води і, стомившись, лягла в полі на траву та й заснула. Коли ж дівчинка прокинулась і взялася за ківшик, то ледве було не вихлюпнула з його води. Ківшик був повнісінький чистої, свіжої водиці. Зраділа дівчинка й хотіла було напитися, та згадала про те, що може не дістане вже більше води для матері, і побігла з ківшиком додому. Вона так поспішалася, що не примітила під ногами й собачати, спіткнулась об нього та й випустила з рук ківшик.

Злякалася дівчинка: думала, що розлила воду, але ж ні, ківшик рівнесенько стояв на своєму денці, й уся вода була в йому ціла. Тоді вона налила на долоню води й дала собачаті напитися. Воно випило та й повеселішало.

Коли дівчинка знову взялася за ківшик, він з деревляного зробився срібним.

Дівчинка принесла ківшик додому й подала воду матері. Мати сказала: «Мені однаково вмірати, пий краще сама», і віддала ківшик дівчинці. І в туж мить ківшик із срібного зробився золотим.

Тоді дівчинка, яка не мала більше змоги терпіти жаги, хотіла вже було напитись, як раптом у хату увійшов подорожній і попросив води.

Дівчинка проковтнула слину й подала подорожньому ківшик. І зненацька з ківшика вискочило сім величезних діамантів, а потім струмком полилася з його чиста, свіжа вода. А сім діамантів полетіли все вище та вище, і злетіли вони на небо і стали там купою зірок, що зветься тепер Возом.

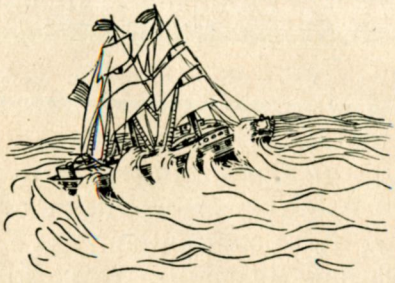
Летить соловей за море...

Летить соловей за море,
Спочинку не має,
І долини, і діброви,
І луги минає.
Ні в садочку вишневому,
Ні в лісі густому
Не живеться, не сидиться
Йому молодому.
Ой, куди ти, сірокрилий,
Куди поспішаєш,
Що й долини і діброви,
І луги минаєш?

Л. Глібов.

Море.

Море глибоке, широке. Хто їде кораблем через море, то кінця-краю йому не бачить: з моря сходить сонце й у море заходить.

Як вітру немає, море тоді рівне; але зовсім спокійне море ніколи не стоїть, — завсігди на морі есть хвиля. Коли ж повіє вітер, знімаються на морі великі хвилі, одна одну доганяє, одна на одну набігає, і з них плеще білий шум. Тоді кораблі кидає хвилями, як тріски.

Вода в морі солона, і пити її не можна, — ні людині, ні скотині. Про це єсть така приповідка. Погнав чоловік до моря воли напувати. Не п'ють воли тієї води, а він усе приверта їх до неї, а далі й каже: «Чом же це вони не п'ють? Здається, вже й пора б! Ке-лиш, сам нап'юсь!» Ухопив раз — солона, хлеснув удруге — мов і солона й гірка. «Е, — каже чоловік — тим же її й багато в морі, що її ніхто не п'є!».

Це так оповідають жартуючи, — кожен розуміє, через що води в морі багато: всі ріки течуть у море і вертають йому ту воду, що сонце забере з моря парою.

Під осінь.

Не добрим запахло. Каркнув гайворон, крикнули й ворони. Навернулася птиця з лісів, вигодувавши діток, а тепер снується по полю та чіпляється на копах; захрукали журавлі, добіраючись до хмар, кружляють — тільки що мріє, мов оглядають своє рідне кубло, бо скоро прийдеться його покинути... Чоловік, убравши хлібець, діждавши радощі, снується повагом по полю, посвистує вітрові, викликає вітра та розкидає житце. Й у полі, й у домі не той порядок, не ті обіходи. Настане вечір; місяць весело гуляє по небу, а зорі знай мигтять, тільки не зареве бугай на болоті, не чути вівчариків по лугах, ніяка пташка й не обізветься. Тільки й окликається парубоцтво на селі або йде, співаючи по улиці, а там дівчата розохотяться та й заквилять:

Ой, чи було літо,
Чи не було літа,
Що воно мені й не докучило!..

Є. Гребінка.

Приказка. В-осени ложка води, а дві грязі.

Висне небо синє...

Висне небо синє,
Синє, та не те;
Світить, та не гріє
Сонце золоте.
Темная діброва
Стихла і мовчить;

Листя пожовтіле
З дерева летить.
Хоч би де замріла
Квіточка одна,
Тільки червоніє
Що горобина.
Чистим стало поле
Від серпа й коси,
Ніде приліпиться
Крапельці роси.
Здалеку під небом,
В ирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.
Все, що зеленіло,
В'яне й уміра,
Уміра безслідно —
Та воно й пора.

Я. Щоголів.

Діти-пастухи.

Осінь холодна на дворі; вітер сумує та виє, хвилями сірої хмари небо неласкаво криє. Дощик зривається часто; поле широке чорніє. Мокро і холодно всюди, — сонце не сушить, не гріє.

На полі вівці й телята збилися в купу і гнуться, а коло них недалеко в затишку діти трясуться. Холодно пасти: додому хочеться швидче їм гнати, та буде гніваться батько, — треба до вечора ждати.

Зима.

Діти прокинулися вранці й побачили, що в хаті якось дуже біло стало. «Сніг, сніг!» — загукали вони, радіючи. Виглянули у вікно — справді пухкий сніг укрив усю землю, дерева, хати. Виглянуло сонечко і сніг горить на сонці, самоцвітами сяє. Побігли діти з хати, вибігли на річку, що вже замерзла, і сковзаються. Та довго не можна гратися надво́рі: холодно, ноги померзнуть, ніс побіліє, і тоді біжать діти назад у теплу хату грітися. Не встигли і нагулятися, як уже й смеркає, — такий короткий день узимку. Починається довгий зимовий вечір. Жінки си-

дять та кужілі прядуть: полотна треба наткати на сорочки, поки довгі вечора стоять. Подававши худобі їсти та напоївши її, починають сходитися до хати й чоловіки. В хаті стає людяно, весело. Діти примощуються коло старої бабусі і просять казку розказати. Бабуся починає про «Котика та півника», або про «Івасика-телесика». Довго слухають діти, аж поки не поспляться, набігавшись та зморившись за день. А в другому кутку за столом сидить старший брат-школяр і голосно чита книжку. Всі слухають мовчки, і тільки чути, як дзичить веретено та иноді хтось промовить пошепки коротке слово.

Приказки. Зима біла не їсть снігу, а все сіно. — Сніг іде мов з рукава сипле. — Зимою сонце світить, та не гріє.

Загадки. 57. Що в хаті без води росте?—58. Прийшов безмозкий, виїв без ложки. — 59. Тіло дома лежить, а шкура до води біжить. — 60. Без рук, без ніг, а сорочки просить.

Зимовий ранок.

Я люблю веселий ранок
Холоднючої зими,
Як на двір, на стіни, ґанок
І на шлях за ворітьми
Упаде із неба промінь,
Дим пов'ється з димарів,
На току підніме гомін
Зграя галок і граків.

Школярі свої гринджоли
З повіток подостають
І по вулиці, мов бджоли,
До сугорка загудуть.
Сніг ясним кришталем блеще,
Лютий холод допіка;
Сонце вгору плине вище,
Та не гріє здалека...

Я. Щоголів.

Приказка. Завірюха — треба кожуха.

Сніжинки.

Падає перший сніг. Сніжинки летять, куди їх жене вітер. Три сніжинки сіли на віконце, відкіля хлоп'я визирало на двір. Кожна сніжинка, немов малесенька зірочка. Вони багато бачили світа. Хмара — то їх віз, що возив їх далеко над морями і над землями. Багато вони бачили й цікаво про все розказують. Ось послухаємо їх.

Перша сніжинка.

Ми летіли хмарою по-над землею. Подув холодний вітер і обернув воду в лід. Не вдержалися ми та й попадали вниз на поле й укрили на ньому молоді всходи, вкрили ми й квітки в лузі й лісі, всіх маленьких жуків, метеликових лялько і червачків, щоб усе це не позамерзало. Ішла дівчина лісом, сіла на пеньок, заснула та й замерзла. Батько та мати довго її шукали й якось по сліду знайшли.

— Ох, лишенько! — заквилила мати. — Пропала моя дитина!

— Підожди, — промовив батько, — може сніг її і відборонить від смерти.

І він почав терти дочку снігом, — вона й ожила.

Друга сніжинка.

Один раз нас зібрався великий гурт на високім шпилі гори. Нагло нас зірвала страшенна хуртовина й погнала по горі на долину. Скрізь поробилися снігові намети; дерево гнулось і тріщало під нашою вагою. А з однієї кручі ціла здорова купа наших братів зірвалась і з гуком кинулась униз на долину: понівечили вони по дорозі дерево, позбивали й покотили камінь. Коли докотилася ця купа до низу, то позавалювала хати з людьми й худобою. То ж то ми маленькі сніжинки, але робимося страшними, коли падаємо цілою купою.

Третя сніжинка.

З далеких країв приплив корабель і в'їхав у пристань, коли падав перший сніг. На беріг вийшов молодий парубок і вигукнув:

— Здорова була, моя рідна, холодна Вкраїно! Бувайте здорові й ви, сніжинки! В далеких південних сто-

ронах сонечко пече й гріє безперестанку: там завжди справжнє літо. Дереву і квіткам нема відпочинку та й людям теж. Страшенна спека не дає робити людям та й родить пропасницю. О, щоб там дали за одну жменю снігу! Я перемучився там, але тепер я вже дома.

І по білому шляху парубок весело потягся до своєї хати, де жила його мати. Біля хати маленький брат ліпив бабу з снігу. Парубок набрав у жменю снігу, зліпив з його м'яч і шпурнув на хлопця.

Отаке розказували сніжинки. Тим часом сніг перестав падати. Небо вияснилося, заграло сонце й кинуло своє проміння й на вікно, де сідили три сніжинки: розтопилися вони і стали одною краплею. Сонце пригріло — і крапля парою полетіла знов угору до хмар. З хмарами полетять вони по світу, а як вернуться на землю, то й розкажуть, що вони бачили.

Загадка. 61. Летіло без крил, упало без ніг, їли люде без рота.

Під снігом.

Віє метелиця,
Крутиться, мелеться,
Котиться полем у млі;
Килимом-хутрою падає —
стелеться
Сніг по замерзлій землі.

Квіти торішні
Зернятка ніжні
Сипали там в-осени...
То ж їх заховують килими
сніжні,
Щоб не померзли вони.

Г. Чупринка.

Свят-вечір.

1.

Уже й печі повитоплювали, почало вечоріти. Але Тарас не пішов у хату, хоч і змерз: треба ще санчата полагодити, а то завтра вже не можна робити.

— Тарасе! — гука мати в сінях.

— Чого, мамо?

— А йди лиш сюди!

— Ніколи, мамо, от санчата полагодю — тоді.

— Йди, йди, голубе, треба! — каже мати, та так незвичайно каже, що Тарас зараз покинув санчата й пішов до матері.

— Ходімо, синку, кутю постановиш.

У Тараса й серце заколотилося. Та невже він становитиме кутю? Як же це її становитиме? І весело йому, і страшно трохи. Він же ніколи навіть і не бачив, як становлять кутю. Завсігди брат становив, і жінки в той час нікого не пускають у хату.

Несміливо переступив Тарас хатній поріг, ніби в чужу хату йде. Та й справді хата наче не та, що завсігди: чиста та тиха-тиха. Хоч і смеркло вже, а в хаті ще видно. Просто дверей, на лаві, сидить Наталя, ласкаво дивиться на брата й стиха осміхається. Мати витира чистим рушником покуть, що й без того був чистий-пречистий.

— Ну, ходім, — каже мати.

Мовчки вийшли з хати, перейшли двір, підійшли до сіна:

— Набірай, синку, сіна з середини — нетертого, чистого.

Так само мовчки повернулися з сіном у хату.

— Клади сіно на покутті, — каже мати, — постели його гарненько.

Усе зробив.

— Бери ж тепер горшки.

На припічку рядом стоять два горшки: в однім кутя, в другім узвар. Обережно, наче дитинку малу, взяв Тарас один горщик, переніс на сіно, потім другий, поставив їх гарненько, поправив сіно. Нарешті взяв з полиці миску з медом і теж постановив тут.

— Ну, тепер, синку, іди, коли хочеш, на вулицю.

2.

Тихо вийшов Тарас на вулицю. От і він становив кутю. Піти б сказати товаришам. Нехай знають, що він уже не яке-небудь мале хлоп'я. Ні, не хочеться щось: і завтра можна сказати. Сів Тарас на рундуці. Сказати учительці, що я кутю становив? От, подума, який великий хлопець Тарас, — і йому вже кутю дають становити...

— Тарасе, йди вечеряти! — гука мати з хати Вся сім'я вже зібралася й посідала за стіл. Якась незвичайна ота вечеря. Один тільки раз на рік і була така гарна.

На столі багато пирогів з маком, капустою, з картоплею. Все пісне, але смашне-смашне: борщ з карасиками, галушки з щукою, лин печений. Усі сидять такі веселі, але все якось тихо-тихо, бо свято близько, ніхто не заговорить голосно, не засміється. Батько всміхається, жартує з одним, з другим. Мати ласкаво-ласкаво озира всіх, а більш усього дивиться на свого меншого, на Тарасика.

Аж ось і кутя на столі. Наталя приносить миску холодної води. Мати бере забоцні з медом, кладе в миску, давить і міша ложкою, потім вийма віск. Готова солодка сита. В ситу вона кладе кутю. Всі їдять тихо, потроху. Після куті на стіл становлять узвар. І узвар не проста страва, й її їдять потроху. Повечеряли.

3.

Але Тарасові ще одне велике діло: він повинен нести кутю бабусі.

— Треба причепуритися, синку, — каже мати й пов'язує йому стьожку на вишиваний комір білої сорочки. — Ну, біжи!

Миска куті, узвару й пирогів уже зав'язана в білий настільник. Тарас виходить на вулицю. Темно, треба йти обережно, щоб не побити миски. От хтось іде назустріч, а хто — не роздивишся.

— Хто такий? — гука Тарас.

— Це я, — чується знайомий голос Тарасового товариша, Грицька, — до дядька кутю несу.

— А я до бабусі, — каже Тарас, і розходяться без розмови, без жартів. Не до того.

От Тарас уже й повернувся. Всі вже сплять, тільки мати дожидає його. Все поприбірано, ніде в хаті ні покаляного горщика, ні миски немитої, нічого зайвого; на долівці ані соломинки.

Ліг Тарас, але заснув не відразу. Він бачив, як мати ще раз вимела хату, потім засвітила нову воскову свічку. От уже й мати лягла.

Крізь сон дума Тарас: «Гарно було сьогодні, а завтра — завтра ще краще буде».

О. Єфименкова.

На Меланки.

З вечора під новий год
Дівчата гадали:
Вибігали в огород,
В вікна підслухали,
З тіста бгали шишечки;
Оливо топили,
Слухали собак; в пустки
Опівніч вихрили;
Віск топили на жарку
Із водою в черепку, —
Долю виливали;
Бігали на шлях вони,
З приказками в комина
Сужених питали.

Л. Боровиковський.

Новий рік.

1.

Настав новий рік. Грицько вдосвіта прокинувся, бо сьогодні він ходитиме з хлопцями по хатах засівати. Ледве він умився, як почув, що хтось уже стукає у вікно: це хлопці кличуть його, щоб разом іти засівати. З великої нетерплячки він аж не може встояти, поки мати оперізує його та споряжає в дорогу.

— Та постій-бо тихо, бо ніяк не зав'яжу пояса, — каже мати. — Не бійся, не втечуть.

Але Грицько, мабуть, не так думає. Ледве почув він, що мати зав'язала йому пояса, він прожогом кинувся у двері на двір, насовуючи по дорозі на голову шапку. Хлопці були вже під вікном і ждали його. Всіх було п'ять. Де-хто був у кожусі, де-хто — в свиті, інші запнуті були материними хустками, щоб не померзли вуха.

— Чого так забарився? Мабуть, заспав? — спиталися Грицька хлопці.

— Та ні! Мати все одягала, насилу вирвався. Всі тут?

У кожного в руках була торба або рукавиця з пшеницею, просом, горохом, чи якою пашнею.

— Та всі. Пора й засівати.

Почали радитися, звідки почати. Порішили з цього ж кутка й починати. Грицька вибрали головним засівальником.

2.

Перша хата була — Корнія Лобенка. Хлопці увійшли в хату, поздіймали шапки, стали коло порога й понабірали пашні в жмені, ждучи на Грицька, щоб починав.

Грицько поважно стояв попереду й, побачивши, що всі злагодилися посівати, почав перший обсівати всіх у хаті, примовляючи: «Сійся, родися, жито, пшениця й усяка пашниця. На щастя, на здоровля, на новий рік, щоб краще вродило, як уторік. Коноплі під стелю, а льон по коліна; щоб у вас голова не боліла! Будьте здорові з новим роком!»

— Спасибі! — відповіла господиня, даючи Грицькові копійку. — Сядь же в нас та посидь, щоб усе добре у нас сиділося: кури, гуси, качки, рої та старости.

Грицько поважно сів на лавку, хвилину посидів і зараз знову знявся.

— Бувайте здорові! — гукнули всі посівальники, раптом подаючись усі у двері.

Так обходив Грицько з хлопцями увесь куток, аж поки не задзвонили до церкви. Тоді вони поділилися грішми. Кожному прийшлося по чотири копійки, ще три копійки зосталося. Порішили на ту решту купити цукерків.

О. Б.

Зима й весна.

— Насуплю я брови, — говорить зима, —
І вітер з морозом повіє.
Усе скрізь загине — рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє.
— А я засміюся, — весна відмовля, —
І сонце пекуче засяє:
Прокинуться луки, ліси і поля,
Усе зацвіте, заспіває.

С. Черкасенко.

З а г а д к а. 62. Прийшов дід, зробив міст; прийшла дівка-краснуха, по мосту тупа, міст розвалився та аж на морі опинився.

IX.

Названий батько.

1.

Зосталося три брати сиротами — ні батька, ні неньки. І дома нема нічого — ні хазяйства, ні хати. Ото й пішли вони всі втрьох найматься. Аж іде дід, старий, борода біла. Зустрів братів та й питається:

— Куди се ви, дітки, йдете?

— Найматься, — кажуть. — Як би до доброго чоловіка в найми попасти, то ми б йому по правді робили і за рідного батька його мали б.

— Добре, — каже дід, — коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтесь мене, то я з вас людей пороблю, навчу жити, з правдою не розминаючися.

Згодилися вони та й пішли з тим дідом. Коли бачуть, аж стоїть така хатка чепурна, біленька, в вишневому садку, квітками обсажена. Вибігає з хати дівчина така гарна, що сама як квіточка. Глянув на неї старший брат та й каже:

— Коли б мені цю дівчину посватати та ще щоб були в мене воли та корови.

А дід-батько й каже:

— Добре, ходім сватати! Буде тобі дівчина, будуть у тебе воли й корови. Живи щасливо, та тільки за правду не забувай!

Висватали ту дівчину, відгуляли весілля, і ото вже старший брат хазяїном став і в тій хаті жити зостався.

Ідуть вони далі — вже втрьох. Коли знову стоїть хата гарна, а коло неї млин і ставочок, і дівчина хороша щось робить коло хати — така працьовита. От підстарший брат тільки глянув та й каже:

— Коли б мені ту дівчину за себе взяти та ще щоб млин і ставочок мені, то я б у млині сидів та й хліб мав би, поки мого й віку.

А дід-батько й каже:

— Добре, синку, так і буде!

Зараз вони пішли в ту хату, посватали дівчину. Уже підстарший брат до тієї дівчини в прийми пристає. Відгуляли весілля, тоді й каже дід-батько:

— Ну, синку, тепер живи щасливо та гляди, за правду ніколи не забувай!

Та й пішли собі вже вдвох: дід-батько та найменший син. Ідуть, коли бачуть—хатка вбога стоїть, і дівчина виходе з хати гарна дуже, як зірочка ясна, а вбога така, що лата на латі. То найменший брат і каже:

— Коли б мені з сією дівчиною одружитися, то робили б ми, і хліб у нас був би, та не забули б ми і про вбогих людей: і самі б їли, і людей наділяли б.

То дід-батько й каже:

— Добре, синку, — так і буде. Гляди ж тільки: правди не забувай!

Оженив і сього та й пішов собі по світах.

2.

А три брати живуть. Старший брат так забагатів, що вже будинки собі помурував; червінці складав та тільки про те й дума, як би то йому тих червінців найбільше настягати, а щоб убогого чоловіка запомогти, та того й не згадує, — дуже скупий був. Підстарший брат теж забагатів. Стали за його наймити робити, а сам він тільки лежить, їсть, п'є та порядок дає. Найменший так собі живе: коли що вдома є, то й з людьми поділяється, а як нема, то й так собі проживе.

Ото пішов дід-батько по світах, а тоді вертається — подивитися, як то його сини живуть та з правдою не розминаються.

Приходе до найстаршого старцем убогим. Той ходить по дворі. Він кланяється, каже:

— Як би ваша ласка подати мені милостини!

А той каже:

— Ге, не який старий! Схочеш, то зробиш, — я сам недавно на ноги вспявся.

А в його добра такого, що страх: будинки мурованні, стоги, стодоли, товару повні обори, комори добра повні, гроші... А милостини не дав!

Пішов той дід. Одійшов так може з верству, став, оглянувся назад на ту господу та на те добро, — так усе добро й запалало.

Пішов він тоді до середульшого брата. Приходить, а в того і млинок, і ставок, і хазяйствечко гарне. І сам він у млині сидить. От дід уклонився низенько та й каже:

— Дай, чоловіче добрий, хоч трохи борошна: я вбогий чоловік, не маю чого з'їсти.

— Шкода, — каже, — я ще й собі не намолов. Багато вас тут таких валасається!

Пішов дід. Одійшов трохи, оглянувся, — так і обхопило той млин полум'ям.

Приходить той дід до третього брата. А той живе вбого, хатка невелика, тільки чистенька. Прийшов та такий уже зробився обшарпаний, обідраний.

— Дайте, — каже, — ради Христа, хоч шматочок хліба!

То той чоловік:

— Ідіть, — каже, — дідусю, у хату, — там вас нагодують і дадуть.

3.

Приходить він у хату. Жінка як глянула на його, що він такий обідраний, пожаліла його, пішла в комору, внесла штани, сорочку внесла, — дала йому. Надів він. Та як надівав, вона глянула, аж у його на грудях така рана велика, така страшна!

Посадили вони його за стіл, нагодували, напоїли. А тоді чоловік питається:

— Скажіть мені, дідусю, з чого се у вас рана на грудях?

— А се, — каже, — така в мене рана, що від неї мені скоро смерть буде. Тільки мені і зостався день жити.

— Оце лихо! — каже жінка, — і нема на неї ніяких ліків?

— Єсть, — каже дід, — та тільки ніхто тих ліків не дасть, хоч кожен може.

Тоді чоловік:

— А чому ж не дати? Аби міг! Кажіть, які.

— Та такі, — каже дід, — як хазяїн сам візьме та підпалить свою хату та все його добро згорить, то тоді взяти того попілу та й затоптати мені рану, то так і заго-їться. Та хіба ж є такий чоловік на світі, щоб те зробив?

Замислився найменший брат. Довго думав, а тоді до жінки:

— А як, жінко, думаєш?

— Та так, — каже жінка, — ще ми хату вдруге наживемо, а добрий чоловік як умре, то вже йому другого життя не буде.

— Ну, коли так, — каже чоловік, — то винось дітей з хати!

Повиносили вони дітей, сами повиходили. Глянув чоловік на хату, — жалко йому свого добра! А чоловіка

жалчіше! Взяв та й підпалив. Так ураз вона полум'ям і взялася,— де й ділася. А замісць неї постала инша хата, така гарна та пишна.

А дід стоїть та тільки всміхається.

— Бачу, — каже, — сину, що з вас трьох тільки ти сам не розминувся з правдою. Живи ж щасливо!

Тут одразу пізнав чоловік свого батька. Кинувся до його, аж його вже нема.

Казка.

Приказка. По правді роби, по правді й буде.

Наше тіло.

Коли поглянути на людину, то зразу бачимо три головних частини нашого тіла — голову, тулуб і ноги.

Поверх нашого тіла єсть шкура. Вона вкриває все тіло.

Коли потиснути руку або ногу, то почуваєш щось тверде; се — кости. Кости тверді і міцні; на них держиться все тіло мов би на снасті. Звязуються кости між собою м'язами. Костей у нас багато; а всі разом кости в нашому тілі — то кістяк.

Ми що-дня їмо хліб, овочі, м'ясо, — все, що називається їжою або поживою. Коли їжу роздроблять зуби, і їжа добре пройде слиною, ми її ковтаємо; тоді вона попадає у середину нашого тіла — в шлунок, а відтіля у кишки. Шлунок і кишки містяться у череві. Звідси одходить те, що вже непридатне для тіла, а залишається те, що живить його, аби тіло могло жити і працювати.

В грудях маємо легені. Легенями ми дихаємо. Попереду вбіраємо у легені воздух, — вдихаємо; після витискаємо воздух із легенів, — видихаємо. Воздух (або ж повітря) входить і виходить ніздрями або ротом.

Між легенями міститься серце. Воно невпинно б'ється. Се можна почути, коли прикласти свою праву руку до лівого боку грудей. З кожним ударом серце гонить кров, що в йому єсть, у ріжні части тіла. Кров єсть у кожній частині нашого тіла; досить де-небудь уколоти себе гол-

кою, як виступить крапелька крови. Се та кров, що розходиться від серця скрізь по тілу маленькими жилками, які називаються кровоносними каналами. Де-які з сих жилок можна побачити, — наприклад, вони просвічують через шкуру на руці. Поміж кровоносними каналами одні розносять кров від серця в ріжні частини тіла: се артерії; а по других кров вертається назад до серця: се вени.

З а г а д к и. 63. Хто такий рано ходить на чотирьох, удень на двох, а увечорі на трьох? — 64. Ой, на горі гай, під гаєм — мигай, під мигаєм — сапай, під сапаєм — хапай. — 65. Густий ліс, чисте поле, два соболі, два скла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло. — 66. Кругленьким, маленьким до самого неба докину. 67. Дерев'янки ведуть, костянки січуть, мокрий Мартин обертає, — ніхто не вгадає. — 68. Повна піч паляниць, посередині книш.

Брат та сестра.

1.

Були собі брат та сестра. Брат був багатий, а сестра — бідна удова. Заходився брат робити бенкет великий. От і міркує він собі:

Виорю я ниву широкую
Та посію хмелю високого,
Та наварю меду солодкого,
Та заріжу вола рогатого,
Та запрошу роду багатого.

Обрадився з жінкою та й каже:

По багату сестру коней пошлю,
По вбогу-небогу перекажу.
Най багата сестра кіньми їде,
А вбога-небога й пішки прийде.

Прибули обидві сестри на бенкет до брата. Багата приїхала на баских братових конях, пишно убрана, а бідна ледве пішки дочимчикувала в латаній свитині. Багату сестру вітають та приймають, а на бідну ледве завважають:

Багатая сестра у кінець стола,
А вбога-небога аж коло порога.

Багата сестра мед-горілку п'є,
А вбога-небога дрібні сльози ллє.

Сидить бідна коло порога, аж тут —

Іде братчик до комори, —
Уступися, сестро, із дороги, —

каже до неї зневажливо. «І тут навіть, коло порога, я заважаю їм», — подумала небога. І каже до брата:

Чи ж я тобі, брате, таки не родина?
Чи ж не одна мати на світ нас родила?

2.

Застидався, було, брат, та глянув на неї, що вона така убога, та й каже:

Чи ти, сестро, нічого не робиш,
Що ти, сестро, так убого ходиш?

Тяжко було сестрі слухати такий докір, і каже вона братові:

Ой, роблю я, брате, запобігаю,
Та скрині чужії лишень заповняю.
Чужі скрині-бодні та й стоять повні,
А мої діти та й ходять голі.

Дивно се було братові. І знов він питає:

Чи ж не одна мати на світ нас родила,
Чи не одним щастям обох наділила?

Сестра йому на те одказує:

Ой, хоч одна мати на світ нас родила,
Та не одним щастям обох одарила.
Тобі дала мати та й сірії воли,
Мені дала мати лиш чорнії брови.
Тобі дала мати повну скриню-бодню,
Мені ж дала мати та й лихую долю.
Тобі дала мати господарювати,
Мені ж дала мати тяжко бідувати.

На твойому полі жито та пшениця,
А на моїм полі кукіль та мітлиця.
На твойому полі копа коло копи,
А на моїм полі лиш чотири снопи.
На твойому полі косарики косять,
А на моїм полі лиш злидні голосять.
На твойому полі женчики співають,
Мене ж, молодую, сльози обливають.

Жаль стало братові, що сестра його рідна так тяжко бідує. Надумався він помогти їй та й каже:

Приїдь, сестро, у неділю,
Я з тобою ся поділю.

3.

Зраділа сестра. Раділа, що діти її вже не будуть мліти з голоду, коли брат поможе їй; а найбільше раділа, що брат пожалував її. Прийшла неділя.

Сестра брата послухала,
У неділю приїхала.

А брат тим часом роздумався і пожалував, що вирвалось у його таке сестрі пообіцяти. Хоч і дуже багатий він був, та скупий ще більше. Сидить, виглядає сестру:

Одсунув брат кватирочку, —
Їде сестра в гостиночку.
Брат ворота відчиняє,
До милої промовляє:
«Сховай, мила, хліб із стола,
Їде в гості сестра моя».
Сестра сеє та й почула,
Назад коні обернула

та й каже до брата:

Ой, стій, брате, не лякайся,
З хлібом-сіллю не ховайся,
Бо я вдома обідала, —
Аби тебе одвідала,
Тебе, брате, й твоїх діток,
Щоби знали своїх тіток.

Заплакала гірко та, від'їзжаючи, додала:

Ой, я, брате, хліба заготую, —
Приїдь до мене, тебе нагодую.

4.

І поїхала сестра назад додому. Виплакала у сльозах своє лихо та й лехче їй стало. Добре серце її забуло братову кривду.

— Він же таки брат мій, брат мій рідний, — говорила вона.

Приїхала додому. Діти висипали до неї назустріч, обсіли її кругом на возі.

Коли виїзжала з дому, то говорила їм, що їде до їх дядечка, що дядечко такий добрий, так їх любить, так любить.

— А що дядечко? — питали діти. — Добрий він, мамо?

— Добрий, дітоньки, добрий.

— І тітка добра?

— Добра.

— І люблять вони нас, мамо?

— Люблять, дітки, люблять.

— І ми їх, мамо, теж любимо, і завше любити будемо, бо вонї добрі! — казали діти.

— Любіть їх, любіть, діти, то й люде любитимуть вас, — навчала дітей своїх мати.

О. Білоусенко.

Ластівка й шуліка.

Трудяща ластівка край берега літала: земельку мокрую збірала, щоб хатоньку собі зліпить, щоб де було і їй, і діткам жить.

Сидів шуліка на вербі і так до неї обізвався:

— Дивуюсь я тобі, — не раз я придивлявся, — усе ти між людьми, і не боїшся їх, пройдисвітів таких, не тільки що під стріхою співаєш, ще й у вікно літаєш... От хоч і я — не в тебе вдавсь. Шулікою на світі звуся, а лиха від людей набравсь, і зло бере, а все-таки боюся, досадно стане хоч кому: тобі привіт, мені біда велика.

А та йому:

— Я — ластівка, а ти — шуліка, я людям не чинила

зла, де не була, а ти подумай, пане-брате, яке життя твоє завзяте: ввесь вік курчат і пташечок хапав, ні ласки, ні жалю не знав.

Давно-давно мовляють люде, що добренько роби, то й добре буде.

Л. Глібов.

Як ми почуваємо.

Один сліпий, почувши, як казали, що папір білий, дуже хотів знати, до чого той білий колір подібний. Йому казали: «такий як молоко», «як полотно», «як вишневий цвіт». Але сліпий собі не міг того уявити, бо він був сліпий зроду і ніколи не бачив ні молока, ні полотна, ні вишневого цвіту; він знав лиш, що молоко мокре, смашне, що полотно м'яхке, що вишневий цвіт пахне.

Бачити можна тільки очима. Хто не має очей, або в кого вони попсовані, той не бачить або, як ще кажуть, не має зору. Отже очі — се той прилад у нашому тілі, через який ми бачимо усе, що перед нами: який вигляд кожна річ має, яка вона завелика та як далеко од нас знаходиться. Очі — прилад або орган нашого зору.

Слухаємо ми вухом. Вухо — се прилад чи орган нашого слуху. Вухами чуємо голос людей, що до нас говорять, чуємо спів, музику. Глухий нічого не чує, для його цілий світ — німий.

Смак добіраємо язиком. Язик — се орган нашого смаку.

Нюхаємо носом. Ніс — орган нашого нюху.

Коли дотикаємось до чого, то почуваємо, що воно тверде або м'яхке, тупе чи гостре. Орган дотику — уся наша шкура, що покриває тіло; а найкраще почуваємо, коли дотикаємось кінцями наших пальців.

Тими органами нашого тіла — оком, вухами, язиком, носом, шкурою — ми почуваємо все, що кругом нас. Сі органи так і називаються органами зверхніх почувань.

Зверхніх почувань маємо пять: 1. Почування зору (орган почування зору — око); 2. Почування слуху (орган почування слуху — вухо); 3. почування смаку

(орган почування смаку — язик); 4. почування нюху (орган почування нюху — ніс); 5. почування дотику (орган почування дотику — наша шкура).

Чесний ворог.

Грецький царь Піргус пішов війною проти римлян і переміг їх. Переможені римляне, як водилося, мали викупити своїх полонених і для того послали до греків послом Фабріція. Се був дуже значний чоловік серед римлян, але жив бідно з того шматка землі, що обробляв своїми руками.

Знаючи бідність Фабріція, грецький царь хотів його підкупити і на свій бік прихилити, але Фабріцій не захотів про це й слухати.

Другого дня царь Піргус надумав застрашити Фабріція. Привели найбільшого слона і поставили його біля шатра, де царь розмовляв з Фабріцієм. Царь подав знак, і несподівано для Фабріція підняли заслону. Слон, грізно заревівши, підняв свій довжелезний ніс над головою Фабріція. А той, хоч ніколи ще не бачив слона, усміхнувся і сказав до царя:

— Не злакомився я вчора на твої гроші, не злякаюся й нині твого слона.

Коли Фабріцій повернувся до своїх, то лікарь царя Піргуса написав до Фабріція, що може за добрі гроші отруїти царя. Фабріцій одіслав цього листа Піргусові. Царь пошанував чесноту свого ворога і наказав усіх полонених римлян випустити на волю без викупу.

Дев'ятеро.

Було колись дев'ятеро курчат. Вісім називалися різно, дев'яте звалося Ціпа. Коли курка знаходила зерно, то вісім курчат раділи, а дев'яте сумувало: «Жаль, — думало воно, — що нас дев'ятеро; коли б я було одно, то зерно було б моє». Раз пообіцяла курка курчатам, що принесе їм колосок, як знайде у стерні за тином. Вона перелетіла за тин; курчата ждали на дворі. Вось-

мерo тішилися, що будуть колосочком ділитись, а Ціпа отак собі думала: «Перестріну маму й цілий колосочок у неї виманю собі». Пішла потай, та далеко не зайшла. В городі була ямочка, — Ціпа, спішучись, упала в неї і не могла вилізти! Плакала, стогнала, але ніхто не чув її плачу. Тим часом курка вернулася иншою дорогою, полічила курчат, побачила, що одного бракує, і спитала-ся: «Де поділася наша Ціпа?» Але ніхто не знав. Розбіг-лися курчата по дворі шукати, а одно зайшло на город і тут почуло, що щось пищить жалібненько. Курча по-бігло на голос, знайшло сестричку в ямці та й гука: «Почекай, кину тобі вниз прутика, то й вискочиш!» Ціпа стала на прутик, та з ямки вилізти не могла. Курча назбірало сухого листу, галузок, піску та камінчиків, але ямочка була глибока й Ціпа все стогнала: «Згину я, бідна, згіну! Шкода, що тут нема всіх инших». Тоді побігло курча по инших, і всі вони почали зносити до ямки трісочки, стебла, траву, грудки — все, що знахо-дили в горóді. Ямка хутко вирівнювалась і Ціпа вилазила все вище та вище. Далі — гоп! вискочила з ямки й зраділа: «Добре, що нас дев'ятеро. Коли б була сама була б за-гинула!»

І. Кожішок.

Приказки. В гурті і каша їться. — В гурті всі за одного і один за всіх. — В гурті і смерть не страшна.

Лебідь, щука й рак.

У товаристві лад — усяк тому радіє.
Дурне безладдя лихо діє,
І діло, як на гріх,
Не діло, тільки сміх.

Колись-то лебідь, рак та щука
Приставить хуру узялись.
От троє разом запряглись,
Смикнули — кат-ма ходу...
Щó за морока? Що робить?
А й невелика, бачся, штука, —
Так лебідь рветься підлетіть,

Рак упирається, а щука тягне в воду.
Хто винен з них, хто ні — судить не нам,
Та тільки хура й досі там.

Л. Глібов.

X.

Руки й рот.

Рот один, а рук — аж пара.
Через віщо? Зрозумів?
Щоб аж двоє працювало,
А один щоб тільки їв.

Б. Грінченко.

Два плуги.

З одного заліза скували два плуги.
Один стояв дурно, — в полі орав другий;
Сріблом блестів плуг той, як з поля вертався,
Який стояв дурно — іржою вкривався.

Л. Боровиковський.

Бідна вдова з сином-удовиченком.

1.

Була собі бідна вдова, а в неї був тільки один син. Не любила вона сидіти, згорнувши руки, — ніколи в неї з рук робота не випадає, — так і сина свого привчила. Було в них трохи й землички, але нічим було орати. От якось-то вони розжилися на гроші, купили одного бичка, — і став удовиченко робити хліба бовкунцем. Невсипуще працював він: ранком не засипається довго, до пізнього вечора орати не кидає, — то й бовкунцем робить, а оранки викида стільки, як другі парою.

Раз іде повз парубка чоловік з другого села, дуже багатий, дивиться, що парубок бовкунцем так багато виорав, пильнуючи, та й каже йому:

— Що ти бовкунцем ореш?

— Та нема, паноче, другого волика; оце насилу спромоглися на одного.

— Ну, приходь до мене, я тобі дам другого.

— Спасибі, паноче.

А в того багатого був віл, та такий норовистий, що нічого з ним не вдіють: скільки не ламали його, так не ходить у парі. Тим то він його і віддає, щоб дурно не годувати.

Парубок приїхав додому та й хвалиться матері:

— Мені панотець багатий казав, щоб я прийшов до його, він дасть вола.

— Де то він дасть вола! — каже мати. — То він з тебе глузував.

— Та вже піду.

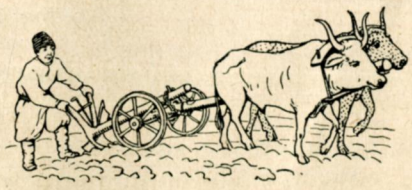
2.

Діждавшись неділі, удовиченко пішов до того багатиря та й каже:

— А що, добродію, чи справді дасте мені волика?

— Та дам. Вигоніть того мурого! — І віддає парубкові.

— Він ще неук! — відказав багатирь, а того й не каже, що він зноровлений. — Візьми його собі, парубче, та й роби на йому. Я зовсім тобі його дарую.

Парубок подякував панотцеві та й погнав вола додому. Ледве догнав його, бо він усе упірався. Став його дома вчити. Чого вже не викоював той віл парубкові, як не хитрував норовистий, та не в таківські руки попався, щоб міг викрутитися. Парубок біля його то сяк, то так, та й вивчив його ходити в парі. От і оре вже удовиченко парою. Ще скоріш пішла робота.

Через кілька тижнів поїхав той багатирь у поле подивитися, чи оре парубок його волом. Дивиться, —

його віл іде смирно в ярмі поряд з другим волом. Питає багатирь у парубка:

— А чи гаразд ходе він у парі?

А парубок йому вклонився та:

— Щасти вам, паноче, й усьому вашому родові, що ви нас з матір'ю так наділили. Тепер і ми на людей здалися. Казка.

Приказки. Хату руки держать. — Як дбаєш, так і маєш. — Хто робить, той не голодний ходить.

Ледачий і робочий.

Завтра нароблюсь, а сьогодня погуляю, — каже ледачий. Завтра погуляю, а сьогодня нароблюся, — каже робочий. Приповідка.

Ледачий Гриць.

Грицю, Грицю, до роботи!
— В Гриця порвані чоботи.
Грицю, Грицю, до телят!
— В Гриця ніженьки болять.
Грицю, Грицю, молотити!
— Гриць не здужає робити.
Грицю, Грицю, врубай дров!
— А Гриць щось-то нездоров.
Грицю, Грицю, роби хліб!
— А Гриць — кахи, щось охрип. Пісня.

Учи лінивого голодом.

1.

Були собі чоловік та жінка і мали вони одним-одну дитину — дочку. Люде заможні, а дитина вдалася гарна та втішна; вони давай її пестити. Так і виросла вона, не навчившись ніякої роботи, опріч танцювати.

Посватав її парубок з другого села, син бідної удови, дуже трудящий і хазяйновитий.

Перевінчали їх та й привезли до бідної удови. От

стали вони вкупі жити. Минає день, другий, третій, минає й тиждень і більш, а молода невістка ні за холодну воду не приймається, все сидить собі на печі.

Стали обідати удвох, свекруха з сином, а невістки й не кличуть. Пообідали, і свекруха зоставила на столі тільки хліба. Невістці вже дуже хочеться їсти, так не кличуть. Як тільки свекруха з сином вийшли з хати, невістка зараз за хліб та на піч та там і з'їла його мовчки. Так було й увечері.

2.

Другого дня невістці дуже хочеться їсти. От вона раненько побігла з відрами до криниці і принесла води, а сама знов на піч. Свекруха наварила обідати й як сіла обідати з сином, то й каже невістці:

— Ходи, доню, і ти попоїж борщику, — це з тієї води, що ти принесла.

А каші й не дали їй. На третій день бачить невістка, що це не в батька вередувати, треба підніматися раніш. Встала зпозаранку, збігала до криниці, принесла води, а там і дрівець — та й на піч. Наварила знову свекруха обідати, покликала невістку їсти та й каже:

— Бач, доню, це тими дрівцями і з тієї води наварили обідати, що ти принесла, — то й тобі можна їсти. Чоловік твій намолотив проса, я стовкла пшінця і поралась у печі, — то всі робили, всі й обідатимемо.

Бачить невістка, що тут тільки того годують, хто робить, стала привикати й сама до діла. То візьме віник, підмете хату, то горшки помиє або ложки, то стовче пшона

на кашу, то ще що зробить, — так і до праці навикла і вже не сидить було без діла, як і свекруха і чоловік, стала веселенька й покірненька.

3.

Аж ось і батько скучив по ній та й поїхав на одвідини. Приїзжає. От дочка зустріла його така весела, тэ й тут не сидить без роботи, то те зробить, то друге, то прибіра де-що, — й угаву їй нема, така стала непосидюча: дома цього зроду за нею не водилося. Вийшли свекруха та чоловік з хати, а батько й питає її:

— Чи гаразд тобі жити тут?

— Гаразд, тату!

Та бачить, що батько сидить без роботи, вхопила кожушину та до його:

— Нате, тату, хоч кожушину мніть.

— Нащо?

— Е, в нас хто нічого не робить, тому не дадуть і їсти.

Бачить батько, що провчили дочку гаразд, та й каже їй та зятєві:

— Ну, приїздіть же до мене в гості.

Вони й поїхали. Батько радий був їм, приймав їх гарно, на прощання звелів запрягти пар три волів, наклав їм три паровиці всякого добра, всячиною обділив як дітей, і стали вони на все село добрими господарями.

Казка.

Приказки. Жать удень душно, а вночі кусаються комарі. — Як до діла, так і сіла. — Попрацюй гарненько, тоді буде солоденько.

Здоровля.

Коли всі частини нашого тіла як слід працюють, то ми почуваємо себе добре, — ми здорові. Коли ж трапиться щось недобре з якою частиною тіла, то ми почуваємо себе недобре, — ми слабі (хворі).

От, наприклад, шлунок повинен перетравлювати їжу;

але як що ми занадто вже багато дамо йому страви, то він не справиться з нею. Так само не стравить шлунок, коли їдять щось нестравне — нестиглі овочі, неварену городину і таке инше, або коли не розжовують добре, і страва не пройде добре слиною. Коли ж шлунок не стравить їжі, то людина почуває себе зле, — нездужає. Так само нездужає людина, коли перестає справно працювати яка инша частина нашого тіла, — як от серце, легені.

Треба берегтися та не робити всього того, що завважає нашому тілові справно працювати та тим псує наше здоровля. Всякий знає, що труїти себе не слід, а проте багато людей уживають справжньої отрути — тютюну та горілки. Особливо страшною отрутою стає для нас горілка та й усі спиртові напої. Від пяцтва поміра людей більше, ніж від якої пошесті.

Для здоровля потрібна праця, — потрібно, щоб тіло людини працювало. Праця не повинна бути по-над силу. Добре працювати на чистому повітрі. Праця та чисте повітря — от що робить людину сильною та здоровою. Багато людей, правда, мусять жити по містах і працювати в задушливих майстернях, в конторах; але й тут кожен повинен дбати, аби повітря було оскільки можна свіже, кожен повинен старатися, аби в часи свого спочивку побути на свіжому повітрі.

П р и к а з к и. Здоровля — найбільше щастя в житті. — Той здоровля не цінить, хто хворий не був. — Здоровий злидарь щасливіший за хворого багача. — На гірку недугу гіркий лік. — Праця — то здоровля, лінивство — то хвороба.— Не жиєм, щоб їсти й пити, а їмо й п'ємо, щоб жити.

Хома.

Хома Патика — Лубка не обідрав
Пішов зимою драти лика: — І липку попсував.

Л. Боровиковський.

Коли не коваль, то й рук не погань.

Був собі чоловік і жінка. І все вони змагалися. Чоловік, було, каже, що йому трудніш у полі, а жінка—

що їй трудніш дома. От раз літом і поміняліся вони роботою: чоловік зостався дома, а жінка поїхала орати. От їдучи в поле, жінка й наказує чоловікові: «Гляди ж ти мені, не проспи череди, вижени коров у череду, а овечок і телят у ватагу; та гляди не запропасти курчат із квочкою,— нагодуй їх; та щоб обід у тебе поспів, поки приїду, і буханців напечи та масла сколоти; он там сухе просо, стовчи пшона на кашу».

Загадала все і поїхала собі в поле. Чоловік поки зібрався гнати скотину, а ватагу й череду вже прогнали: треба було бігом доганяти. Вернувся додому, та щоб шуліка не потаскав курчат, він позвязував їх ниткою, прив'язав до квочки і пустив на двір, а сам став поратись у печі. Бачив він, що жінка тоді й діжу місить, і пшоно товче на кашу, як топиться у печі, — от замісив він діжу і став разом у ступі пшоно товкти, а щоб за одним заходом сколотити й масло, привязав до пояса горщик з сметаною з такою гадкою: що як товктиметься пшоно, то масло сколотиться. От тільки почав товкти пшоно в ступі, а квочка — кирр-кирр, а курчата як запищать, — він з ступи та на двір глянути, чого вони, та зачепився за ломаку і простягся, горщик з сметаною розбився. Дивиться він,— аж здоровенний шуліка вхопив курча, а з ним потяглись угору й останні курчата з квочкою, бо звязані були міцно: так усіх і поніс шуліка. Поки чоловік розглядав, куди полетів шуліка з квочкою та з курчатами, тим часом убігла свиня в хату, звалила діжу з тістом, воно поплило по хаті, а свиня глита його на весь рот, а друга свиня порається біля пшона в ступі, — а тут і в печі погасло. Загадався чоловік, стоїть та дума, що йому робити, а вже давно обідня пора. От уже і жінка повернулася з поля. Приїхала у двір, — зирк: квочки нема. Мерщій розпряга коняку, та в хату, та й пита чоловіка, чи поробив він усе, що треба.

Розказав їй чоловік усі свої пригоди, та встидно йому, і в очі не дивиться.

— А я ж з'орала, що ти казав, та бач у яку ще пору вернулася.

— Еге, там одно діло, а тут ач скільки наказала: і те зроби, і друге зроби, де ж його впоратися?

— А я ж пораюся що-дня. От то-то ж і є! Не кажи, що жінкам нічого робити.

Казка.

Крила у вітряка.

Раз крила в вітряка гуділи й ґерґотали,
Що все село вони насушним годували;
А камінь, п'ятірня і колесо... мовчали.
Приказують, що хто мовчить,
Той двох навчить.

Перший раз.

Що-йно на світ стало займатися, мати і старший брат ще спали, коли Параня збудилася із сну. Вона мала перший раз у своєму житті йти в поле жати і вже страх з якою великою нетерплячкою вижидала того ранку. Вона скотилася з постелі, розглянулася по хаті, й видалося їй напричуд, що вона вже велика, слушна дівчина, що десь і того розуму та поваги у неї набралося, чого досі цілком у себе не помічалə. Вона причепурилася швиденько, вхопила коновки, побігла до криниці, принесла в хату води й розпалила в печі на обід.

— Чого ти, Параню, зараня так уже зірвалася та берешся не до своєї роботи? Тобі ще спати б, — докоряла мати дочці, збіраючися сама варити обід.

— Ет, мамо, тепер не пора спати, коли зачинаються жнива, тепер х ба одні ледачі сплять — ті, що не хочуть робити! — відказувала Параня з великою повагою. Крутнулася на одній ніжці й побігла до комори, де на кілочку висів її новий серп.

Мати лише всміхнулася та по и ала головою... Вона тішилася в душі своєю донечкою-робітницею, своєю потіхою на старі літа.

Парані минав заледве чотирнадцятий рік життя; була вона хороша білявочка, чорноока, чорноброва.

Мати Паранина була вбога вдова, мала свою хату з огородцем і один загінчик поля. Із цього годі прожити, то треба йти на панський лан жати за сніп, а своє нехай той час дожидає.

Досі вдова ходила на жнива з сином, та ось цього року «підросла» вже Параня, то нехай і вона йде, — втрьох все-таки більше зароблять... Параня й без того рвалася до роботи, а коли мати згадала про жнива і принесла їй з міста новий серп, то Параня аж стрибнула з великої радости й плескала в долоні. Та цього ж ранку вона вже тішилася найбільше, бо ж цей ранок видався для неї якимсь великим святом.

Від цього часу набік ляльки і дитинячі забавки, а замісць них серп до руки і праця, невсипуща праця.

Параня побігла до комори, здійняла з кілочка серп, принесла до хати і, оглянувши його з усіх боків, — хтозна вже который раз, — поклала на стіл; потім подивилася до маленького дзеркальця на стіні, поправила собі на голові неслухняний космик русого волосся, що все вилазив з-за вуха і, співаючи в-півголосу якусь пісеньку, побігла будити старшого брата, що спав блаженним сном на сіні, мов би йому і в думці не було йти нині жати.

— А ну, Іване, ледачий, вставай! — гукнула Параня срібним голосочком, а коли Іван і вусом не моргнув на її поклик, тоді Параня дав ай його тормосити, давай за ноги тягнути.

Вкінці Іван збудився, протер очі.

— Що таке? Горить чи що? — спитав він здивований.

— Не горить, а час уже вставати... В хаті вже обід доварюється! — гомоніла Параня. — А ну, виходь із стодоли на світ, умийся холодною водою, бо вже люде збираються, то й нам пора йти жати.

— Овва, яка з мене жниця, як з клоччя батіг, — проворкотів Іван і хотів знову покластися на запашне сіно, але Параня не дала, вхопила його за руку й силоміць тягнула надвір. Як-раз зійшло сонце й золотим

промінням ударило просто в одчинені двері. Іван зірвався на рівні ноги, і обоє розсміялися голосним реготом.

Незадовго й обід був на столі, обід бідненький і пісненький, як звичайно у бідних людей, і то ще як на переднівку, — такий обід, що коло нього не треба довго часу гаяти. Тоді всі троє зібрали серпи, не забули також за полуденок, що складався з прісної паляниці й кількох огірчиків, заперли хату й пішли вулицею вздовж села. Парані було невимовно любо, що ось іде вона поруч з дівчатами-відданицями, що ще вчора вважали її за підлітка, а нині прийняли до свого гурту, бо вона вже має серпа в руках і йде не на забавку, а на жниво.

II.

Прийшли вкупці на панський лан. Члени поодиноких родин сходились до купи й разом ставали до роботи.

Параня з матір'ю та старшим братом зійшлися також разом, зайняли постать і почали жати. Параня що набере жменю стебел, то серпом чах... — і кладе позад себе на сніп; серп полискується, мов змія, жито шелестить, дівчина жне.

Сонце підбивалося все вище вгору, ранній холодок зникав, а замісць нього ставало де-далі гарячіше. На небі ніде не видко ні найменшої хмарки, ні звідки не дихне вітрець, гарячий піт усе більш обливає женців, але вони не покидають роботи: серпи полискуються, чахкають, жито шелестить. Мов ті мурашки, що не зважають на денну спеку, а все йдуть далі у своєму поході, так само женці все наперед поступають у своїй роботі. Перед ними де-далі менше стає незжатого жита, по-за ними де-далі більше стерні.

Параня ані разу не пристала, ані разу не почула втоми. Вона йшла разом із старшими, личко її зарум'янилось, хустина впала на плечі, коротке волосся, що не далося заплести в косу, розбурхалось і, мов вінок, оточувало її чоло. Та вона, мов знала, що їй з тим до лиця, дала їм волю і все жала та жала, тільки часом випро-

стовувалася та запаскою обвіювала своє розпалене обличчя.

Нарешті сонце підбилося до найвищої високости й сипало на землю, мов жар, гарячим промінням; стало душно, мов у парні, настав південь. Дядько Прокіп подивився на сонце, глянув на тінь і крикнув з усієї сили:

— Гей, люде, а ну погляньте вгору: он де сонце!.. А тінь від людини маненька, як чорний песик при ногах... Час уже й спочити та покріпитися, чим хто має...

Женці мов ждали на той поклик, — кожний кидає серпа та біжить до торбини з гарячим хлібом, з часником, з огірочком.

Всі розтаборились і стали полуднувати, а Парані ніколи ще не смакувала так паляниця з огірочком. Усі веселі, балакають, сміються, жартують, а де-хто, попоївши, витягнувся ліниво на сірій землі, накрив очі капелюхом або хустиною й лежить у якійсь одеревілості, — не то він спить, бо на сон нема часу, не то слухає, байдужий на те, що інші говорять.

III.

Сонце зайшло вже. Вечір зближається скорою ходою, на небі стали показуватись зірки. З панського лану верталася громадка женців тою самою дорогою й тим самим ладом, яким ішли рано в поле. Не було між ними тільки старших жінок, бо ті йшли попереду додому варити вечерю.

Всі женці, а особливо молодіж, були веселі, немов вертали з весілля, а не від тяжкої праці. Дівчата попереду співали пісень, а хлопці весело жартували або співали разом з дівчатами. Тільки сама Параня була якась не своя. Вона нажала цілу копу, так само, як кожний пересічний жнець. Цілий день, поки робили, не чула вона втоми; аж коли робота скінчилася і люде пустилися в дорогу додому, почула Параня в собі якусь охлялість, неповоротність у руках, у ногах і в цілому тілі.

Найбільшим бажанням Парані було не дати по собі пізнати того замучення перед иншими, щоб з неї ніхто не сміявся, і через те вдавала вона веселість і бадьорість.

Дівчата співали, і вона також силувалась співати, хоч чула добре, що в неї нема до того ні найменшої охоти.

Нарешті прийшли до села, і тут громада людей стала де-далі зменшуватися. Тут то там хтось із людей зближався до своїх воріт та й прощався з иншими: «Добраніч, дядьку»... — «Добраніч, подруженьки... А кличте нас завтра рано, не втікайте»...

Вдова Мариська ждала вже на своїх дітей з вечерею. Діти прийшли. Параня не вбігла до хати з співом та гамором, як це досі бувало, а вступила поважно, тихо повісила серп на кілочку, сама сіла на лавці й тяжко зітхнула. Вона вигладяла мов та пташка, прибита сльотою, що опустила крильця і вже не здатна до дальшого льоту.

— А що, Параню, — заговорила мати, — втомилася дуже? Правда?

— Втомилася, мамо... — відповіла дівчина. — Нажали ми три копи...

— Правда... А я тобі все казала: не дурій, жни поволі, розважно, — докоряла мати, — але ти все рвалася цілий день наперед, щоб усіх, навіть матір, випередити... Пам'ятай же, май розум на другий раз та роби вміру, по силі, а тепер сідай вечеряти та йди спати, відпочинь...

Їй жаль було своєї єдиної донечки, кришечки, що так утомилася цілоденною працею в полі.

По вечері мати лягла спати на постелі в хаті, а Параня з братом пішли до клуні на сіно. Ох, як вона бажала ще на дорозі дістатися скоріш до того затишного місця на відпочинок, — і кинулась вона, мов камінчик, на запашне сіно. Лежачи горілиць, слухала вона, як десь на сіножаті рівномірно диркав деркач, під підвалиною в клуні цвіркав цвіркун, а котрийсь з сусідів молотив при місяці жито на хліб. Тут прийшла Парані до голови думка: що за силу мусить мати той чоловік, коли він не тільки працював цілий день у полі, але ще вночі,

замісць спати йти, гупає ціпом, що аж відгомін розходиться.

Нарешті все затихло, дівчину покидає самосвідомість, вона засипає глибоким, твердим, молодим сном.

Т. Бордуляк.

Дві сестри.

Оттепер прийшла морока:
Білобокая сорока
Десь далеко побула
І, гасаючи по вітру,
Дуже за́гадочку хитру
На хвості нам принесла.
— Слухай, — каже довгохвоста, —
Загадка моя не проста,
Розгадай і не х труй.
Не між птахами літають,
А між вами проживають
Всім надиво дві сестри.
На світ разом народились,
Одинакові на вид.
Одна другу доглядає,
Одна другу обмиває,
Так, як добрим сестрам слід.
Де одна, там друга буде,
І усюди добрі люде
Звикли бачить їх обох;
Як одна чого не вдіє,
І пороблять діло вдвох.
Стануть їсти, — знов любота:
Одна ложкою до рота,
Друга хлібця подає.
Одна другій догожає,
А не так, як скрізь буває —
Це моє, а це твоє.
Одна робить все сміліше,
І пошиє, і напише, —
Умудряється усяк;
Друга — рада б, та не вміє,
Мов соромиться, не сміє,
Мабудь, їй судилось так.—
Хто вони і як їх звати,
Треба, діти, розгадати,
Щоб сороці догодить;
А то тая джерк туха
І всесвітняя брехуха
Нас, і справді, пристидить.

Л. Глібов.

Людська праця.

Кожен народ працює, щоб жити. Одні займаються хліборобством — плекають збіжжя, городину, садовину; инші займаються скотарством, полюванням, рибальством. Люде, що усім тим займаються, здобувають те, що дає їм природа; збіжжя, скотина або її шкура, мясо, хутро звірини — се природний здобуток або продукт природи.

Додумалися люде й до того, щоб здобувати продукти природи із нутра землі; здобувають ріжні метали (золото, срібло, мідь, оливо, залізо) або мінерали (вугіль, сіль, нафту). Така праця людська називається гірництвом (метали здобуваються головним чином у горах).

З продуктів природи виробляють усякий статок, потрібний для чоловіка, — поживу, одежу, знаряддя хліборобське чи яке инше. Ся праця називається промислом.

Не всі люде можуть займатися одною роботою. Одні працюють коло хліба, другі коло ліса, инші роблять ткацьку роботу, ті ковальську, шевську, то-що. Тому потрібно їм своїми виробами мінятися. Хліборобові треба чобота чи цвяха, ковальові хліба, шевцеві одежі. Такий обмін ріжним добром між людьми називається — торговля.

Для такого обміну людям потрібно лучитися між собою як найзручніше. Освічені (культурні) люде вже не задовольняються для того протоптаними по лісах та степах стежками та бродами по річках і почали поволі заводити грунтові дороги, буркують їх камінням; себиті шляхи з ровами по боках, з мостами по ярах та річках. Завели залізничі шляхи, що через них можна великий груз перевозити скоро.

Крім сухопутних шляхів, здавна звик чоловік плавати водним шляхом — по річках, озерах та по морю човнами, а після вітрильними або парусними суднами та пароплавами.

Нарешті придумали люде їздити повітряним шляхом. Спершу літали на аеростатах, а в останній час на літаках (аеропланах).

Щоб передавати скоро думку з місця на місце, завели культурні народи пошту, телєграф і телєфон. Поштові листи та посилки перевозяться залізницями, пароплавами та літаками, телєграфичні та телєфоничні вістки передаються силою елєктрики по про-

ведених дротах по-над землею, або в землі і навіть в морській глибині. Останнім часом винайдено б е з д р о т о в и й т е л є г р а ф, що передає звістки без дроту.

За С. Р у д н и ц ь к и м.

XI

Поділив.

Було двоє братів, — один багатий, а другий бідний. Але той багатий змилувався над бідним, що не мав і ложки молока для дітей, та подарував йому дійну корову. Подарував, а після роздумався та й назад одбірає.

— Не віддам, — каже бідний, — бо діти привикли молоко їсти. Перше вони молока не знали, то й обходилися, а тепер не схотять без молока бути.

— То ходім до судді, — каже багач, — нехай він нас розсудить.

Пішли. Суддя каже їм:

— Котрий відгадає мою загадку, того корова буде. А загадка така: що в світі жирнішого, що в світі прудчішого, що в світі найм'яхкішого? Тепер ідіть додому та роздумайте.

Другого дня брати прийшли до судді, а він хворий був, лежав тоді на подушці та й кулак під голову підложив.

— Ну, що, відгадали?

— Відгадали!

— Ну, ти, Іване, як одгадав? — питає у багатого брата.

— Та я вже так думав: на що й жирнішого, як коні, що в стані стоять, або хоч і кабани, що в сажу сидять; на що й прудчішого над хорти, що хоч якого звіря піймають; на що й м'яхкішого, як перина.

— Е, ні, — каже суддя. — Не буде твоя корова. Ну, а ти, Прокопе? — питається в бідного.

— Нема, — каже той, — жирнішого на світі над землю-мати, що вона нас корме, поїть та нас же й поїда.

Нема й прудчішого над думку, що в одну хвилину можна задумати хоч про які далекі міста та землі. Нема й м'яхкішого на світі, як кулак.

— Що ти кажеш!

— А на що ж ви підложили його під голову, коли він не м'яхкіший од подушки?

— Це так, — каже суддя. — Корова твоя буде.

Казка.

Допитлива доня.

Чи забренить коло доні
Пчілка або муха,
Чи зав'ється, защебече
Пташка-щебетуха, —
— Скажи, мамо, що говорять,
Що вони щебечуть?
Чи то діти з вітром грають,
З ненею лепечуть?
Чи то мати доньку кличе?
Скажи, моя мати,
О, як би я полетіла
З ними погуляти. —
Чи на степ широкий гляне,
Де дзвінок синіє
І під ним, як шовк зелений,
Трава зеленіє, —
— Мамо, мамо, як весело!
Чи ж ти розважала?
Перед тим суха билина
Поле покривала
І валилась, крила поле,
Як суха костриця...
А тепер... ізнов на полі
Молода травиця!
Мамо, мамо! чи ж на світі
Так на все міниться,
Чи ж не там росте новеє,
Де старе валиться?
Не зміркую, моя нене,
Гадки не згадаю.
Полетіла б, полинула б, —
Силоньки не маю. —
І голубить її ненька,
К серцю пригортає
І милую свою доню
Правди научає.

С. Руданський.

Окуляри.

Розходився чоловік
Аж гвалт дякувати,
Та одна йому біда:
Не вміє читати.
До граматки б, та куди!
Не того він хоче:
Він гадає чим другим
Просвітити очі.
«Не вміє ж так старий дяк
Стрічки розібрати,
Окуляри ж як візьме, —
То куди читати!
Отак і я заведу
Кондаки й тропарі,

Тільки піду та куплю
Такі окуляри!»

Тай пішов він до крамниць,
Різні вибірає...
Що на очі накладе, —
То все не читає.
Далі соті з носа зняв
І об землю вдарив,
Розплатився та й пішов
Сам без окулярів.
І на проводи сказав
Хрещеному люду:
«Окулярів не куцив
Та й дяком не буду!»

С. Руданський.

Не впусти рака з рота.

Летіла ворона по-над морем; дивиться, — лізе рак. Вона хоп його й понесла через лиман у ліс, щоб, сівши де-небудь на гіллі, гарненько поснідати. Бачить рак, що приходить пропасти, та й каже вороні:

— Ей, вороно, вороно! Знав я твого батька і матір, — славні люде були.

— Угу, — відказує ворона, не роззявляючи рота.

— І братів, і сестер твоїх знав, — каже рак, — що то за добрі люде!

— Угу, — гугніть ворона, а рака кріпкенько держить.

— Та вже хоч вони й гарні люде, — каже рак, — а тобі не рівня. Мені здається, що й на світі нема розумнішого над тебе.

— Еге! — крикнула ворона на весь рот та й упустила рака в море.

Оттим то, як кого одурять похвальбою або облесливою річчю, то люде й кажуть: «Упустив рака з рота». А як кого остерігають, то кажуть: «Не впусти рака з рота».

О. Стороженко

Приказки. Не треба щастя, а розуму. — Людей питай, а свій розум май. — Вчися чужого розуму, а свого не згуби.

Як жили первісні люде.

Старі перекази й книги оповідають нам, що в давню давнину люде були дикі, жили по лісах та нетрах, ховалися в печерах. Їх було мало, розум їх був нерозвинений, вони не знали ні вогню, ні заліза, ні жадного металу, живилися плодами диких дерев, ягодами та корінцями рослин, одягалися в листя та кору дерев і мусіли ховатися перед звірями, що були далеко сильніші і ліпше узброєні і численніші, ніж люде.

Так було дуже довгі віки. Аж з часом люде набралися більше розуму, опанували вогонь, навчилися з кременю робити зброю, викрісувати стріли, сокири та списи, далі пізнали ріжні метали — бронзу, мідь, залізо, присвоїли де-яких звірів і за їх допомогою запанували над землею.

Разом з тим вони множилися чим-раз більше, виходили з лісів, навчилися будувати доми, села й міста і з часом опанували всі що-найліпші части землі. Звірі, що перед тим були панами землі, гуляли всюди вільно і знали тільки одну війну, для здобування їжі, тепер почули на світі нового ворога, сто раз страшнішого, як голод. То був ворог хитрий та могутній, такий ворог, що досягав і рибу в воді, і птаха в повітрі, і оленя в лісі, і борсука в ямі. Всюди його було повно, до всього йому було діло, на кожного він знаходив спосіб. Тим страшним ворогом був чоловік.

Довгі віки йшла війна між чоловіком і звірями. Дійшло до того, що багато звірів чоловік половив і повернув у своїх невільників, а инших багато перенищив і прогнав у далекі ліси, в нетри та степи. Вони мусіли ховатися перед ним у недоступних місцях так, як чоловік колись ховався перед ними.

І. Франко.

Мале, та розумне.

Не лише людині, але й кожному створінню природа дала певну міру розуму. От хоча б мурашки.

Кожен з нас не раз роздивлявся, як невтомні мурашки тягають траву, прутики й усячину за-для того, щоб збудувати свій горбок — мурашник. Цей горбок — то тільки покрівля того мурашиного житла; зверху мурашника йде в землю кілька хідників, котрі перед дощем старанно закриваються мурашками. По-під землею в мурашинім житлі сила хідників і всяких кімнаток одна над одною в кілька поверхів.

Самички-матірки ніколи не виходять із спіднього поверху мурашника. Вони кладуть там яєчка. Ці яєчка прибірають робочі мурашки й заносять в окрему комору. Мурашині яєчка схожі на дрібнесенькі зернятка: це не ті білі зерна, що ми часто бачимо в мурашниках, ні, — то мурашині лялечки.

Робочі мурашки годують і виносять на повітря хробачків, котрі вилуплюються з яєчок, і чистять їх вусиками. Тоді, як хробачок обернеться в лялечку, робочі мурашки помагають лялечці розірвати капшучок її, щоб звідти лехче було вилізти мурашці. Молодих мурашок няньчать ті самі робочі мурашки.

Як що трапиться яка небезпека, то ввесь мурашник переходить на инше місце: робочі мурашки на спині переносять діток і знову починають будувати житло. Любо й подивитись, як вони працюють: дужий помагає безсилому, здоровий — зомореному, один одному приносить їжу.

Їдять мурашки живих і мертвих комах, овоч, мясо; а найсмачніш для них — то це той сік, що випускає з себе рослинна воша. Вони ловлять тих вошей, приносять їх живцем до мурашника, годують їх там і доять, як люде корів.

Одного разу побачив я, що кілька мурашок біжить стежечкою. Я взяв та й накрив одну з них шматочком глини так, що й було видно всього-на-всього саму голову

й посадив свого невільника осторонь від стежки. Кілька мурашок полізло далі, не примітивши цього; нарешті одна вгляділа невільника й стала визволяти його, та не сила її було зробити се. Тоді вона дуже прудко побігла геть від нещасного, і мені на думку спало, що вона кинула товариша при лихій годині. Отже вийшло, що вона побігла за підмогою. Швидко прибуло з дванадцятеро мурашок, і видко було, що вони вже знали все про пригоду з товаришем, бо прибігли, не зупиняючись, до невільника й зараз визволили його

П. Єфремов.

XII

Рідна мова.

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має.
Як ту мову забувати,
Що нею учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?

Ой, тому шануйте діти,
Рідненькую мову
І учіться говорити
Своїм рідним словом.
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!

С. Воробкевич.

Наше багацтво.

Повновидий місяць стояв високо на небі і посилав на землю своє чисте проміння; ясне лице його заглядало у віконце малої, але білої та чепурної хатини. В тій хатині жила вдова Катерина з дочкою Оленкою. Мати Оленки мала тільки невеличку хатину, горо́д та садок вишневий перед вікнами. Вона мусіла тяжко працювати на хліб, а проте доводилося бідувати, й не раз голод і холод заглядали до убогої хатини. «По сльоті погода, по журбі радість настає», мовляла вдова часто: «а кому Бог дав таку добру дитину, як мені, той не знає ще горя».

Оленка справді була добра дитина. Матір свою лю-

била, старших шанувала, зо всіма в добрій злагоді жила. Знаходила вона час і до школи ходити, й одягатися чепурненько, й матері в роботі помагати.

Коли місяць глянув до їх у віконце, мати й доня вже впоралися з роботою. «Мамо, — сказала Оленка, — там надворі так гарно, — піду послухаю, як соловейко щебече». Сіла вона на призьбі коло хати, а в садочку соловейко тьохкав, аж луна йшла. Місяць, задумавшись, став на небі, мов би й він заслухався того співу, а вітерець тіхесенько розмовляв з деревами, неначе б то боявся перебити солодку пісню соловейкову.

Довго сиділа Оленка, дивлячись на красу світа. Вже аж мати, не діждавшись її, покликала:

— Іди, доню, до хати, бо час уже й спочити.

Але Оленці не те на думці було.

— Ще хвилинку! — просилася вона. — Сядьте, мамо, та заспівайте якої пісні. Дивіться, як тут гарно та любо кругом. Любо мені слухати, як соловей щебече, та ще любіше стає на серденьку, як почую пісню вашу.

Мати всміхнулася, сіла коло коханої доні та й стала співати всяких пісень: і весільних, і журливих, і про козаків, і щедрівок. У Оленки аж личко паленіло, аж очиці блищали з радощів.

— Мамо, — запитала нарешті Оленка, — чи в кожнім краю всі люде мають такі гарні пісні, як наші?

— У кожнім краю, кожний народ має инакшу мову й инакші пісні,— відповіла мати.— Кожному чоловікові наймиліша та мова, якої дитиною ще від матері навчився:

найдорожча й найкраща та пісня, з якою мати його колисала. Бо то рідна мова, рідна пісня. Нема хіба серця у грудях того чоловіка, котрий не любить рідної мови та рідної пісні. А нашу мову й нашу пісню як же не любити, коли вони такі гарні, що й перед цілим світом ними величатися можемо. Мова й пісня — це наше правдиве багацтво.

Олеся Зірка.

Волинь.

Волинь незабутна, країно славутна,
У пишній красі ти красуєш;
Здавен твою бачу українську вдачу,
Здавен мою душу чарує.
Я рідную мову, ту любу розмову,
В краях твоїх всюди вчуваю.
Те слово живуще, віки невмируще,
Я скрізь в тобі серцем витаю.

О. Пчілка.

Олеся.

I.

Це було давно, ще тоді, як нашу землю шарпали Турки і Татаре.

Тоді на Волині було невеличке село. Вкруг нього були ліси. В селі жили прості люде хлібороби. Як би не Татаре, то їм жити було б не погано. А то часто й густо набігали Татаре, грабували, палили й рабували села. Старих та молодих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи Туркам. Иноді гнали Татаре з України тисячі нещасних людей.

І цій слобідці довелось зазнати лиха, але тільки один раз. Вона заховалася в лісах і знайти її було не лехко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло неї пишавсь рясний садок. У садку гули бджоли. Там була пасіка.

У цій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у турецькій неволі, але визволився відтіль. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину — Олесю і хлопця-стрибунця Михайлика. Олеся була невеличка дівчина, років шіснадцять.

2.

Була неділя. Олеся з Михайликом пішли в ліс по ягоди. Не увійшли у ліс, а пішли по узліссі. З одного боку був височезний старий темний ліс, а з другого простягався степ. Дівчина й хлопець ішли швидко. Відійшли вже верстов на пять від дому, коли Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, – що це таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люде. Вони були верхи. То були не наші люде. Островерхі шапки маячіли здалека. Таких шапок наші не носять. Олеся багато чула де-чого від діда. Вона пізнала цих людей: це були Татаре.

Татаре їхали просто на ліс, поводили сюди й туди головами. Це вони шукають, де слобода. Ще якийсь час, і вони знайдуть її... Що тоді буде... Як би вони тут загалялись... Та як же те зробити? І відразу Олеся надумала...

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братіку, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть Татаре. Чуєш?

— А ти ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, — біжи!

3.

Хлопець кинувсь у ліс і побіг з усієї сили. Олеся лишилася сама. Постояла ще скілька хвилин. Вийшла з-за куща так, мов не бачила Татар. Але Татаре її побачили. Кинулись до неї. Їх було чоловіка тридцять. Вони зупинились і почали проміж себе балакати. А далі один високий прийшов до дівчини, забалакав по нашому:

— Хороша дівчино, хороша дівчино! Ми тобі нічого

не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс перейти та слобода на тім боці.

А Татарин до неї:

— То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаєм.

Олеся каже:

— Проведу.

А Татарин знов:

— Та не одури, не тікай. А то бачиш оце?

І він виняв з піхви криву, гостру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини. Бачиш оце? Голову зрубаю.

Олесі накинули на шию аркан. Високий Татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня і каже:

— Веди.

4.

Олеся повела. Але йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Де далі ліс густішав. Олеся вела ворогів просто в середину ліса, де було болото. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі і зупинилась. Навкруг було темно і пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг відсіль вийти, не загрузши в болоті. Татаре ліса не знали.

Високий Татарин скрикнув:

— Чого ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. Вона глянула їм в очі і тихо промовила:

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас завела у цей ліс, і ви певно не вилізете відсіль.

В тій же хвилі ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана, впала вона до долу. Але ще не була мертва. Вона підняла ще руку:

— Кожний повинен рідну країну боронити...

Її головонька схилилась і чиста душа покинула тіло.

5.

А Михайлик тим часом добіг додому. Люде покидали все і повтікали в ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люде в лісі. Другого дня післали одного парубка подивитися, що в селі. Парубок вернувсь і сказав, що в селі все ціле. Люде зрозуміли, що Татаре їх обминули і вернулися додому. Але ж Олесі там не було. Дід Данило попрохав скількох чоловіків, і усі, узброївшися, гуртом пішли шукати її в лісі. Знайшли татарські сліди. По тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили скілька татарських коней, що позагрузали в болоті. Татар не було. Мабуть, вони позлазили з коней та й потопились у багні.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Лежала мертва з ножем у грудях. На шиї у неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дід Данило і всі люде, що вона своєю смертю врятувала рідне село. Зробили мари з гильок і понесли дороге тіло додому.

За Б. Грінченком.

Рідна картина.

Он-де балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати, садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.

Он і рочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки.
Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі по-під кручі.

Л. Українка.

Маруся Богуславка.

На Чорному морі, на камені біленькому, там стояла темниця кам'яная, а у тій то темниці пробувáло сімсот козаків, бідних невольників. То вже тридцять літ у неволі пробувають, божого світа, сонця праведного в очі собі не видають.

То до них дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка, до темниці приходжає, темницю відмикає, словами промовляє:

— Гей, козаки, ви бідні невольники! Угадайте, що в нашій землі за день тепера?

Тоді бідні невольники зачували дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку, по річах пізнавали, словами промовляли:

— Гей, дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко! По чім ми можем цеє знати, що тридцять літ у темниці пробуваєм, божого світа, сонця праведного в очі собі не видаєм; то ми не можемо знати, що в нашій землі християнській за день тепера.

Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка, теє зачуває, до козаків словами промовляє:

— Ой козаки, ви бідні невольники! То сьогодня у нашій землі християнській великодная субота, а завтра святий празник, роковий день, великдень. Ой козаки, ви бідні невольники! Добре дбайте, на слова мої уважайте, та як буде наш пан турецький до мечеті від їзджати, то буде мені, дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці, на руки ключі віддавати: то буду я до те ниці приходжати, темницю відмикати, вас всіх, бідних невольників, на волю випускати.

То на святий празник, роковий день великдень, став пан турецький до мечеті від їзджати, став дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці, на руки ключі віддавати. Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка, добре дбає, до темниці приходжає, темницю відмикає, всіх козаків, бідних невольників, на волю випускає і словами промовляє:

— Ой козаки, ви бідні невольники! Кажу я вам, добре дбайте, в городи християнські утікайте, на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений!

Народня дума.

Билина.

Казав раз кущ билині:
«Билинонько! Чого така ти стала,
Мов рибонька в'яла:
Пожовкла, не цвітеш,
Живеш, як не живеш,
Твоя головонька от-от поляже?»
— «Ох, кущику! — билина каже:
— Я на чужині...»

Хто щиро поважа родину,
Свій рідний край, —
Тому не всюди рай:
Чужина в'ялить, як билину.

Л. Глібов.

Добрий хлопець.

Поблизу села був міст через річку. Через той міст проходила залізниця.

Одної весни повідь була велика. Хоч і добрі по-під мостом стовпи були, а як почало величезними крижинами по їх раз-у-раз гупати, то вони затріщали і стали ламатися. Розбило крижинами аж два стовпи.

Позбігалися до мосту люде, дивляться. Коли се хтось і каже: «а скоро вже й машина з городу бігтиме».

Всі полякались: міст такий, що тільки-тільки держиться. Як з'їде на його машина, так увесь потяг шубовстне у воду. А ще й біля самого мосту гора, і за нею машиністі не видко мосту. Як перестерегти тих, що їхали машиною? Всі кричали, бідкалися і не могли нічого видумати.

Серед людей був хлопець дванадцяти років; звали його Євгеном. Поки люде клопотались, він з усієї сили

побіг в тому напрямі, звідки мав потяг прийти. Він біг і думав: «стріну потяг — зупиню».

Ось він поминув уже гору, вибіг на рівне, глянув, — аж довгий-довгий потяг біжить йому назустріч з усієї сили.

«Крикнути хиба?» промайнуло в голові Євгена. Але потяг так стугонів та грукотів, що ніхто на йому не почув би того гукання. Ось-ось потяг добіжить сюди і з усіма людьми упаде в річку.

Як блискавка промайнула у хлопця думка. Він вибіг на колію і став на ній. Машина, як птах, линула просто на його, але хлопець не зійшов з колії. Він почав махати руками і кричати з усієї сили, щоб його почули, щоб його помітили.

І справді його помітили. Машиниста побачив його і почав свистіти у паровий свист, щоб хлопець зійшов з колії.

Але хлопець не сходив. Він стояв і все гукав та махав руками. Потяг насував страшенно швидко, і як що він не спиниться, то смерть Євгенові неминуча. А Євген стояв, бо знав, що коли він зійде з колії, то сотні людей, що їх везе машина, загинуть.

Але ні. Потяг пішов тихше. Се зупиняє його машиниста, щоб не задавити Євгена. Ще трохи — і ось потяг спинився мало не перед хлопцем. Тієїж миті машиниста скочив з потягу і, страшенно розлютований, кинувся на Євгена.

— Я тобі дам, ледащо, як зупиняти потяг! — скрикнув він.

— Але ви не знаєте, що через міст не можна їхати! — крикнув Євген і розказав йому про міст. Люде повиходили з вагонів і слухали се. І страшно і радісно було всім, як дізналися, що якби не Євген, то не були б вони живі. Великим дивом дивувалися вони, що сей хлопець не вагався життям своїм пожертвувати, аби врятувати зовсім чужих йому людей, наче братів рідних.

Своїм вчинком Євген виявив, як він добре розумів, що всі люде — браття.

За Б. Грінченком.

БІБЛІОТЕКА ... ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

ЗМІСТ:

Стор.

I.

Мати й діти. За *А. Майковим О. Б.* 3
Люлю, люлю! *Пісня* 3
Сім'я 4
Пустотливі ручки. *За А. Плещеєвим О. Б.* 4
Маленька Оксанка. *За Л. Мевм О. Б.* 4
Моя мама 5
Діти. *І. Труба* 6
Козинятка і вовк. *Казка* 6
Качка-мати. *Пісня* 7
Свої діти найкращі. *Народня приповідка* 7
Батько й мати. *Пісня* 8
Телесик. *Казка* 8
Батькова дочка. *Пісня* 11
Батькова наука. *М. Кононенко* 11
Син 11
Бабуся. *П. Куліш* 12
Червона хусточка. *Переказав О. Б.* 12
Дід і внука. *Т. Шевченко* 15
У гостях. *І. Труба* 15
Ріпка. *Казка* 16
Чередничка. *Я. Щоголів* 18
Діти. *Т. Шевченко* 18
Кобзарь. *Т. Шевченко* 19

II.

Хата 19
У нас. *І. Труба* 19
Що то за родина? *Л. Глібов* 21
Обід. *І. Труба* 21
Загадка. *Л. Глібов* 22
Двір. *І. Труба* 23
Господиня. *Пісня* 24
Чого бажає хазяйка. *Народня приповідка* 24
Біля хати. *Т. Шевченко* 24
Село. *О. Б.* 24
Вечір. *П. Куліш* 25
Гай. *Л. Глібов* 26
Млин *М. Н.* 26
Річка. *Т. Шевченко* 27
Могила. *Пісня* 27
Розкажіть 27

III.

До школи 28
Школа 28

Стор.

Коли б у школу. *«Дзвінок»* 29
Школярська пісенька 30
Спокуси. *Л. Черняхівська* 30
Вічна подруга. *Л. Глібов* 31
У школі. *О. Єфименко* 31

IV.

Корова, кінь, вівця та собака 34
Домашня й дика животина 35
Хатні приятелі. *«Веселка»* 36
Сірко. *Казка* 37
Що смачніше 39
Хто воно? *Л. Глібов* 40
Хазяїн та шкапа. *Л. Глібов* 40
Кінь і віл. *О. Федькович* 40
Два коні. *Л. Боровиковський* 41
Свиня 41
Все бачила. *Л. Глібов* 42
Овечка 42
Сестри. *Казка* 43
Коза 44
Коза з козенятками. *За нар. пснею. О. Б.* 44
Лисиця й осел. *Л. Глібов* 45
Вовчик-братік. *О. Білоусенко* 46
Зімова ніч. *М. Чернявський* 47
Вовк неситий. *Приповідка* 48
Вовк і кіт. *Л. Глібов* 48
Як лисиця та вовк рибачили. *Казка* 49
Лис та качка. *О. Федькович* 50
Лисиця на вловах. *Переказав О. Б.* 51
Лев та миша. *Л. Глібов* 52
Зайчик на морозі. *О. Білоусенко* 52
Побігайчик 53
Яку користь маємо од звірів. *О. Б.* 53
Миша й пацюк. *Л. Глібов* 54
Як зимують звірі. *О. Б.* 55

V.

На річці. *Я. Щоголів* 55
Риби. *О. Б.* 56
Пісня про всяку рибу. *В. Олександрів* 57
Гади. *О. Б.* 59
Гадюка і ягня. *Л. Глібов* 59
Комахи. *О. Б.* 60
Муха і бджола. *Л. Глібов* 61
Метелик. *Л. Боровиковський* 61

Стор.
Три метелики. *Л. Українка* 61
Павук. *С. Черкасенко* 63
Жаба і віл. *Л. Глібов* 65

VI

Птиці. *О. Б.* 65
Півень і перлинка. *Л. Глібов* 67
Качка 67
Крук 68
Ворона і лис. *С. Руданський* 69
Перепілка. *Пісня* 70
Скороговірка 70
Чиж і голуб. *Л. Глібов* 70
В діброві. *Я. Щоголів* 70
Про соловейка 71
Соловей. *Є. Гребінка* 71
Шпак 72
Щоглик. *П. Грабовський* 73
Чапля. *Л. Боровиковський* 74
Ластівка. *Б. Грінченко* 74
Погана забавка 74
В далеку дорогу. *О. Б.* 75

VII

Рослини. *О Б.* 76
Діброва. *Т. Шевченко* 77
Як дуб старшинувати став у лісі 77
Берізка. *Пісня* 79
Верба. *«Веселка»* 79
Сад. *Пісня* 80
З життя одної яблуні 81
Вишеньки. *Л. Українка* 82
Пісня 83
Маківка. *Є. Гребінка* 83
Волошки. *О. Олесь* 83
Будяк та коноплиночка. *Є. Гребінка* 84
Горо́д. *І. Левицький* 84
Сердита пані. *Л. Глібов* 84
Угадайте 85
Загадка. *Л. Глібов* 85
Капустиця. *Приповідка* 85
Засіяне поле. *Пісня* 86
Ячмінь та пшениця 86
Сіячі 86
Урожай. *М. Чернявський* 87
Пшеничне зернятко. *Переповів О. Б.* 88
Ячмінь. *Є. Гребінка* 89
Як порають хліб 89
Хто сестра і брат? *Л. Глібов* 90
У полі 91
Льон. *За Андерсеном* 91
Яку користь маємо з рослин. *О. Б.* 92

VIII

Рік на селі. *«Веселка»* 93
Од льоду до льоду 94

Стор.
Часи року. *П. Капельгородський* .. 95
Тепло. *О. Б.* 96
Весна. *Є. Гребінка* 97
Пісня. *О. Кониський* 98
Земля. *О. Б.* 98
Сонце та вітер. *Є. Гребінка* 100
План. *О. Яницький* 100
Три товариші. *Пісня* 102
Як ходить вода 102
Сонце та хмари. *Є. Гребінка* 103
Краплина 103
Хмара. *Л. Глібов* 105
Природа. *О. Б.* 105
Світає. *Т. Шевченко* 106
Косарі. *Пісня* 107
Літо селянського хлопчика. *О. Єфименко* 107
Що єсть в землі. *О. Б.* 111
Степ. *Я. Щоголів* 112
Клечана неділя. *Я. Щоголів* 112
Пожежа. *Я. Щоголів* 113
Веселі танці. *О. Б.* 113
Вечір у жнива. *О. Кониський* 114
Ніч. *С. Руданський* 115
Віз 115
Летить соловей за море. *Л. Глібов* 116
Море 116
Під осінь *Є. Гребінка* 117
Діти-пастухи 118
Зима 118
Зимовий ранок. *Я. Щоголів* 119
Сніжинки 119
Під снігом. *Г. Чупринка* 121
Свят-вечір. *О. Єфименко* 121
Не Меланки. *Л. Боровиковський* 124
Новий рік. *О. Б.* 124
Зима й весна. *С. Черкасенко* 126

IX

Названий батько. *Казка* 126
Наше тіло. *О. Б.* 130
Брат та сестра. *О. Білоусенко* 131
Ластівка й шуліка. *Л. Глібов* 134
Як ми почуваємо. *О. Б.* 135
Чесний ворог 136
Дев'ятеро. *І. Кожішок* 136
Лебідь, щука і рак. *Л. Глібов* 137

X

Руки й рот. *За Рюкертом Б. Грінченко* 138
Два плуги. *Л. Боровиковський* ..138
Бідна вдова з сином-удовиченком. *Казка* 138
Ледачий і робочий. *Приповідка* ..140
Ледачий Гриць. *Пісня* 140
Учи лінивого голодом. *Казка* 140

Стор.
Здоровля. *О. Б.* 142
Хома. *Л. Боровиковський* 143
Коли не коваль, то й рук не погань. *Казка* 143
Крила у вітряка. *Л. Боровиковський* 145
Перший раз. *Т. Бордуляк* 145
Дві сестри. *Л. Глібов* 150
Людська праця. *За С. Рудницьким* 150

XI

Поділив. *Казка* 152
Допитлива доня. *С. Руданський* 153
Окуляри. *С. Руданський* 153
Стор.
Не впусти рака з рота. *О. Стороженко* 154
Як жили первісні люде. *І. Франко* 155
Мале, та розумне. *П. Єфремов* ..156

XII

Рідна мова. *С. Воробкевич* 157
Наше багатство. *М. Л.* 157
Волинь. *О. Пчілка* 159
Олеся. *За Б. Грінченком* 159
Рідна картина. *Л. Українка* ...162
Маруся Богуславка. *Народня дума* 163
Билина. *Л. Глібов* 164
Добрий хлопець. *За Б. Грінченком* 164

Одгадки на загадки.

1. Віник. — 2. Вікна, двері і сволоки. — 3. Горщик. — 4. Кухлик. — 5. Віник. — 6. Вода. — 7. Лотоки, мірошник. — 8. Книжка. — 9. Кабан. — 10. Поросята й свиня. — 11. Свиня, яблуко. — 12. Вовк та домашня скотина. — 13. Вовк, вівця, собаки, люде й коні. — 14. Риба й волок. 15. Ятір. — 16. В'юн. — 17. — Гадюка. — 18. Вулик. — 19. Віск. — 20. Жук. — 21. Мурашки. — 22. Комарь. — 23. Рій. — 24. Павук. — 25. Птах. — 26. Птах, яйце, пір'я. — 27. Ворона. — 28. Граки на дереві. — 29. Сорока. — 30 .Гусак. — 31. Курка. — 32. Яйце. — 33. Вишня. — 34. Огірок. — 35. Буряк. — 36. Гарбуз. — 37. Соняшник. — 38. Хліб. — 39. Рік. — 40. 12 місяців, 4 тижні, 7 день. — 41. Ніч. — 42. Ранок. — 43. Ніч і день. — 44. Годинник. — 45. Сонце. — 46. Без сонця. — 47. Човен на воді. — 48. Вода. — 49. Млин водяний. — 50. Млинові колеса. — 51. Туман. — 52. Роса. — 53. Грім. — 54. Блискавка. — 55. Коса. — 56. Серп. — 57. Сажа в коміні. — 58. Каганець. — 59. Подушка та напірник. — 60. Подушка. — 61. Сніг. — 62. Мороз, лід, весна. — 63. Людина, коли буває дитиною, дорослою і старою. — 64. Голова.— 65. Волосся, лоб, брови, очі, ніс, рот, язик. — 66. Око. — 67. Ложка, зуби, язик. — 68. Зуби і язик.

Бібліотека
АН УРСР

5 руб 04 коп
(1986)
РЛ 293

Друкується:

О. Білоусенко. **ВІНОЧОК** (букварь и перша читанка).

Готові до друку:

О. Білоусенко. **ВІНОК** читанка третя.

О. Білоусенко. **ВІНОК** читанка четверта.

Книжки продаються в книгарнях:

„Пламя“ — **Praha,** Ječná ul., č. 32 — **„Громадський Видавничий Фонд“, Praha-Vršovice,** Sámova, č. 665. — **„Пламя“** — **Warszawa,** Niecala 4 — Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка **Lwów,** ul. Czarneckiego, 24.

„LEGIOGRAFIE“,
Praha-Vršovice, Sámova 665.

PJ
293
4